

8/894. 2135

L. mint

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZKILENCZVENÖTÖDIK KÖTET

(561., 562., 563. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

FRANCO-ARSULAT NYOMDAJA.

TARTALOM.

DLXI. SZÁM.

	Lap
EGYETEMESSÉG, MAGYARSÁG ÉS EGYÉNISÉG AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN. — Négyesy Lászlótól	1
BÁRÓ WLASSICS GYULA DEÁK FERENCZŐL. — Balogh Jenőtől	20
A MAGYAR TUDOMÁNYOS MUNKA VÁLSÁGA. — Zelovich Kornéltól	25
WEKERLE SÁNDOR. — Lukács Györgytől	55
KÖLTEMÉNYEK: Madách ünnepén. — Sajó Sándortól. — Carducci Barbáródáiból: 1. <i>A bolognai Certosa előtt.</i> — 2. <i>Róma születésének érforduló ünnepén.</i> — Olaszból, Radó Antaltól	61
ÉRTESÍTŐ: <i>Erdélyi magyar népdalok.</i> — (Kodály Zoltán és Bartók Béla: <i>Erdélyi magyar népdalok.</i>) — Szabolcsi Bencétől	68

DLXII. SZÁM.

	Lap
BEÖTHY ZSOLT. — Kozma Andortól	81
A CORVINA-KÖNYVTÁR ALAPITÁSA. — Fraknoi Vilmostól	97
LUDENDORFF ÉS RATHENAU SZELLEMI MŰHELYÉRŐL. — Magyary Zoltántól	108
HOLLANDI IDYLL. — Költemény. — Lenkei Henriktől	138
ZENEI SZEMLE: <i>Jelentés az 1923. évi Greguss-jutalom tárgyában.</i> (Második zenei évkör, 1917—1922.) Papp Viktortól	142

	Lap
IRODALMUNK ÉS AZ ELSZAKÍTOTT MAGYARSÁG. — Berzeviczy Alberttől — — — — —	161
HÚNOK, BOLGÁROK, MAGYAROK. — Németh Gyulától — — — — —	167
NÉHÁNY CENZURAI ESET 1846—47-ben. — Vízota Gyulától — — — — —	179
RITMUS ÉS VERSTECHNIKA. (I.) — Négyesy Lászlótól — — — — —	194
AZ EMBER TRAGÉDIÁJA. — Költemény. — Szávay Gyulától — — — — —	229
ÉRTESÍTŐ: Hazánk s a külföld. 1. <i>A háború okai és tanúságai.</i> — (Loves Dickinson: <i>Cause of international War.</i>)	
2. <i>Magyarország helye Európában.</i> — (Gróf Teleki Pál: <i>The evolution of Hungary and its Place in European History.</i>) • B. I.-től.	
3. <i>Új regények.</i> — (Szikra: <i>A nagy-nagy kerék.</i> — Bónyi Adorján: <i>Élet a halálban.</i> — Bónyi A.: <i>Szomjuság.</i> — Tersánszky J. Jenő: <i>A repülő család.</i> — Kosáryné Réz Lola: <i>Pityu.</i>) — r. r.-től	
4. Az irodalmi kritika elmélete. — (Császár Elemér: <i>Az iro- dalmi kritika.</i>) — gr.-től — — — — — 232	

EGYETEMESSÉG, MAGYARSÁG ÉS EGYÉNISÉG AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN.

Mikor a nemzet megüli Madách születésének százados évfordulóját, nemcsak a maga szíve sugallatának enged, hanem, igazat szólva, a költő szíve titkos óhajtását is teljesíti.

Igen, Madáchban megvolt a nemes dicsőségvágy. Óhajtotta a halhatatlanságot. Nem ingyen, nem üres visszhangkép, hanem maradandó alkotás fejében, mely a folytonosan élő nagy közösséggel együtt éljen s eszmékkel és érzésekkel táplálja és gyönyörködtesse az egymás nyomába lépő nemzedékeket.

És Madách szellemi alakja meg lehet elégedve az eredménnyel. Minden jel arra mutat, hogy ez a százéves forduló csak első, melyet megünnepelnek, de nem utolsó is. Madách főműve, *Az Ember Tragédiája*, nemhogy avulna, sőt mind teljesebb fényben ragyog. Ma százszor többen olvassák, százszor többen tapsolják, mint mikor új tüneményként üdvözölték. Népszerűsítéséhez hozzájárult ugyan a gazdag látványossági elem, mely a mű szerkezeténél fogva a színre alkalmazás múlhatatlan velejárója lett, de fennmaradását ez a külsőség nem magyarázza meg. A látványosságra ráunna a közönség, újabb, másnemű látványosság kiszorítaná a divatból. A művet benső értékei tartják életben. Drámai költeménynek, könyvdrámának készült, olvasmányul elmélyedni szerető elmék számára, az irodalmi arisztokrácia számára, s ma a tömegek is lelkesednek érte és rajta. Azok közé a megáldott művek közé tartozik, amelyek mindenkinek nyujtanak valamit. Az egyszerű elme is gazdagodik belőle, de a legiskolázottabb, legmélyebb elmék sem merítették ki min-

¹ Felolvasta a szerző a M. T. Akadémiának 1923 október hó 7-én tartott Madách-ünnepén.

den mélységeit. Állandó varázssal hódít s állandó problémákkal izgatja a tudományos érdeklődést.

Én ez ünnepi órában arról szeretnék elmélkedni, hogy ez a magyar költemény miért világköltemény is, illetőleg ez a világköltemény mennyiben magyar költemény? azután, hogy ez az egyetemes tárgyú és szempontú drámai formájú költemény minél fogva egyéni jellegű és hatású költemény?

Az első kérdésre nézve a magyar közszellem történetéből kell néhány nagy vonást az emlékezetben felújítanom. Éppen Madách születése táján vált az a nemzeti eszmélet, mely fél-századdal azelőtt tört felszínre, s az írók vértanúi lelkesedése árán lassanként erőt vett a közönyön, közszellemmé, s irodalmi mozgalomból társadalmi és politikai mozgalommá is. És akkoriban kezdődött az a századnegyed, melynél termékenyebb és nagyobbzerű nem volt egész történelmünkben. Az ezeréves magyar nemzet mintha újjászületett volna, többszázados vérvesztését követő aléltságából felébredve, friss erővel, ifjú lelkesedéssel és becsvággal lépett a haladás útjára. Addig nem is sejtett erők és képességek nyilatkoztak meg benne. Irodalmunk a fejlettebb irodalmak utánzásából hamarosan kibontakozott, a nemzet eredeti szellemét, a költészet hazai ritmusát és a nyelv ősi gyökerű művészetét is érvényre juttatta. Vörösmarty titáni ereje fölszabadította a képzeletet, az érzelmek festésében a végletekig kiterjesztette a változatok sorát. A nemzet magára eszmélt szellemi ereje, szabadságától és sikerétől ihletve, szinte példátlan lendületet vett. Költőink és művészeink, államférfiaink és szónokaink a fiatal lélek bátorságával és szerencséjével tüzték ki a legnagyobb célokat, mintegy versenyre kelve a legfejlettebb nemzetek íróival és szónokaival. Petőfi szokatlanul eredeti egyéniséget revelál, de egyszersmind Arannyal együtt a magyar költői szellem sajátosságait is érvényesíti és továbbfejleszti, ő maga az egyetemes líra egyik világraszóló alakja lesz. A nemzet vezérszellemei belekapcsolják a magyarság törekvéseit az egyetemes emberiség fejlődés-áramlataiba. Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös és társaik az elmaradt magyar nemzetből az európai népszolidaritás egyik előharcosát formálták ki. És pár évtized múlva, a XIX. század közepe táján, a magyar

nép egy pillanatra az élre kerül, elül küzd a reakció ellen a szabadságért. Küzd világraszóló dicsőséggel, nemcsak a honvédek szuronyaival, hanem szellemi és erkölcsi fegyverekkel is. Kossuth és Petőfi a század közepének szabadsági törekvéseit világszerte a leghatalmasabb erővel tolmácsolták. A magyar költői és szónoki szellem hozzányúlt az egyetemes problémákhoz is. A fiatal Eötvös a Karthausiban az ellentétes világnézetek és társadalmi formák közt vergődő emberiség gyötrő tépelődéseinek ad hangot, az egyetemes emberiségnek is hallhatólag.

Az összeütközésbe sodrott nemzeti erő a szabadságharcban elbukott, de a felébredt, bátorságra kapott nemzeti lélek alkotó ihlete épségben maradt. A nagyszerű erőfeszítés emléke táplálta önérzetét és képességeihez való bizalmát. Arany csak annál szentebb odaadással értékesíti a magyar emlékeket és hagyományokat, kapcsolja össze az egyetemes költői művészet vívmányaival, hogy mentül magyarabban is, nemesebben is fejezze ki gazdag szellemét. Jókai a magyar mesemondó fantázia és elbeszélő művészet varázsát fejleszti ki, olvasztja bele a közlélek tőkéjébe és szerez neki világpiacot. Kemény a lélekrajzi elem elmélyítésével szólítja versenyre korának összes regényíróit.

Igen, a magyar géniusz megőrzi bátorságát, frissességét, alkotó ihletét. A magyar továbbra is egyenlő rangú tagnak érzi magát a nemzetek testvériségében s hivatottnak, hogy az emberiség nagy kérdéseit is oldozgassa, ne csak mindennapi szükségleteinkre gondoljon és a hazai látókör határáig tekintsen. És mialatt Eötvös mint állambölcsező *A XIX. század uralkodó eszméi*-ben keresi az emberi haladás kritériumait, előáll mintegy az ismeretlenség homályából egy magyar költő, aki merész fogással megragadja s új fogalmazásban, új képekben megint felszínre veti az emberiség nagy kérdéseit; nem a tudósoknak, mint a bölcsezők, nem rendszeres tanulmányban, mint Hegel, az értelem számára, hanem eleven alakban, egy hatalmas költői alkotásban, minden látó szem és halló fül, minden reflektáló agy és érző szív számára. Nógrád vármegyéből lép elő s áll a nemzet elébe és a nemzetek, az emberiség elébe és hirdeti egy új költői világnézet evangéliumát. Az em-

beri való, az emberi élet nagy kérdéseit ábrázolja, mint Goethe a *Faust*-ban, de új szempontokból. A Faust óta az emberiség nagy tapasztalatokkal lett gazdagabb. Nagy fellángolásokon és nagy csalódásokon ment keresztül. A pesszimizmus időnként szinte uralkodó hangulattá lett az életben, a bölcséletben és a költészetben. A természet meghódítása óriás lépésekkel haladt előre. A XVIII. század nyersebb materializmusához képest a XIX. század tudományosabb materializmust termelt. A szocializmus elméletben és gyakorlatban a jövő sarkalatos kérdéséül jelentkezett, s az új tudomány, a szociológia, Comte tudományrendszerében a betetőző helyet foglalta el. Szabadakarat és determinizmus, hit és tudás újabb küzdelmebe kerültek. A történelmi felfogás a XVIII. századhoz képest rendkívüli előhaladást tett és áttekintést adott az emberiség történeti evolúciójáról, fejlődésének mozgatóiról és ritmusáról. S amint a történelmi távlat az emberiség múltját tárta fel, úgy a társadalmi elméletek és a természettudományok távoli jövőjéről is hozzávetéseket csaltak ki. Kilátás mutatkozott vagy ígérkezett multa és jövőre, a nagy egységek: a népek, és a legnagyobb egység: az emberi nem életének menetére. A nagy ember és a tömeg, az eszmény és az élet, a férfi és a nő viszonya és hatásköre új felfogások és viták tárgyai lettek. A *Faust*-ban felvetett örök emberi kérdések megmaradtak, de az újabb kérdések tömegestül nyugtalanították az elméket és a szíveket.

Madách ezekre a kérdésekre adott költői feleletet *Az Ember Tragédiájá*-ban. Megelőzte a világ összes költőit e feladat vállalásával. Egyénileg megvölt hozzá az értelmi kiválósága is, az intuíciója is, a költői ereje is, nem egyenlő arányban, de általán nagy méretekben. De hogy ezt a roppant művészi feladatot koncipiálja, arra őt a nemzeti lélek akkori nagyszerű lendülete is segítette és a magyarság akkori nagyszerű tragikumája is ihlette. A magyar nemzet, mely a XIX. század közepén az emberiség küzdelmeiben előtérbe került, e fia által a kor nagy lelki válságainak költői ábrázolásával is megajándékozta az emberiséget. Madáchcsal a fiatal magyar költői szellem az egyetemes filozófiai költészet első vonalába nyomult. Nincs a világirodalomban költemény, mely az em-

beri nem egész földi pályáját, az emberi élet értelmét, modern szempontból, ilyen nagy koncepcióban és ilyen erővel feltüntetné.

Mi *Az Ember Tragédiája*? A hevüléseiből többször kiábrándult, valódi haladása felől kétségbe merült, jövő sorsa miatt is aggódo ember költői számvetése az emberi fejlődés irányával és céljával, az emberi tökéletesedés és boldogulás kérdésével, az egyén és a köz érdekeinek viszonyával. Van-e haladás? Lesz-e a földön valamikor általános megelégedés és boldogság?

És mi erre a felelet? Eddig az emberiség nem tudott olyan állapotot teremteni, mely a sokaságot erkölcsössé és boldoggá tehetné volna. Az emberi lélekben nemes erők buzognak, de erejének korlátai vannak, erényei gyarlóságokkal vegyülnek. A nagy emberek eszméit megnyirbálja, lehűti, megmásítja a tömeg renyhesége, értetlensége, túlzása. Minden új társadalmi alakulat, amelyet az észlelt hiányok kiküszöbölésére mint tökéletesebbet kieszel és megvalósít az ember, újra hiányosnak és tökéletlennek bizonyul. A faraók despotizmusához képest ideális állami rend lenne az athéni demokrácia, ha a népnek minden tagját az a szellem töltené el, mely Faraó-Ádámot lelkesítette, mikor az új kort és új államformát kívánta, vagy ha minden athéni polgárban a Miltiades, a Lucia és a Kimon lelke lakoznék. De a tömeg értelmetlen és hitvány, félrevezethető és megvásárolható, nem igazi nagyjaira hallgat, akik boldogíthatnák, hanem a demagógokra, akik kihasználják és nyomorulttá teszik. És így torzul el minden nemes törekvés az emberek gyarlóságán, az egyesek önzésén, a tömeg közönyén, félrevezethetőségén vagy végletekbe lendülésén. A mi korunk szabadversenye és az állítólagos egyenlőség éppúgy egyenlőtlenséget, gazdasági zsarnokságot és rabszolgaságot, tömegnyomort vagy tömeguralmat eredményez, mint annak idején a történelmi korok megfelelő viszonyai. És mit ígér a jövő? Ha majd a társadalom a termelést és fogyasztást kötelezőleg szervezi, a munkafelosztást szabályozza: egyúttal az emberi szabadságot is bilincsbe veri, az egyéni erőt, ihletet, munkakedvet letöri. Mert a tömeget saját javára is csak vasfegyelemmel lehet szorítani s ez a

fegyelem, mialatt a közösség minden tagjának egyenlő helyzetet biztosít, egyúttal minden nagyságot nivellál, a kiválóságot eltörli, az embert géppé alacsonyítja, legbensőbb és legszemélyesebb érzelmein átgázol, erőit elfojtja. És az emberiség ekkor már meg is kezdi haldoklását ; erre az összetartásra a külső szükség kényszeríti ; a fizikai világ fogyóban levő javainak látványa ; nemsokára a nap kihűl, az emberi nem elcsenevészedik, elpusztul.

... Ilyennek mutathatja a világ folyását a hideg értelem, a nihilizmus szelleme, a csüggedés kísértése. Így mutatja Lucifer, aki ki szeretné ölni a szívből a törekvést, a lelkesedést, a hitet, az eszményt. Nézd, nyomorult ember : egész multad ábrándok és kudarcok sorozata ; hiába törekedtél jobbra, minden eszméd hiú volt, megbukott ; jelened az érdekek bűnös vására, jövődből még a költészet csilláma is kivesz, végül a természet a létezését is megtagadja tőled. Az elveszett paradicsomot ne akard megvalósítani, az számodra nem virul fel többé. Más bolygóra nem menekülhetsz új életet kezdeni ; boldogtalan, dicstelen megsemmisülés vár reád.

De a költemény mást is mond. Nemcsak pesszimizmust hirdet. A költemény azt is mondja, hogy mégis csak fenségessé látvány az emberiség óriási erőfeszítése. Hogy dicső dolog nagy eszméket kitűzni és érettök küzdeni. Mégis magasztos a nagy emberek lelki emelkedése, az emberi nemnek szebbre, jobbra törekedése. A történetben és az életben mégis van nemes, szép, boldogító és magasztos tartalom. Hogy véget ér az élet, az nem fosztja meg attól, hogy voltak benne értékes és boldog pillanatok ; az nem jelenti azt, hogy nem érdemes élni. Ádám maga, mikor Luciferrel útban van a végtelenség felé, egyszerre szebbnek látja elmúlt pályáját, vissza kívánczik a földre, hogy újra küzdhessen, élvezze a lelkesülés mámorát, a küzdelem izgalmát, a diadal örömét, hogy érezze a szerelem áldásait, a családi élet boldogságát. De a szemlélőre is olyan hatást tesznek a bemutatott képek, mely érzeti az emberi nagyságot, a küzdelem vonzó varázsát. Pedig e képek nem a történelem virágkoraiból, hanem válságaiból vannak véve, mint többen megjegyezték. A költemény arra tanít, hogy nem csupán az eredmény adja meg a törekvés

értékét, hanem a küzdelem célja és módja ; ebben rejlik a szép és a magasztos.

És ami a jövőből vett képeket illeti : azok nem tények, csak feltevések. Azok hitelért csak Lucifer kezeskedik, a pesszimista értelem. Az Úr Ádám kérdésére e látomások hitelét se meg nem tagadja, se meg nem erősíti, Ádámot erre nézve bizonytalanságban hagyja, mert különben Ádám vagy lemondana a küzdelemről, vagy díjért küzdene s éppen a küzdelem erkölcsi értéke menne veszendőbe. A költemény azt mondja : nemcsak olyan valóság van, amit értelmünk lát, hanem olyan is, amit érzésünk fog fel. Vannak a világrendnek olyan dimenziói, melyekben csak érzésünk tájékoztat, amelyeket értelmünk nem ismer. És nemcsak azok az erők működnek, melyeket. — hogy egy újabb elnevezéssel éljünk — a történelmi materializmus nyilvántart, hanem van gondviselés is. A végső dolgok problémája túl van az értelmi műveletek körén, ott a vallás igazít el bennünket. Azért, ember, ne rémíttessd magadat ; küzdj tovább, jobbert, szebbert. Előre! fölfelé! Amint az Úr biztatja Ádámot :

Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál.

Azt vetik ellen, hogy az Úrnak ez a kijelentése az elrémítő hatású végső jelenetek után csupán elvi nyilatkozatnak tesz. A költemény csak theoretikusan végződik megnyugtatólag, de az uralkodó, az eleven benyomás pesszimisztikus. Ezt nemcsak olyanok hangoztatják, akik szívesen fogják fel a költeményt pesszimista irányzatúnak, hanem egyházi fejtegetők is, akik ezért hibáztatják is a kompozíciót. Az ily irányú hozzászólások közt nézetem szerint a legalaposabb Overmans Jakab német jezsuita atyának 1911-ben közzétett tanulmánya Madách világnézetéről. Ádám már a 13-ik színben azt a következtetést mondja ki, hogy az ember rendeltetése nem a győzelem, hanem a küzdelem. Overmans szerint az Úr a dráma végén megerősíti ezt a sivár felfogást. Nincs egyéb szava, amivel ezt kissé derűsebbé tegye, mint a pusztá felhívás a bizalomra, ámde az átélt tapasztalatok súlya szétmorzsolja ezt a biztatást. Mit érhet Ádámra nézve az Úrnak az a szava, hogy az eszmény égi szózatára figyeljen? Ez a szózat hívta őt életének minden küzdelmébe, s mind e küz-

delmek meghiusultak. Az egész küzdelem vége az emberiség elállatiasodása a jégmezővé vált földön. Nem bolondíthatja tovább magát olyan kalaúzzal, amely eddig mindig megcsalta. Kétségbeesését «e gyöngye nő tisztább lelkülete» sem oszlathatja el, hisz a nő nem mindenkor állt jó nemtőként, vigasztaló mosolygó géniuszként Ádám oldalánál. Úgy érezzük, Ádámnak igaza van, ha az Úr jóságos biztosításai és az anyagi kar kiengesztelő hangjai ellenére nem tudja felejtetni a kietlen végre való gondolatot. A külsőlegesen kibékítő megoldással Madách teljesen szétrobbantotta drámájának belső egységét. És Madáchnak a hitelenség szirtjén éppúgy hajótörést kellett szenvednie, mint előtte hajótörést szenvedtek Goethe a Fausttal és Byron a Kainnal és Manfréddelel.

Talán nem szükség ezt a gondolatmenetet részletesen megvitatnom. A hitelenségre vonatkozó pontot megcáfolta Voinovich szép könyve Madáchról. És általában a magyar fejtegetők nagy többsége Aranytól kezdve Pauler Ákosig nem tartja a befejezést pusztá frázisnak és külső függeléknek, hanem szerves megoldásnak. Elég a sok közül Beöthy Zsolt-nak az Ember Tragédiája magyarságáról és jelentéséről 1911-ben írt tanulmányára és Alexander Bernát Madách-kommentárjaira utalnom. Csak azt teszem hozzá, hogy már az exoziccióban be van jelentve Lucifer bukása, már ott megmondja neki az Úr:

Csatád hiú az Úrnak ellenében.

Az egyes színekben is Lucifer maga kénytelen megállítani olyan erők közrehatását, amelyekkel nem bír meg. Érti főleg az érzelmi világot, az erkölcsi és esztétikai eszmények lelkesítő hatását. A mű szövedékében már elő van készítve a befejezés gondolati tartalma.

Az elgondolásban tehát nincs ellenmondás. A kiengesztelő megoldás gondolatilag szerves. Más kérdés az, hogy a megoldás művészileg is érvényesül-e eléggé? A katasztrófák sorozata után, melyek sokszor oly megkapó erővel hatnak s melyeknek szemtanúi voltunk, a befejező színnek van-e olyan erős szemléleti hatása, mely a bölceleti megoldást mint érzékelhető végbenyomást hagyja hátra a lélekben? És nem tagadhatni, hogy ha a kérdést így formulázzuk, a dráma belső

szerkezetében hiány érzelhető. A kibékítő megoldás sem oly elevenen, sem oly tartósan nem foglalkoztatja lelki szemléletünket, hogy benyomása teljesen ellensúlyozhatná a történeti és a föltételezett képek megdöbbenő hatását. Hasonlít az olyan függőhídhöz, melynél a nagy középnyílás húzóerejét a hídfő részint kisebb tömegénél, részint a tartópillértől való csekély távolságánál fogva nem bírja eléggé ellensúlyozni. De mit tehetett volna többet a költő? Talán még egy álmoképet mutasson, például a másvilágból, hol az érdem elnyeri jutalmát? Ez Lucifernek, aki az álmoképeket felidézi, se módjában, se szándékában nem lehet. Vagy lefordítva ezt a szimbolumot: ilyen jelenet Madách egész gondolatmenetéből kirítt volna, túlment volna a célon s költői hitele is a levegőben lógott volna, a költemény alapfeltevései mellett; ezt a naiv eszöközt Madách, ha gondolt volna is rá, bizonyval mellőzte volna.

Azonban nem hiányzanak szemléleti képek sem, melyek többé-kevésbé ellensúlyozzák a falanszter- és az eszkimó-szín rideg hatását. Ott van az Éva anyaságával besugárzott meleg és éltető hatású jelenet; a megtérő Ádám fiú térdrehullása az Úr előtt, Lucifer indulatos és brutális kitörése, mely kudarcát érezteti, az Úrnak Lucifert is illető rendelkezése, mellyel a tagadás szellemének helyét kijelöli világának rendjében, Éva átszellemülése, mellyel az angyali kar énekét szívébe fogadja, az Úrnak Ádám lelki hánykódását lecsillapító szózata, Ádámnak fokenként beálló s azért meggyőzőbb megnyugvása, végül a gondviselés ígérete.

Egy szóval: a költemény nem azt mondja és nem is csak azt ábrázolja, hogy minden törekvésünk céltalan, tehát mondjunk le minden törekvésről és essünk kétségbe az élet célja felől, hanem azt mondja, hogy élnünk kell, élnünk mentül nemesebb életet; küzdenünk kell, mentül fenségesebb célokért, az emberiség becses javaiért, családért, hazáért, az összeség boldogulásáért, az emberi nem haladásáért, erkölcsi tökéletesedéseért. A végső dolgokat nem látjuk, az emberiség felszámolásának eredménye titok marad értelmünk előtt, de az a világszemlélet, mely a mindenséget fenntartja — hogy egy magyar gondolkodó szavaival éljek — «nem lehet közömbös a mi erkölcsi törekvéseink iránt».

És ami az egész költemény szellemét illeti : a költő sehol sincs Lucifer pártján, mindig érzeteti a tagadás szellemének rideg egyoldalúságát, értelmének merevségét és gúnyjának meddőségét. A költő az érzelem és az alkotó erő pártján van. Madách nem dekomponáló, nem bomlasztó szellem, vagy hogy mai szóval mondjuk, nem defaitista, nem destruktív szellem. Madách a legnagyobb magyar bölcsész-költő. De bölcséletének fő problémája, költészetének fő tárgya az ember, a küzdő, az erkölcsi törekvéseknek élő ember. A luciferi szellem le akarja szerelni küzdő kedvünket és erőinket, de ne hallgassunk kísértő szavára, mert a küzdelemről való lemondás emberi valónk megtagadása lenne, halálunkat jelentené. Hatnunk, alkotnunk kell, törekednünk mindig a jobbra és szívünket tárva tartani az égi sugallat előtt.

Azonban volna bár pesszimista a költemény, aminthogy nem az, alapeszméje és egész gondolatköre mindenesetre az egyetemes emberiséget illeti. De a gondolatkör ábrázolása is egyetemes jellegű. A költő a világtörténet képeit vonultatja fel, a hazai történetet elkerüli, csak érinti. Problémájánál és képeinél fogva a költemény nemzetközi, vagy inkább nemzetfölötti jellemű. A probléma súlyára és a képek erejére nézve egyike az egyetemes irodalom jelentős alkotásainak. Ezeknél az okoknál s külföldön is egyre növekvő hatásánál fogva méltán tarthatjuk *Az Ember Tragédiáját* világkölteménynek.

De legyen szabad rámutatnom a költemény magyar jellegére is. Ez talán nem fölösleges azzal szemben, hogy a műnek nincs a magyar történelemből vett színe, s hogy nyelvében sincsenek gazdagabb és erősebb magyar sajátosságok, hiszen éppen azért sokkal könnyebben is fordítható idegen nyelvekre, mint Arany, Vörösmarty, vagy Petőfi művei. Sőt arra nézve kezdettől fogva nem volt kétség, hogy ez a költői alkotás egyetemes tartalmú ; inkább volt hajlandóság arra, hogy mindenestül kozmopolita műnek tekintsék. A mi elbeszélő és drámai irodalmunk majd minden nevezetes terméke hazai tárgyú. A kérdésnek ezzel az oldalával Beöthy Zsolt foglalkozott *Az Ember Tragédiája* költőiségéről, jelentéséről és magyarságáról 1911-ben írt tanulmányában és akkori egyetemi előadásaiban ; ehhez néhány új adalékkal járult

Waldapfel Jánosnak e jubiláris évben közzétett dolgozata.¹ Én a magam szempontjait a következőkben foglalom össze.

Egyet már kifejtettem : azt, hogy ily nagyszerű költői koncepcióra a magyar alkotó szellem akkori bámulatos lendülete bátorította és segítette a költőt.

A másik az, hogy a mű keletkezésére okot adó lélektani mozzanat (moment psychologique) a magyar történelemből való ; a költői probléma fölvetésének élményi alapjai hazaiak. Nem a világtörténet szemlélete, hanem a magyar nemzet egy megrázóan nagyszerű sorsfordulatának átélése termékenyítette meg a költő képzeletét, a 40-es és 50-es évek magyarságának reményei, erőfeszítései, csalódása, elbukása, szenvedései s e mag körül az egész emberiség egész századi válságai tétették fel vele a kérdést : lesz-e hát haladás? lehet-e a tömeget boldogítani? nem hiábavalók-e a nemes törekvések? megéri-e az emberiség valaha az igazi erkölcsös életre, a boldogságra? Az *Ember Tragédiájába* bele van gondolva a magyar nemzet tragédiája, sőt éppen a magyar tragédia mély árzése ihlette a költőt arra, hogy az egész emberiség tragédiáját megírja. A költemény vigasztalása is elsősorban nekünk szól.

A harmadik az, hogy az ember a műben, ha nagyon nem csalódom, felismerhetően magyar vonásokat mutat. Ádám magyar Ádám. Nem szándékosan, hanem önkéntelenül. Nem külsőségekben, hanem jellemében. Olyan, aminő a történeti magyar típus : egyenes, nagylelkű, jóhiszemű, nyíltszívű, temperamentumos, lelkesedő, optimista. Jelmezeiben is mindig magyarosan emberséges. Csak egy hirtelen példát választok az ellentétre. Faust már pályája végén, mikor altruisztikus törekvéseknek engedi át magát s a tengertől a földet elhódítja, a gyöngédség mily lanyha szemmeltartásával távolítja el a jólelkű öreg házaspár kedves hajlékát, mely útjában

¹ A jelen tanulmánnyal egy időben készült és csak igen kevés utóbb a Kisfaludy-Társaság Madách-ünnepén felolvasásra került Voinovich Gézának e tárgyról szóló, a többenél kimerítőbb essai-je, mely már megjelent. A két, egymástól független dolgozat egyező pontjait szabad talán az eredmény helyességének biztosítékául tekinteni.

áll terveinek, s parancsának végrehajtói, az ő tudtán kívül ugyan, de mégis megfelelő korlátozások híján, mily borzalmasan végeznek a szegény öregek életével is. Ez német Faust, ez a német intézkedő személy, a német parancsnok, aki a maga céljai mellett kevésbe veszi mások — esetleg jó emberei — érdekét és érzelmeit. Ádám sokféle szerepben lép elénk, de önző célból sohasem szívtelen. Mikor Danton alakjában a tömeg-szuggesztió hatása alatt, a végzet eszközeként benne van is a vérengzésben, ez szerepéhez tartozik és mintegy közérdekből történik, az előttünk folyó jelenetekben inkább türi, sőt mérsékli, mint csinálja; de közben mindig nemesebb érzelmek ütnek ki lelkében, a francia forradalmár vonásait magyaros emberszeretet enyhíti. Az egyiptomi fáraó népfelszabadító elhatározásában az előjogairól lemondó magyar nemes úri gesztusa tűnik elénk. Egészben Ádám magyarán optimista, magyar módra lelkesülő és csüggedő.

A negyedik szempont az, hogy Madách filozófiai költészetének magyar irodalmi előzményei is vannak, melyek formailag nem, de tartalmilag közelebb rokonságban vannak *Az Ember Tragédiájával*, mint akár a Faust, akár Byron drámai költeményei. Nem akarok Bessenyeire, Csokonaira, Kölcseyre, Vörösmartynak *Rom* című grandiózus szemléletű költeményére, vagy bájos *Csongor és Tündéjére*, legfőképp pedig Eötvös *Karthausijára* utalni; az ezekkel és néhány mással való kapcsolatot Beöthy Zsolt finom szelleme az említett tanulmányban megvilágította. Én Vörösmartynak kisebb költeményei közül nevezhetnék többet: *Az embereket*, *A vén cigányt*, az *Előszót*, melyek részint a keserű világszemléletben, részint a jobb jövő sejtetésével hangulati és eszmei rokonságot mutatnak Madách művével. De különösen a *Gondolatok a könyvtárban* című, 1844-ben írt költemény az, mely *Az Ember Tragédiája* központi kérdéseit lírai formában felveti, s felelete is hasonlít a Madáchéhoz.

Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós,
Az emberiségnek elhányt rongyain
Komor betűkkel, mint a téli éj.
Leírva áll a rettentő tanulság:

«Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha isten észszel, angyal érzelemmel
Használni tudnák éltök napjait.»

Ez az egyiptomi szín eszmei tartalmával rokon gondolat.

. . . . Miért e lom? szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit.

De hát hol a könyv, mely célhoz vezet?
Hol a nagyobb rész boldogsága? — Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei.
Salakjok annál borzasztóbb legyen.

Ez a kép sötét alapja, az emberi művelődés pesszimiz-
tikus beállítása. A költő azonban nem nyugszik meg e fel-
fogásban, tiltakozik ellene a haladásnak benne meglevő ösz-
töne, a művelődés értékének tisztelete :

De hát ledöntsük, amit ezredek
Ész napvilága mellett dolgoznak?
A bölesek és a költők műveit . . .

Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek táradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A súlyedéstől meg nem mentheték.

És még is — még is fáradozni kell.

Ez hát a, sois és nincs vég semmiben?
Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai.

Mi dolgunk a világon? küzdeni
És tápot adni lelki vágyainknak.
Ember vagyunk, a föld s az ég fia,
Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen,
S mi a helyett, hogy törnének fölfelé,
Unatkozunk s hitvány madár gyanánt
Posvány iszapját szopva éldegéljünk?
Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbekért.

És ha elértük az emberileg lehető :

Mondhatjuk, térvén őseink porához :
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt!

Íme a megnyugtató megoldás, mely szintén eszmei rokonságban van Madáchéval. Általán e költeményben a sokaság boldogságának, az emberi haladásnak lehetősége, illetőleg kérdése, a küzdsnek csupán nemes céljától és módjától függő értéke, ez egyetemes eszmék mind nagy lírai erővel szólalnak meg egy magyar költő ajkán. Madách e gondolatokat tovább érlelte és fejlesztette s egy hatalmas kompozíció képsorozatába öltöztette. S hogy ez a kapcsolat nem csupán az én ötletem (különben elég régen vallom, hogy meggyőződésnek is mondhatom), bizonyítja az, hogy Angyal Dávid is hasonló értelemben nyilatkozott 1914-ben, Voinovich könyvének megjelenésekor.

Jellemző, hogy a nagy nemzeti lendület idején is, amint a döntő perc közeledett és a feszültség izgalma fokozódott, ezek a nyugtalanító kétségek föl-fölmerültek a költők lelkében. Petőfi 1847-ben írja *Világosságot!* című megrázó költeményét. Követeli benne az észtl, mely fénynek hirdeti magát, hogy vezessen hát csak egy lépésnyire. Ám ne világítson át a másvilágnak fátyolán, a szemfedőn.

Nem kérdelem én, hogy mi leszek?
Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok
S miért vagyok? . . .
Magáért születik az ember,
Mert már magában egy világ?
Vagy ő csak egy gyűrűje
Az óriási láncnak,
Melynek neve emberiség?

Petőfi is az észtl kér tehát felvilágosítást a földi élet céljáról, s hogy ez a cél az egyén elé, vagy az emberiség elé van-e tűzve? Ezek a gondolatok is a törzsökéhez tartoznak *Az Ember Tragédiája* gondolatkincsének. Madáchnál is a földi élet célja a kérdés, kalaúzul a hideg ész kínálja magát. Madáchnál számon van tartva az egyén célja is, az *összeség* is; Voinovich könyve a mű velejének összefoglalásában is tekintettel van mind a kettőre. — A költemény további folyamában Petőfi is felteszi a kérdést, hogy aki feláldozza magát, hogy használjon társinak: használ-e vagy sem?

A kérdések kérdése ez
És nem a «lenni vagy nem lenni?»

Használ-e a világnak, aki érte
Fölközzék magát?
Eljő-e a kor . . .
Az általános boldogság kora?

Bár volna célja a világnak,
Bár emelkednék a világ
Folyvást, folyvást e cél felé,
Amíg előbb-utóbb elérné!

Ez az ő optimista lelkének óhajta, mint boldog lehetőség dereng elé. De nem tudja elűzni kétségeit sem és egy ijesztő akkorddal fejezi be gondolatainak sorát :

De hátha úgy vagyunk,
Mint a fa, mely virágozik
És elvirít,
Mint a hullám, amely dagad.
Aztán lesimul.
Mint a kő, melyet fölhajítunk,
Aztán le hull.
Mint a vándor, ki hegyre mászik,
S ha a tetőt elérte,
Ismét leballag,
S ez így tart mindörökké
Föl és alá, föl és alá . . .
Irtóztató, irtóztató!
Kit még meg nem szállott e gondolat,
Nem fázott az soha.
Nem tudja még: mi a hideg?
E gondolathoz képest
Meleg napsugár a kígyó,
Mely keblünkön jégesap gyanánt
Vérfigyálón végigcsuszlik.
Aztán nyakunkra tekerőzik.
S torkunkba fojtja a lélekzetet. — — — —

De elég a hivatkozásból. Látni, hogy más magyar költők álmait is háborgatták az emberi nem földi sorsának rémképei Madách előtt, jobban mondva Madách kortársai közt. És ne csodálkozzunk, ha a nemzet és családja tragédiája után sötét színekbe mártotta ecsetét; sőt, ha Petőfi e költeményében a diszharmóniánál állapodik meg, vegyük jó néven Madáchtól, hogy nagy művében harmonikus megoldásra törekedett. Annyi pedig ezekben az utalásokban nyilvánvaló, hogy

Madách koncepciója nem elszigetelt jelenség a magyar gondolatvilágban és költészetben sem, nem valami rokontalan homunculus, s költészetének és világnézetének gyökerei hazai szellemi talajba is fogóznak.

Ezzel kívántam a magam részéről vázlatosan felelni arra a kérdésre : mennyiben magyar költemény *Az Ember Tragédiája* ?

Még rövidebb felelet elég arra a kérdésre, hogy ez az egvetemes tárgyú, drámai formájú költemény hogyan lehet egyéni, s mintegy szubjektív jellemű? Úgy, ahogy a Goethe Faustja, Byron drámai költeményei, vagy epikus formában a Dante Divina Commediája. Egy filozófus Madách-kutató, Palágyi Menyhért, egész sorát állítja össze azoknak a motívumoknak, melyeket Madách a maga életéből és környezetéből vitt bele művébe ; rá-rámutat, hol és mely helyzetekben mintázta maga után Ádámot, felesége után pl. Keplerné Borbálát ; hogy barátja, az elmés és gúnyos Szontágh Pál, ki az ő lelkesedését vagy ábrándjait sokszor lehűtötte egy-egy találó élccel, modellje lehetett Luciferhez. Voinovich túlzottnak tartja az azonosítások ilyen széleskörű gyakorlását. Én is azt hiszem, a költő egy-egy alakja és jelenete sokkal komplexebb alakulat, sokkal több szemléletből, emlékből, kapcsolataikból kioldott elemekből van összenőve. semhogy mindenütt ezt vagy azt a mintaképet mutathatnók ki. Megengedem azonban, hogy vannak a műben életbeli minták után dolgozott részletek. Azonban én nem ezekben keresem a költemény személyességét. Végre is minden költő, a legtárgyilagosabb is, ha igazi költő, ha nem más költőből merít, az életből veszi a vonásokat és színeket, benyomásaiból, szemléleteiből, emlékeiből ad képzeletének táplálékot. Nem ezeket a tárgyi elemeket tartom erre a kérdésre nézve döntőknek, hanem *Az Ember Tragédiájának*, e nagy szimfóniának a lírai forrását, az egészen végigzengő alaphangját, a költőnek egyénien színezett és egész élettartalmának hangulatával kísért világnézetét, amely a műben előtünk kibontakozik s egy gazdag lélek vallomását, egy rendkívül értékes személyiség belső képét tárja elénk. Ő maga mondja, hogy szívével gondolkodott. Nemcsak arra a közismert, bár rendkívül fon-

tos körülményre gondolok, hogy *Az Ember Tragédiája* alkotásának egyik sarkalatos motivuma a Madách családi tragédiája is volt, ezt is úgy fogalmaznám, hogy ő művébe a maga családi tragédiáját is beleérezte. Arra gondolok, hogy belevan költve e műbe Madáchnak, mint embernek és hazafinak egész érzülete, sorsa és világnézete. Voinovichnak Madách-könyvében össze vannak állítva azok a szálak, melyek Madách gyermek- és ifjúkorától kezdve férfikorán át egymásután elötünnek és végül *Az Ember Tragédiájává* szövődnek; azok a tapasztalatok, élmények, eszmék, motivumok, költői képek, kísérletek, lírai és drámai munkák, följegyzések, melyek mindmegannyi előiskolául szolgálnak *Az Ember Tragédiájához*. Ezek a dokumentumok világosan láttatják Madách folyton áramló érzéseinek és reflexióinak, ábrándjainak, tépelődéseinek, törekvéseinek központi tárgyait és problémáit. Ezek tanítják, hogy *Az Ember Tragédiájának* kontroverz kérdései, a férfi és nő, a nagy ember és tömeg az egyén és a köz viszonya, az emberi haladás, az erény kérdése és a többi Madách lelkében régóta érő, forrongó kérdések voltak a nagy lelki konvulziók alapjai. A költemény azért tesz olyan megkapó hatást, mert Madách személyiségének mint egy hangszernek egész hurozata és rezonáló területe megzendül benne. Ez adja meg neki az életszerűséget, ez teszi a mű lelkét. Beöthy Zsolt époly mélyen, mint szépen fejtegeti *Az Ember Tragédiájának* szubjektivitását. «A költői művészet lényege — úgymond — hogy az érzés és képzelet erejével emberi lelkek érdekkörébe visz be bennünket. Mindenekelőtt magáéba a költőébe. Nemcsak a lírai, hanem mindenféle költészet hatásának ez a fő feltétele. Dante . . . a maga lelkének poklán és tisztító tüzén a maga lelkének paradicsomába jutott . . . Goethe szelleme lázong a Faustban. De egy sem tárja fel mélyebben, teljesebben a maga küzdő, szenvedő, lelkesülő, csalódó, törekvő emberi lelkét, mint Madách *Az Ember Tragédiájában*. Ha nem ismernők életviszonyait, ifjúkora költői kísérleteit, hajótörését, közéleti csalódásait, családi szerencsétlenségét, akkor is éreznők benne egy nagy lélek egyéni világát, nemcsak gondolati, hanem érzelmi tartalmát, mozgalmait, életét. A gondolat mélységei még mélyebbre

mutatnak, az érzés mélységeire. Az *Ember Tragédiája* a szív vérével írt könyvek közé tartozik. A gondolatok dialektikus fejlesztésében a sajtó, hullámlázó, torlódó érzelmek dialektikája vívódik és keresi a béke révpartját . . . » Igen, minden olvasója érzi a műben a szerző szíve dobogását, érzi feléje sugárzó melegét. Érzzi, hogy ez a melegszívű kalaúz szeretettel nyújtja feléje kezét. Nem, ne mondjátok nekem, hogy Madách költeménye sivár mű. Én e művet olvasva kedves és jó társaságban érzem magamat. Egy eszmékben gazdag szellemet és egy szerető szívet érzek magam mellett. Érzem, hogy ez a szív nagyon szereti az emberiséget, szeret az emberiségben engemet, érzem, hogy ez a szív drágának tartja mindazt, ami az ember előtt drága lehet, érzem, hogy ez a szív nagy sebektől vérzett, de meg is gyógyult, s mondhatatlanul jól esik e gyógyult szívnek balzsamot árasztó melege. Nem! én ezt a nemes és nagy szívet, ezt a tündöklő gazdag elmét szeretem és bámulom! Én ezt a könyvet mindenkor gyönyörködve és emelődve olvasom!

Egy lírai költeményében így szól a művész és a költő szerepéről :

Boldog mindaz, ki földön bir teremni,
Irigyletes lett az az építész,
Ki a szívnek kunyhót, a szépnek szobrot
Emel, vagy a hívőnek oltárt vés.

Míg szív, művészet és hit élni fognak,
Él ő is, s ha műve elporladott,
Kövei még mondják: Isten teremtett,
De lángész adott örök alakot.

S hát még ti, akik eszméket vevétek,
Barátim, kő helyett művetekhez,
Ti vagytok boldogok, mert alkotmánytok
Ha dül, erősbnek szent alapja lesz.

— — — — —
Ti hát veszhetek, nektek már az élet
Nem adhatott egyebet, mint halált,
Míg a halál rátok örök életnek
Hervadhatlan koszorújával várt.

Magának is óhajtja szíve mélyén ezt a dicsőséget, de nem tudja : elérheti-e :

Ti élni fogtok, míg a puszta s bérc él,
De én az utcazajban küzködöm,
S ki tudja, a tolongó sokaságon
Felülemelkedni lesz-e erőm?
Vagy eltapodnak s nyom nélkül enyészek,
Felejtett sír dől rám mint éjtszaka,
S mellette a halál nem istenasszony
Gyanánt virraszt, csak mint szelíd anya.

Nem, mi már tudjuk, hogy felülemelkedett századokra láthatólag, a sokaságon, s hogy a maga dicsőségét festette a halhatatlan művészről és költőről szóló versszakaiban. Ő azonban így fejezi be költeményét :

Mindegy, ha sirdalúl egy édes dalt mond
Mindarról, amit szívem szeretett,
S dicsőségért kárpótlásul suttogja :
Nyugodjál békén, boldog nemzeted.

Fájdalom, nemzeted nem boldog, te drága nyugovó! Születésed századik fordulóját mély gyászban ünnepli. Hazád darabokra van tépve, ősi birtokod idegen területté vált. De a sírodon virasztó istenasszony csak susogja azt neked, hogy boldogtalanok mégse vagyunk, mert nem mondunk le. Megjegyeztük tanításodat : élni akarunk, küzdünk és bízva bízunk. Mi még boldogok akarunk lenni. A te dicsőséged pedig teljes. A te dicsőséged gyászunkban is egyik vigasztalásunk. Nagy műved világszerte a magyar nagyrahivatottságnak le nem téphető diadaljele, itthon pedig a nemzeti lélek, szellem és akarat majdani diadalainak záloga!

NÉGYESY LÁSZLÓ.

BÁRÓ WCLASSICS GYULA DEÁK FERENC RÖL.

Nemrég egy kegyeletes emlékünnepen egy mély történelmi tudással és nagy költői tehetséggel elmondott beszédben a szónok nagyon szépen kifejtette azt a tételt, hogy a magyar «tragikus nemzet». Nemzeti katasztrófáink bizonyítják, hogy ez a tétel sokban igaz.

De minél nehezebb éveket élünk át, annál inkább szükségünk van az újabb felemelkedés hitére. Ehhez pedig azt az igazságot is állandóan szemünk előtt kell tartanunk, hogy nemzetünknek ezredéves történetében vannak olyan jelentős korszakok, amelyek bizonyítják, hogy a nemzetek sorsát intéző isteni Gondviselés e maroknyi nép elé éppen ezen a területen nagy feladatokat tűzött ki s ezeknek végzésére, illetőleg a nemzetnek irányítása végett nagy férfiakat rendelt.

Mindenekfelett hálával kell gondolnunk arra a csodálatos korszakra : a nemzeti ébredés, újjászületés és felemelkedés dicső korszakára, amelyben a XIX. század második negyedétől fogva az írók, költők, tudósok és államférfiak egész nagy csoportja munkálkodott.

E kornak egyik legnagyobbja s egyúttal a világtörténelem nagyságai közül a legrokonszenvesebbek egyike Deák Ferenc.

A nagy férfiakat a nemzetek gyakran nem értik meg, máskor pedig gyorsan elfeledik. Pedig a történelem bizonyítja, hogy csak az a nemzet boldogul, amelyik felismeri, megbecsüli és követni is tudja igazi nagy embereit.

A felületes szemlélőnek tán úgy tetszik, hogy a nemzet már elfeledte Deák Ferencet, akinek legnagyobb politikai alkotását az utolsó évek szörnyű eseményei elsodorták.

Pedig Deáknak értelmi nagysága, erkölcsi ereje, jellemé-

nek fényes tulajdonságai s nemes életének minden példát adó tanulsága ma is kell, hogy előttünk lebegjenek s igaza van Wlassics Gyulának, hogy éppen a mélységben, ahova süllyedtünk, Deák Ferencnek nagy alakjához kell fordulnunk «élni akarásért és élni tudásért» s a magyar nemzetnek Deáktól kell megtanulnia a rendíthetlen kitartást és azt, hogy «csüggedést soha ne ismerjen».

Nagyon helyesen történt tehát, hogy a Magyar Jogászegyletnek újonnan alakított Deák Ferenc-Bizottsága előadójának, Magyary Géza egyetemi tanárnak indítványára elhatározta, hogy kiváló tagját B. Wlassics Gyulát felkéri egy újabb élet- és jellemrajz megírására Deák Ferencről.

E határozat eredménye a most megjelent kötet. (169 l., Budapest. Franklin, 1923.)

A haza bölcsének életét, jellemrajzát, beszédeit és munkásságát gazdag irodalom tárgyalja. Csengery Antalnak a halálozás első évfordulóján elmondott akadémiai emlékbeszéde (*Akad. Évkönyv*, XV. köt., továbbá Csengery *Tanulmányai*, III. köt. és az Olcsó Könyvtárban is), a legjobbak közül való, de már nehezen hozzáférhető. Ferenczi Zoltánnak háromkötetes *Deák élete* c. jeles munkáját (1904., az Akadémia kiadása) terjedelménél fogva kevesen olvassák. Kónyinak hatkötetes gyűjteménye (*Deák Ferenc beszédei*. 2. kiad. 1903.) a politikai történelem köréből nagy anyagot tartalmaz. Gyulai Pálnak a nagy államférfihoz méltó emlékbeszéde és Szily Kálmánnak kegyeletes megemlékezése az Akadémia 1904. évi emlékűnnepén mondtak el. (*Akad. Értesítő*, 1904. évf. 254. és köv., 280. és köv.)

Deáknak kiválogatott beszédeihez (*Magyar Remekírók*, 18. és 19. kötet, Franklin, 1906.) Wlassics bevezetés gyanánt már írt egy nagybecsű tanulmányt, amelynek a most megjelent munka teljesen átdolgozott és bővített változata.

A kötet tömören összefoglalja Deák történelmi arcképét, élet- és jellemrajzát és egész közéleti munkásságát. A centenáriumok esztendejében a könyv egyúttal jubiláris munka is, mert Deák éppen 100 év előtt (1823 dec. 19-én) szerzett ügyvédi oklevelet és akkor visszatérve Zala vármegyébe, ott kezdte meg közéleti munkásságát.

Nagyszerű volt az a munkaprogramm, amelyet az 1791. évi XLVII. t.-c. által kiküldött bizottságok a törvénykezés és a közigazgatás egész terén végezni megkísérlettek. Az 1827. évi VIII. t.-c. által kiküldött bizottság munkálata, habár előzőjével szemben sokban tudatos visszalépés volt, a megoldandó kérdések egész sorát tette aktuálissá éppen akkor, amikor Deák megjelent az országgyűlésen. Wlassics tárgyalja Deák álláspontját a vallásügyi, az úrbéri és a lengyel kérdésben; majd a hitbizományok, az örökváltság és a szólásszabadság ügyében, a vegyesházasságok kérdésében; azután munkásságát a büntető javaslatok előkészítése körül; távollétét az 1843. országgyűlésről s ennek Deák nemes lelkületét annyira jellemző okait; majd közéleti szereplését az 1847—48. országgyűlésen, az abszolutizmus alatt, a 61-iki országgyűlésen, annak felosztatása után, végre az 1867-ik évi kiegyezés előtt és után haláláig.

A szép munkának másik része Deák egyéniségének hű és kitünő jellemrajza.

Híven tárulnak fel előttünk Deáknak uralkodó érzése, emberi nagysága és erkölcsi jelleme, értelmi ereje, nagyszerű jogi és történelmi műveltsége, rendkívüli kulturális érzéke és ami emberi nagysága mellett leginkább vonzó és megkapó, állandó érdeklődése minden tudományos mozgalom s különösen a magyar nemzeti irodalom fejlődése iránt.

Kitünőek a munkának azok a részei, amelyekben Deák előttünk áll mint vezér, államférfi, törvényhozó és szónok.

Újból és újból csodáljuk az évszázadokon át csak ritka kivételként egyszer-számra jelentkező értelemnek mélységét. Látjuk, hogy óvatos, de nem félénk volt, sőt elszántan küzdött jogaink védelmében. Egyenes ellentéte volt ugyan a forradalmi embernek és sohasem tudott megbarátkozni a radikalizmussal, de szabadelvű és élénk érzéke volt minden haladás iránt. Mély vallásos érzülete mellett törhetetlen híve volt a lelkiismereti és vallásszabadságnak.

Valóban felemelő és erőtadó, hogy az értelmi és erkölcsi nagy tulajdonságoknak milyen halmazata egyesült az egyszerű, de annál csodálatosabb nagyságban, aki a magyar népnek szélesebb rétegeiből emelkedett ki. Hogy csak értelmi

erejét érintsem, nem doktrinér és mégis mindent tud, amit az azon korbeli magyar államférfinak tudnia kell. Nem könyvbuvár, mégis milyen művelt és mint lelkesül a magyar irodalom és költészet haladása iránt. Egy-két rövidebb utat kivéve, alig hagyja el hazáját és mégis milyen széles látköre van!

De mégis legnagyobb benne az ember. A hangulatok és áramlatok változásai közt Deák Ferenc nagy jellemzilárd-sága; olyan korban, amelyben annyi egyéni önzés uralkodik, az ő egészen példátlanul álló önzetlensége; amikor a kép-mutatás annyiszor jelentkezik, az ő egyenessége és igazság-érzete; a kiméletlenség és kapzsiság korszakában az ő emberszeretete és jószívúsége a legnagyobb örökség, amit csak ritka évszázadokban egyszer-egyszer feltűnt nagy férfiú hagyhat nemzetének. Sokkal több ez, mintsem amit régente hódítók hagytak hátra. Azok nagy foglaltságait, egész birodalmakat is, megsemmisíthetnek változó szövetségek, a fegyverek hatalma és ellenséges túlerő.

De amíg magyarok élnek bolygónkon, senki sem fogja elvehetni nemzetünktől azokat az örökérvényű erkölcsi értékeket, amelyek Deák jellemében, idővel és térrel dacolva, mindörökre ragyogni fognak.

A kiváló szerző fejtegetéseinek több részlete külön tanulmányok írására szolgáltatathatna alkalmat.

A sok közül pl. külön kellene fejtegetni Deák értelmének mélységét és tanultságának széles körét, amely a fiatal tiszti ügyésznek első ránkmaradt védőiratából (*Beszédei*. I. 1—7.) felismerhető. A megelőzés jelentőségének és az évtizedek mulva kifejtett «milieu elméletnek» teljes bizonyítéka ez a beszéd. (Wlassics könyvében, 14—15. l.)

Vagy mily érdekes volna vizsgálni, hogy Deák, aki általában idegenkedett a hatalom elérésétől és Széchenyi biztatása ellenére a vezéri szereptől is, és aki a nemzetnek szélső rétegei előtt sohasem volt «népszerű» a szónak leg-szélesebb értelmében, — csak nem akart vezér gyanánt feltűnni, valójában évek során át ő irányította nemzetét.

Deák egyénisége, egész élete és ez a kötet is ma valóban felemelő, bátorító; közéleti bajaink és nyomorúságunk mellett vigasztaló.

Igazán hálásak vagyunk érte a kitünő szerzőnek, aki ezt a gyönyörű feladatot nagyszerűen megoldotta. Pompás, színes irálya is teljes mértékben érvényesül.

Könyvéből kiárad az a meleg szeretet, amellyel Wlassics fiatalságától fogva ragaszkodik Deák egyéniségéhez. elveihez és eszményeihez.

A magyar nemzet érdekében kívánatos, hogy ez a szeretet hassa át a jeles műnek minél szélesebb olvasóközönségét is.

BALOGH JENŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS MUNKA VÁLSÁGA.

(A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1923 nov. 20-iki ülésén tartott előadás.)

Az igazságot lábbal tipró legszörnyűbb békeszerződés, amelyet a világ valaha látott, a trianoni, hazánkat elsorvasításra ítélte.

Megfosztotta területének és lakosságának kétharmad részétől. Idegen uralom alá juttatott negyedfél millió magyart és ötödfél millió magyarul beszélő más nemzetiségű lakost. Elvette szénkincsünknek negyven százalékát, érc-telepeinknek és erdőségeinknek közel kilencven százalékát, sóbányáinkat teljesen.

És ezt a győzők által, az erkölcs gúnyjára, igazságosnak nevezett békeszerződést azután oktrojálták reánk, miután a világháborúban nekünk volt a legtöbb vérveszteségünk és a háború szerencsétlen befejezése után végig szenvedtünk két forradalmat, betetőzésül pedig a hazánkat végsőig kifosztó oláh megszállást.

A gonosz szellem, Ahrimán, megrontásunkra szövetségbe tömörített magas és alacsony kultúrájú népeket.

Az eredmény nem lehetett kétséges.

Máris sikerült a Balkánt Nyugat felé előretolni és a Nyugattal egyenlő magas fokon álló kultúránkra súlyos csapást mérni, annak éltetőjét a tudományos munkát megbénítani.

A nélkülözések szomorú korszakában mindinkább hiányzanak a tudományok művelésére multhatatlanul szükséges anyagi eszközök és éppen ezért a tudományok művelése terén pangás mutatkozik.

A tudományok fejlesztésében azonban nem szabad pihenőt tartani : a nyugalom itt már visszafejlődést jelent.

Szomorú tény, hogy veszélyben van a magyar tudomány s vele együtt kulturális felsőbbségünk.

Kulturális felsőbbségünk ma a legnagyobb kincsünk. Fenntartása jelenti a nemzet életét, sülyedése a halálát.

Nyilvánvaló tehát, hogy szárnyaszegetten, ölbe tett kézzel nem nézhetjük kultúránknak lassú hanyatlását, a tudományos élet tespedését.

Tudományos életünknek pólusai az egyetemek és főiskolák.

Hazánkban az országot ért nagy csapások ellenére, vagy talán éppen azért, az illetékes tényezőknek mindig volt érzékük a tudományos élet szükségletei iránt.

El kell ismernünk, hogy felső oktatásunk szintjének és kulturális felsőbbségünknek fenntartása érdekében a magyar állam a mai sanyarú viszonyok között is sokat áldoz. A cél elérésére azonban ez az áldozat nem elegendő, igénybe kell vennünk a magyar társadalom és a külföld segítségét is.

Felső Oktatási Egyesületünk, fölismerve a kérdés nagy jelentőségét, 1922. évi június 18-án a magyar főiskolák tudományos munkájának biztosítására bizottságot alakított. Ez a tudomány-mentő bizottság elnökének kiváló nagy hazánkiát, a magyar tudományosságának, a magyar szellemnek világszerte ismert és nagyrabecsült díszét, gróf Apponyi Albertet nyerte meg.

A tudománymentő bizottság első évi működésének eredménye még igen szerény, de reményekre jogosító.

A tudományos munka támogatására a törvényhatóságokhoz is fordult s közülük 13 a legnagyobb megértéssel fogadta a kérést. Bihar vármegye felhívására a községek is sorra szavaztak meg kisebb összegeket, s így módon 200,000 K gyűlt össze.

Az összeg csekély, de a jövőre biztató. Reméljük, a magyar társadalom tudatára jut annak, hogy elsősorban saját érdekét védi, ha a tudományt pártolja.

Dr. Grósz Emil egyetemi tanárnak, a bizottság lelkes ügyvezető alelnökének az első évről szóló beszámolója szerint a legközelebbi jövő programja a társadalmi érdeklődést ébren tartani, mélyíteni, erősíteni.

Heinrich Ferenc indítványára a bizottság elhatározta,

hogy ebből a célból a folyó év őszén az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági központokban előadásokat tart.

Ebbe a programba tartozik a mai első előadás, amelynek megtartására a tudománymentő bizottság csekélységet kért föl.

Készséggel teszek eleget felhívásuknak.

★

Körülöttünk borús az ég alja. Megcsonkítva, balkáni erköles láncával összefűzött ellenségeinktől körülvéve, szinte bekövetkezettnek látszik az idő, amelyről elmondható: occidit spes omnis et fortuna nostri nominis. (Meghiusult minden remény és nevünknek szerencséje.)

Ilyen körülmények között önkéntelenül is fölmerül a kérdés: nem hiába való-e minden igyekvés, lehet-e itt javulást várni, eredményeket elérni?

Nem lehet tagadni, kultúránknak katasztrófális hanyatlását látva, sokunknak eszébe jut a nagy angol történetírónak, Macaulaynak, komor jóslata az új-zélandi turistáról, aki talán a Temze fölötti London-Bridge fölrobbantott pillérjén ülve rajzolja vázlatkönyvébe a Szt.-Pál katedrális romjait.¹

A történelem folyton változó jelenségeivel való foglalkozás közben történetírón is erőt vehet ilyen pesszimiztikus világnézet, ez azonban éppen annál a Macaulaynál nem lehet indokolt, aki az újkori filozófiának, a tudományos technikának gyümölcseit talán a legméltóbban tudta értékelni és jellemezni.

Mert mit eredményezett Macaulay szerint az új filozófia s ennek gyümölcse a tudományos technika?

«Meghosszabbította az életet. Enyhítette a szenvedést. Betegségeket irtott ki. Növelte a föld termékenységét. Új biztonságokat nyújtott a tengerésznek. Új fegyvereket adott a katonának. Új, atyáinktól nem ismert alakú hídakat épített nagy folyamok fölött. Ártalmatlanul vezette le a mennykövet az égből a földre. A nappal fényével világította meg az éjt. Növelte az emberi látás terjedelmét. Sokszorozta az emberi

¹ Du Bois-Reymond: *Művelődéstörténet és természettudomány.*

izmok erejét. Gyorsította a mozgást. Megsemmisítette a távolságot. Megkönnyítette a közlekedést. Képesé tette az embert leszállni a tenger mélyére, fölemelkedni a levegőbe, biztosan hatolni be a föld ártalmas üregeibe, keresztül utazni országokat oly kocsikon, amelyek lovak nélkül robognak tova és az óceánt oly hajókon, amelyek szél ellenében 10 mérföldet haladnak egy óra alatt.»

«És ezek csak egy része gyümölcsének és csak első gyümölcsének. Mert ez a filozófia sohasem pihen, sohasem bevégezett, sohasem tökéletes.»

«Törvénye a haladás. Olyan pont, amely tegnap még láthatatlan volt, holnap célpontja s holnapután kiinduló pontja lesz.»

És milyen roppant nagy haladást tett már azóta is a tudományos technika, amikor Macaulay ezeket a szép szavakat írta.¹

A mai szomorú időkben mindenekeelőtt a tudománynak ezekre a kíváló eredményeire kell tekintenünk s meg kell szünni a kishitűségnek.

Kulturális intézményeink, a magyar kultúrának jól megalapozott pillérjei azok a fix pontok, amelyekre bizakodóan tekinthet a már már reményt vesztett magyar.

Ezeknek a pilléreknek épen tartása, sőt, hogy a rázkódtatásokat szilárdan kiállja, megerősítése, tengersok bajai között egyik legfontosabb feladata az ezer sebtől vérző magyar államnak és magyar társadalomnak.

Ha élni akarunk, ezt a feladatot teljesítenünk kell, kulturális felsőbbségünket meg kell tartanunk.

Államnak és társadalomnak erre a célra úgyszólván erején felül s állandóan kell áldoznia.

★

Fölvethetné valaki a kérdést : a mai siralmas viszonyok között lehetséges-e a társadalomtól áldozatot várni.

A felelet : határozott igen és ebbeli hitünket a nemzet viszontagságos történelme igazolja.

¹ Macaulay : *Lord Bacon*.

Az időnek fonalas rokkáján a jövőnek szövete a multnak szálaiból készül.

Historia est magistra vitæ. A történelem az életnek tanítója.

És mire tanít bennünket a mi történelmünk, a multnak ez a gondos jegyzője?

Fraknoi Vilmos *A hazai és külföldi iskolázásról a XVI. században* című kiváló művében 168 hazai iskolát sorol föl, amelyeknek legnagyobb része a mohácsi vész után következő hatvan esztendő alatt keletkezett.

Molnár Aladár *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században* című értékes munkájában megállapítja, hogy talán sohase tettek Magyarországon a művelődésért és közoktatásért annyit, mint a török hódítás és beháborúk nyomorainak közepette, tehát olyan időben, amely a tatárjárás óta a leginségesebb volt.

«Világos bizonyítéka ez annak, hogy egy nemzet, ha művelődési érdekeit komolyan fölkarolja, azok kielégítésében a legnehezebb viszonyok által sem engedi magát megakadályoztatni.»

A mai idők bizonyára még a mohácsi vész utániaknál is inségesebbek. Ma azonban művelődésünk érdekében már nem annyira új iskolák alapítása az elsőrendű szükséglet, hanem a megmaradtaknak fenntartása és megerősítése. Ezek között elsősorban a tudománynak eddigi legerősebb várai, hazánk kulturális fejlődésének nélkülözhetetlen feltételei: az egyetemek és főiskolák.

Amikor a legnagyobb magyar a budapesti lánchíd létesítésének eszméjével foglalkozott, kifejtette, hogy a híd létesítése biztosítva lesz, ha a hídon kivétel nélkül mindenki fizet vámot; és hozzátette, hogy nem volna helyes, ha a híd építésének költségeit megajánlás útján a nemzet viselné.

A szabad megajánlást inkább oly tárgyakra tartsa fenn a nemzet, «melyek tisztán csak lelki dividendát nyújtanak», «mint Játékszín, Ludoviceum, Múzeum, polytechnikai, festési meg hangászi intézetek alkotására», amelyekre már «hazafiság, anyaföld bálványozás kell». ¹

¹ Hídjelentés.

Ha a magyar társadalmat hevíti a hazafiság és anyaföld bálványozás fenséges erénye — és ebben kételkednünk nem szabad — a tradíciókhoz híven bizonyára megfelelő áldozatkészséget fejt ki, hogy a válságban levő magyar tudományt, mely kétségtelenül a legnemesebb lelki dividendát nyújtja, talpra állítsa.

Nyilvánvaló, hogy a nemzet szellemi gazdaságának is van kereskedelmi mérlege és ha a nemzet élni és fejlődni akar, ennek a kereskedelmi mérlegnek sem szabad passzív-nak lenni.

A nemzeti kultúra terén is termelni kell és ha nem produkálunk eleget és megfelelőt, itt is bekövetkezik a válság. És ez a válság az anyagi téren még súlyosabbat von maga után.

A nemzet története mutatja, hogy Magyarországon, hála Istennek, a legsúlyosabb időkben mindig voltak Lorántffy Zsuzsánnák és Semséy Andorok.

A közelmúlt és a jelen kálváriajárásának nagy sorozata ellenére sem szabad kétségbeesnünk a nemzet jövője fölött.

Ebben a hitünkben megerősít bennünket az a tudat, hogy kultúránk emelése érdekében az utolsó száz esztendő alatt kifejtett küzdelmeink és elért eredményeink valóban példa nélkül állók.

Idézzük föl ezeket a küzdelmeket és mutassunk rá olyan egyedülálló, kiváló kulturális teljesítményre, amelyből erőt meríthetünk a sivár jelenben.

★

A Nyugatéval egyenlő szintájú kulturális fokot mi korántsem érhattük el símán és kényelmesen.

A kultúra fokát legtárgyilagosabban az embernek a tér feletti uralma, a közlekedés fejlettsége méri. Semmi más alapon való mérés nem alkalmas összehasonlításra.

James Watt, a gőzgépnek feltalálója s mint ilyen az «emberiség jótévője», az ő prægnáns módján találóan mondta: *The road map of a country is the likeness of its welfare.* (Az ország úti térképe, jólétének képmása.)

Hatalmas munkát kellett kifejtenünk, hogy a közlekedés terén elérjük a nyugati kultúrát.

Amikor a Nyugaton a közúti közlekedés kifejlesztésében a renaissance kezdődik s a római birodalom közúti közlekedésének szintájára iparkodnak jutni, mi a törökkel viaskodtunk.

Védtük a nyugati kultúrát.

Majd nemzeti önállóságunk elismeréséért az osztrák császári hatalommal való folytonos harcaink tették lehetővé a közlekedés békés útjainak kiépítését.

Ebben találja magyarázatát, hogy a legújabb kor a XIX. század elején, az ország egyik-másik vidéke úgyszólván saját zsírjába fúlt, mert közlekedő utak hiányában fölös terményeit nem tudta értékesíteni. Az ilyen vidékről eredt azután a közmondás: *extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita*. És az ilyen vidéktől nem messze éhhalállal küzdöttek egész megyéknek lakói.

A közlekedés előmozdítására szolgáló első nevezetesebb alkotásaink valóban alig száz esztendősek.

Franciaországban az 1747-ben alapított *École des ponts et chaussées* első igazgatója Perronet és neves utódjai vezetése alatt kiváló mérnökök a nagy chausséeken, kanálisokon, a tengeri kikötőkön már több mint száz esztendeje dolgoztak, amikor nálunk e tekintetben csak az első szárnypróbálgatások kezdődtek.

Angliában a modern útépitésnek három nagy mestere: Metcalf, Mac Adam és Telford fejt ki korszakalkotó munkálkodást a közutak és hidak létesítése terén, amikor még mi a műutat alig ismertük.

Ismeretes, hogy Telford skóciai nagyszerű útépitményei a skótok életmódjának megváltoztatására vezettek. Ezeknek az utaknak építésekor tanultak meg tulajdonképpen a skótok dolgozni és jó szerszámokat használni, olyan szerszámokat, amelyeknek létezéséről addig fogalmuk se volt. Igaza volt Telfordnak, amikor azt állította, hogy a skóciai útépitések következtében azon a vidéken a civilizáció legalább 100 esztendővel ment előre.

A közlekedést előmozdító nagy mérnöki munkálatoknak ily értelmű befolyása másutt is, nálunk is kimutatható és a hatását nem szabad lebecsülni.

Ilyen, a magyar kultúra fejlődéstörténetében kimagasló

mesterművünket akarjuk itt emlékezetbe hozni. Szunnyadó erőnk megacélosodik, ha ennek a mesterműnek végrehajtására gondolunk.

Az Aldunának közgazdasági szempontból kiváló jelentőségét elsőnek a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István ismerte föl. Ő volt az első, akinek agyában megfogalmazott a nagy cél : a Keletet hazánkon át kötni össze a Nyugattal.

«Az Alduna hazánk életere — írja 1830-ban — azt kell nyűgeitől megszabadítani és a Fekete-tengerig hajózhatóvá tenni.»

És amire a római nem volt képes, mert megpróbálkozott vele, megcsinálta a magyar.

Széchenyi nem rendelkezett a római légiók tömegével, de energiája párosulva hűséges munkatársának, a nagy magyar mérnöknek Vásárhelyi Pálnak tudásával, diadalmaskodott az addig leküzdhetetlennek tartott akadályokon : az Aldunán a hajózás lehetővé vált.

A magyar kultúrszellem sikerrel szállt itt szembe a természeti akadályokkal s minden elfogulatlan bíráló kénytelen elismerni, hogy «hasonló nehézségek között olyan kevés költséggel hasonló eredményt, még sehol és sohasem értek el».¹

Minden hajó, mely az Aldunán megy keresztül, legyen az magyar, oláh, szerb, cseh, angol vagy francia, Széchenyitől a legnagyobb magyartól és Vásárhelyitől, a lángeszű magyar mérnöktől, kapja igazolványát.

Magyar tudás, magyar akarat, magyar szív és magyar kar véste be ezt a hajóutat a sziklákba maradandó emlékül, de figyelmeztetésül is, hogy itt a magyarság vitte előre a kultúrát és emelte magához az Alduna melletti alacsony kultúrájú oláh és szerb népet.

A sors által reánk rótt feladatunknak valóban becsülettel feleltünk meg.

Előbb védtük a Nyugat kultúráját, azután fölemeltük balkáni szomszédainkét, teljesen a saját erőnkből, mert magunkra voltunk hagyatva. A hatalmasabb Ausztria, amelylyel sorsunk össze volt kötve, e téren se gyámolított bennünket,

¹ K. Liphay Sándor: *Széchenyi műszaki alkotásai*.

sőt, a hol lehetett, fejlődésünk elé akadályokat gördített. Mindezek ellenére páratlan az a kulturális fejlődés, amelyet Széchenyi fellépése óta felmutathatunk.

Erre a renaissancere kell visszaemlékeznünk, ha erőt akarunk gyűjteni a reánk váró nagy küzdelmekre.

Magyarország újjászületési korszakának elejéről származik nemzeti imádságunk : Kölcsey himnusza.

A magyar költői nyelvet ekkor alapítja meg Vörösmarty.

Mint kápráztató fényű meteor tűnik föl a költők fejedelme : Petőfi, akinek, valamint legnagyobb bölcselő költőnknek, Madáchnak, centennáriumát ebben az esztendőben ünnepeltük.

Sorra következik a legnagyobb magyar epikus költő, Arany János, a legédesebb elbeszélő, Jókai, akik költői erejük teljességében szebbnél szebb művekkel ajándékozták meg a nemzetet és az egész művelt világot.

Melyik nemzetnek voltak egy évszázad alatt ilyen kiváló költői ?

A tudományos vizsgálódás terén is voltak meteorjaink.

Éppen száz esztendeje, hogy Bolyai János, az abszolút geometriának lángeszű feltalálója, «a semmiből egy új más világot teremtett». A legmélyebb gondolkodók egyike, akit a francia akadémia elnöke az emberiség díszének nevezett.

Büszkék vagyunk budapesti egyetemünk hírneves orvos-professzorára Semmelweisre, a gyermekágyi láz kórokaiknak felismerőjére és elhárítójára, az anyák megmentőjére.

A budapesti egyetem és a vele kapcsolatos Institutum Geometricum tanári karának kimagasló dísze volt Jedlik Ányos, a fizikának nagynevű tanára, akinek az elektrotechnika terén két nagy fölfedezést köszönhetünk : az elektromágneses mótort és az elektromos dinamógépet. Az utóbbi Jedlik dolgozószobájában látott napvilágot, de sajnos, ott rejtve is maradt, állapítja meg báró Eötvös Loránt.

Ha a korszakalkotó elektromos dinamógép diadalmenétére gondolunk, nem szabad elfelednünk, hogy Jedlik jóval korábban teremtette meg a dinamógépet, mint a német Siemens Werner és az angol Wheatston.

Ilyen előzmények után nem csoda, ha az elektrotechnika

a mult század nyolevanes éveiben hazánkból indult el világhódító útjára.

Egyik világszerte ismert hőrosának, Bláthy Ottó Titusz-nak a napokban ünnepeztük negyven esztendő, sikerekben gazdag kiváló működését.

Az elektromos nagyvasútak terén Kandó Kálmán az úttörők és magvetők dicsőségének nagyobbik részét magának foglalja le és ma itthon konstruálja hatalmas gépeit.

A magyar malomgépipar dicsőségét hirdeti az egész világon a Mechwart-féle hengerszék.

Báró Eötvös Lorántnak a gravitáció és mágnességi erők mérésére vonatkozó kutatásai az emberi kultúra legmagasabb régióiba nyulnak s el nem hallgatható eredményei a magyar kulturális erőnek.

Sursum corda!

Melyik nemzetnél volt egy évszázad alatt a tudománynak ennyi világító fáklyája? Tündöklő fényük áttöri a ma reánk nehezedő sűrű ködöt s mutatja az irányt a jövőre.

★

Németországnak súlyos gazdasági helyzete következtében a tudományos búvárkodást és ezzel kapcsolatban a német kultúrának alapjait fenyegető veszély elhárítása céljából a porosz tudományos akadémia kezdeményezésére már 1920 májusában megalakult a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft.

Még ugyanennek az évnek decemberében a német gazdasági élet érdekképviseletei fölhívást intéztek a Németbirodalom termelő lakosságához. Ebben a felhívásban kijelentették, hogy «a német gazdasági életnek ezekben a nehéz években segíteni kell a német tudományt. Németország összes termelő osztályai: a mezőgazdaság, kereskedelem, bankok, ipar és kézművesség, egységesek ebben a felfogásban». «Ezeknek a termelési ágaknak élén álló egyesületek jól tudják, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben milyen az adóteher és egyéb szükségáldozat, de meg vannak győződve, hogy minden német mezőgazda, kereskedő, kézműves és iparúzó elismeri ennek, a német tudomány érdekében álló áldozatnak szükségességét.»

Az eredmények mutatják, hogy a felhívás nem volt kiáltó szó a pusztában.

A németek tudták és tudják, hogy a tudományos munka talpraállítása érdekében hozott és hozandó áldozatok saját létérdeküket szolgálják.

Reméljük, hogy a magyar társadalom is hasonló megér-
téssel fogadja a tudománymentő bizottság akcióját.

★

Hogy a gyáriparnak létérdeke a tudományos munka talpraállítása, az vita tárgya sem lehet.

Az ipari fejlődés folyamán kétségtelenül tapasztalható a technikai tudományok és az ipar egymásra gyakorolt kölcsönös hatása.

Csakhogy ez a kölcsönös hatás ma egészen másképpen nyilvánul meg, mint eleinte.

Régebben a próbálgatások, az empirizmus időszakában az ipar hatott serkentőleg a tudományra, ma a tudományos vizsgálatok időszakában éppen megfordítva, a tudományos kísérletekből levont s többnyire azonnal közkinccsé váló eredmények hatnak termékenyítőleg az iparra.

Ma ez a haladásnak az útja.

Ez az út nem tapogatózás, tehát kétségtelenül biztosabb és gyorsabb, és, ami bizonyára szintén igen fontos, feltétlenül gazdaságosabb is.

Éppen ezért a gyáripárt legközvetlenebbül érdeklő és érintő mérnökképzés szempontjából óhajtjuk a tudományos kutatás, a laboratóriumi oktatás jelentőségét kiemelni.

A technikai főiskolák laboratóriumi és tudományos intézetei az összekötő kapcsok a tudomány és az ipar között.

Érdekes a felemlítésre, hogy a mérnökképzésben a laboratóriumi oktatás jelentőségét Észak-Amerika előbb felismerte, mint Európa.

Az északamerikai Unió leghíresebb technikai főiskolájának, a bostoni Massachusetts Institute of Technology-nek, de a többi mérnökképző intézeteknek is büszkeségei a gazdagon felszerelt mérnök-laboratóriumok.

Ezek a laboratóriumok a legmodernebb gépekkel és vizsgáló műszerekkel vannak ellátva.

Valóban példátlan az amerikai milliárdosoknak az az eljárása, hogy az erre a célra szükséges igen nagy összegeket magánvagyonukból fölszólítás nélkül adják.

A bostoni technikai főiskolának egyik közgyűlésén a múlt század végén a laboratóriumi oktatásról nagy önérzettel nyilatkozik Svain tanár.

«A tudományos ismeretek praktikus kiegészítésében a laboratóriumi és műhelyi gyakorlatokban messze felülmuljuk a német technikai főiskolákat. Mi arra törekszünk, hogy a tanulóknak alkalmat nyujtsunk a laboratóriumokban minden alapvető tudományos tény helyes felismerésére, hogy minden alaptörvényt és principiumot maga a tanuló szerezzen meg.»

«Ilyen studium biztosítja neki, hogy a tudományos anyagon tényleg uralkodhatik.»

«A holt szaktudományi tőkéből ez teremt haladó tudományos üzemtechnikát.»

«Ebben a tekintetben a német technikai főiskolák messze mögöttünk vannak. Csak mostanában ocsúdnak föl és jut eszükbe feladatuk, de természetesen nagyon nehéz nekik a hosszú ideig elhanyagolt kötelességnek káros következményeit elhárítani.»

A helyes megfigyelésnek, a tudományos éleslátásnak s ezek alapján a valóság felismerésének már a mérnökképzésben minél tökéletesebb kifejlesztése, meg az északamerikai Unió bámulatra méltó technikai alkotásai között valóban nem nehéz az okozati összefüggést megtalálni.

A XIX. század vége felé a német technikai főiskolák is bevezetik a laboratóriumi oktatást, s általában Németországban nagy mértékben szaporítják a tudományos kutató-intézeteket, úgyhogy csakhamar eléri, sőt túlszárnyalják az amerikai színvonalat.

Németország hatalmas gazdasági fellendülésére ezek a tudományos kutató-intézetek voltak a legnagyobb hatással.

Franciaország is rájött ennek a kérdésnek jelentőségére és a háború befejezése óta egyik tudományos kísérleti intézetet a másik után létesíti.

Műegyetemünkön még elég jókor sikerült a szükséges gépeket és szerkezeteket beszerezni.

A laboratóriumi kiképzést ebben a keretben meg is tudnók adni, ha a költségekre volna fedezetünk.

A mai rendkívüli viszonyok között azonban a laboratóriumi felszerelés kiegészítése, a berendezések jó karban tartása és a gyakorlatok végrehajtására szükséges üzemi anyagok beszerzése olyan rendkívüli nagy költséget okoz, hogy azt az állam, bármennyire támogassa is a mérnökképzés érdekeit, teljes egészében nem képes rendelkezésünkre bocsájtani.

Kénytelenek vagyunk tehát a magyar társadalomhoz is és elsősorban az ipari érdekeltséghez fordulni, amelynek a gépészmérnök-kiképzés színvonalon tartása elsőrendű közvetlen érdeke.

★

A főiskolák laboratóriumi és különböző tudományos intézetei a tudományos kutatás helyei.

Az ember már igen korán, a kőkorszakban kiérdemelte a Franklin Benjámintól származó «szerszámkészítő állat» elnevezést, de még a klasszikus ókorban sem tudott tudományosan megfigyelni.

A «borostyánkő lelkét» már Thales is ismerte, de amíg az ókor, tudományos megfigyelés hiányában, e hatásból semmi-nemű fontos következtetést nem tudott levonni, a legújabb kor egy egész új világot teremtett.

«A kőkorszakbeli szerszámkészítő állatból nagy intelligenciájú ember lett, aki ma már a levegőben utazik, villámmal ír s beszél és napsugárral fest.»¹

A kísérletezés művészete, amelyben tervszerű megfigyelés, egészséges fantázia és józan kritika egyesül, valóban a legújabb kor vívmánya és a kultúrának leghatalmasabb előmozdítója.

Az ókor hét világcsodáját a határtalan mennyiségű és kíméletlenül kihasznált emberi kézi erő, a rabszolgáké, hozta létre, a legújabb kor jóval nagyobb számú világcsodáit tökéletes szerszámokkal és gépekkel, széleskörű tanulmányok s tudományos vizsgálatok alapján az ember szellemi teremtő ereje.

¹ Du Bois-Reymond i. m.

Amikor a híres Britannia vasúti hídnak a Menai tengerszoros partján összeszögecselt 20,000 mázsa súlyú vasszerkezetét a pillérekre kellett helyezni, a híd építője megkérdezte a tervező nagy mérnöktől, Stephenson Róberttől, a lokomotív megteremtőjének, Stephenson Györgynek méltó fiától: hogyan fogja ezt a kolosszális terhet fölemelni és a pillérekig szállítani.

Stephenson Róbert rejtélyesen mosolyogva felelte: azt hiszem, a holdat fogom erre a célra napszámosnak szerződtetni.¹

S valóban, a dagály és apály segítségével helyezte el a hatalmas hídszerkezetet a pillérekre és így tényleg a hold volt a napszámosa.

Íme a lényeges különbség az ó-kor és a legújabb kor világcsodáinak megteremtésében.

Azok rabszolgák százazreinek munkája árán létesültek, ezeket zseniális szellemi munka a fizikai munka lehető csökkentésével hozta létre,

Soroljunk föl a legújabb kor világcsodáinak közül egy pár példát!

A tudományos vizsgálatoknak kiváló eredményeit tapasztaljuk az orvosi tudományokban.

Pasteur a veszettség kitörése ellen való védőoltás fölfedezésével valóban örök hálára kötelezte az emberiséget.

Elmélyedő tudományos búvárkodás eredménye Röntgen wüzburgi egyetemi tanárnak fölfedezése: a Röntgen-féle sugarak, amelyek elsősorban a sebészet terén tesznek több mint negyedszázad óta kiváló és ma már nélkülözhetetlen szolgálatot.

Mélyreható tudományos vizsgálatok alapján állapították meg legújabban a vitaminoknak az ember táplálkozásában való jelentőségét.

Ezekből a főképpen Amerikában és Angliában végzett tudományos kutatásokból kitűnt, hogy, a legújabb időkig elterjedt hittől szemben, a hús, a tésztaneműek és a zsír sohasem adhatnak kielégítő táplálékot: ki kell egészíteni őket

¹ Max Maria Weber: *Die Entlastung der Kulturarbeit.*

olyan táplálékokkal, amelyek bőven tartalmazznak vitaminokat. Ilyen táplálékok elsősorban a tej és vaj, továbbá a tojás, a friss zöldség és a gyümölcs.

Ma már tudjuk, hogy a beri-beri, valamint a skorbut betegség olyan helyeken lép föl, hol a táplálkozás egyoldalú s nélküli az értékes vitaminokat. A világháborúban azok között a csapatok között, amelyek főleg konzervekkel táplálkoztak, sokszor kitört a skorbut betegség. Ellenben az angol csapatoknál sohasem volt skorbut, minthogy az angolok minden egyes konzervdoboz mellé kis üveg citrom- vagy málnaszörpöt adtak a katonáknak.

Az angoloknak ugyanis ezen a téren több mint háromszáz éves tapasztalatuk van.

Az angol-keletindiai társaság megalakítására 1600-ban 4 angol vitorlászajó indult el 480 emberrel Bombaybe. Amikor 4 hónapi vitorlázás után a Jóreménység fokához értek, a parancsnok hajóján egy beteg sem volt, ellenben a többi három hajón már 105 ember meghalt skorbutban és a megmaradtak is oly gyengék voltak, hogy a parancsnok hajójának legénysége volt kénytelen őket a partra kirakni.

Ennek a feltűnő jelenségnek az volt az oka, hogy a parancsnok hajóján az embereknek a rendes táplálék mellett naponként három kávéskanál limonádét is adott.

Hasonló ismételt szerzett tapasztalatok után az angol admirális a XIX-ik század elején elrendelte, hogy a matrózok táplálékuk kiegészítésül állandóan kapjanak citromlét és azóta az angol tengerészetben nem is fordul elő a skorbut betegség.

Ma már a tudományos vizsgálatok földerítették, hogy ez a kedvező eredmény azért következett be, mert a citromlé vitamindús.¹

Az északamerikai Unióban legújabbán már a vitaminoknak a házi állatok táplálásában való jelentőségével foglalkoznak tudományos alapon. Ez a tudományos búvárkodás fényes perspektívát nyújt az állattenyésztésnek eddig alig képzelt fejlesztésére.

¹ Dr. Verzár Frigyes: *A vitaminok szerepe az ember táplálkozásában*. Term. Tud. Közl. 1923 júli-augusztus.

A tudományos kutatást ott nagy mértékben előmozdítják az egyes államok nagyszerűen felszerelt kísérleti intézetei, amelyek rendszeren az egyetemekhez, illetőleg főiskolákhoz vannak csatolva.

A tudományos kutatásnak az orvosi tudományok terén kiváló, talán az utolsó évtizednek legnagyobb eredménye az insulin¹ előállítása, amelyet máris meglepő sikerrel alkalmaznak a diabetes, a cukorbetegség ellen. Ez a gyógyszer is Amerikából származik. Az állati hasnyálmirigyszövet, a pankreas, Langerhans-féle szigeteiből készítik. Innen a sziget (insula) szóból származik a neve: insulin. Fölfedezője dr. Banting amerikai orvos, az 1923. évi Nobel-díjnak nyertese, és Best. A vonatkozó tudományos kísérleteket Mac Leod torontói egyetemi professzor fiziológiai laboratóriumában végezték.

Az első nevezetes találmány, amellyel az újvilág az emberiséget megajándékozta, Fulton gőzhajója volt 1807-ben. Azóta az újvilágból származó találmányok száma nagymértékben megszorodott. És ha a legújabb korban az észak-amerikai államokban az említett és hozzájuk hasonló nagyszabású tudományos fölfedezések történnek, az elsősorban annak köszönhető, hogy ott a tudományos kutatás jelentőségét az egész társadalom átérzi és a tudományos bűvárkodást úgyszólván minden tehetős ember anyagi támogatással előmozdítja.

★

A legnevezetesebb technikai alkotások, az elektrotechnika legnagyobb vívmányai, a legújabb kornak bámulatos világcsodái, többnyire a laboratóriumban születtek meg.

Faradaynek a mágneses indukció halhatatlan érdemű fölfedezőjének tudományos kutatásai szolgáltak alapul Jedlik Ányosnak, a világon első, saját gerjesztésű dinamója megszerkesztésekor.

¹ Iletin, Insulin, Lilly: The active principle derived from the islet tissue of the pancreas of animals, prepared in aqueous solution for use in the treatment of diabetes mellitus. The product discovered and developed at the University of Toronto and made under the authority of that institution by Eli Lilly and Company. (A gyártó cég brosurájának címlapja).

Jedlik Ányos, mint már említettük, jóval Siemens Werner előtt rájött a dinamógép szerkesztésének elvére.

Erre vonatkozólag báró Eötvös Loránt a következőket írja :¹

«A budapesti egyetem fizikai szertárában van egy elektromos mótóruul és elektromos áramkeltőül használható gép, mely az intézet leltárába Jedlik kezeirásával a következő módon van bevezetve :

«Egysarki villámindító (Unipolar inductor) . . . Célszerű használhatás végett az eszköz rövid leírása és kezelése módja az alapdeszka alá csatolt írásban olvasható. Kigondolva lőn Jedlik Ányos által, elkészítve pedig Nuss pesti gépész műtermében. Beszerzési ideje 1861. Ára 114 frt 94 kr.»

«A használati utasításban pedig, melynek első három pontja a gépnek mótóruul való használatára vonatkozik, egy pont így szól :

«4. Ha a és c szorítók egymás közt rézhuzallal összeköttetnek, b és d szorítók közé pedig Bunsen-féle elemek helyett egy galvanometer vagy érintői tájoló foglaltatik, akkor a delej forgatása folytán a sokszorozó huzalban villamfolyam indíttatik, mely a forgatott delej tekercsén átmenvén, a delejt erősebbé teszi, az pedig ismét erősebb villamfolyamot indít stb.»

«Ime a dinamógép elve tisztán és világosan kifejezve.»

A leltár oklevélszerű adata szerint tehát Jedlik Ányos a dinamógép megteremtésével Siemens Wernert és Wheatstont legalább is hat esztendővel előzte meg.

Faraday tudományos kutatásaira támaszkodva létesültek az összes váltakozó áramú gépek.

Magyar tudós technikusok: Bláthy, Déri, Zipernowszki ezen az alapon konstruálták meg elméleti és laboratóriumi kutatásaikkal azt a transzformátort, amellyel lehetővé tették az áramnak nagy távolságokra kevés veszteséggel való átvitelét, nagy területen való gazdaságos szétosztását.

A modern elektrifikálás, az elektromos világítás, a

¹ Báró Eötvös Loránt: *Jedlik Ányos emlékezete*. Term. Tud. Közl. 1897.

munkaátvitel ilyen módon vált lehetségessé és csak természetes, hogy általuk az ipar, a közlekedés, tehát kultúránk fejlődése újabb impulzusokat nyert.

A legújabb kor bámulatraméltó közlekedési rendszerének, a drótnélküli távirónak és telefontak az alapja : Maxwellnek a fény és az elektromos hatások hullámok alakjában való tovaterjedésére vonatkozó elmélete, továbbá Hertznek, a lángező fizikusnak, erre vonatkozó nagyszerűen kieszt és végrehajtott kísérletei, valamint ugyancsak elévülhetetlen érdemű hazánkfiának Teslának, a nagy frekvenciájú áramok hatására vonatkozó tudományos kutatásai.

Az e téren kifejtett lázas, úttörő és továbbfejesztő laboratóriumi kutatásoknak eredménye pl., hogy Lloyd Georgenak amerikai búcsúelőadását nemcsak a teremben jelen volt egy pár ezer ember hallgathatta, hanem egyidőben hallgatta a newyorki drótnélküli telefon-hírmondónak kereken egy millió előfizetője is.

A legszebb tudományos laboratóriumi munkák egyike az elektromos izzólámpa javítása.

A szívós kitartással végzett tudományos laboratóriumi munka eredménye, hogy ma a legmerevebb fémekből, így pl. a wolfrámból, szálatat tudunk húzni, mint az aranyból.

A tudományos kísérletezés kifejlett művészetének köszönhetjük, hogy megtaláltuk a szelektív sugárzó képességű anyagokat, amelyeknél ugyanazon hőmérséklet esetén a kisugárzott energiának nagyobbik része fényenergia.

Ezeknek a tudományos vizsgálatoknak következménye úgy a gázvilágításnak, amelyet a tudósok «filozófiai világítás» név alatt már a XVIII. század végén ismertek, valamint az elektromos világításnak nagy mértékű javulása.

Így született meg a gázvilágítás terén az Auer-lámpa, az elektromos világításban pedig a fémszálas-lámpa.

A mérnöki rendszeres tudományos kutató munka eredménye a mult század nyolcvanas éveinek elejéről való Edison-izzólámpásnak óriási mértékű tökéletesbítése. Az eredeti szénszálas lámpából kiindulva az ozmium-, a tantal- és a wolfrám-lámpa során jutottunk el a gyertyafényenkint hétszer kevesebb áramot fogyasztó modern félwattos lám-

páig, amelynek emellett az élettartama is több, mint a kétszeresére emelkedett.

A tudományos bűvárkodásnak egyik értékes eredménye az elektromos olvasztó kemence. Ennek alkalmazásával sikerült az acélgyártást a processzus tökéletesítése, az oxidáció csökkentése és a termelt anyag kívánt összetételének pontosabb megtartása által jelentékenyen tökéletesíteni.

Az elektromos laboratóriumi tudományos munkának egyik legértékesebb vívmánya a levegő nitrogénjének salétromsav gyártására való felhasználása.

A tudományos technikai kutató munkának ez az értékes gyümölcse egyaránt szolgálatában áll az emberi kultúra építő munkájának, valamint a háború romboló pusztításainak.

Bámulatraméltó eredményeket értünk el rendszeres tudományos kutatással a mótorkísérleti laboratóriumban a nagy teljesítőképességű, de könnyű mótorkok szerkesztése, valamint az aerodinamikai laboratóriumokban a repülés csodás fejlesztése terén.

A gőzturbina fejlődésének, amely a vízi közlekedésben elért kiváló eredményei után legújabbban már a vasúti közlekedésben is tért nyert, az alapja a tudományos laboratóriumi munka.

A laboratóriumi tudományos kutatásnak egyik klasszikus példája a folyékony levegőnek s ezzel kapcsolatban az oxigénnek előállítása. Linde tanár, valóban lángelméjű módon, tudományos következtetéssel jutott erre a nevezetes fölfedezésre.

A gépszerkesztés és gépgyártás terén ez a fölfedezés valószínű forradalmat idézett elő, minthogy az oxigénnek ilyen módon nagy tömegekben gyárilag való előállítása a hegesztés műveletét hihetetlen mértékben kifejlesztette.

A tudományos vizsgálatok eredményének a gyáriparra való hatását szépen mutatja a Kaiser Wilhelms-Institut für Kohlenforschung német intézetnek működése.

Ezt az intézetet, mint ismeretes, a gyáripár és magánosok anyagi támogatásával azért létesítették, hogy a szénértékesítés leggazdaságosabb módozatainak tanulmányozá-

sával foglalkozzék. És valóban az intézet rendszeres tudományos vizsgálatok során a gyakorlat számára olyan eljárásokat dolgozott ki, amelyek segítségével a szenekből az eddigieknél nagyobb mennyiségben termelhetők ki a folyós halmazállapotú tüzelőanyagok előállítására alkalmas kátrányok.

A laboratóriumi tudományos kutatás diadala az a sok hasznos anyag, amelyet a világítógáz gyártásának bűzös fekete mellékterményéből, a kőszénkátrányból, nyerünk.¹

A trópusi égőv madarainak élénk színű tollazata elhalványodik azok mellett a pompás színek mellett, amelyeket a világítógáz mellékterményéből állítunk elő.

A világvárosok fényes kirakataiban feltűnő élénk színű selyemszövetek anilin-festékekkel vannak színesítve. Az anilin-festéket kőszénkátrányból nyerjük.

Másutt hasonló pompás színű szövetek alizarinnal vannak festve. Az alizarin-festéket szintén kőszénkátrányból állítják elő.

Vajjon kinek jutott az eszébe, ha régebben az utcán szép sárga szövet ötlött a szemébe, hogy az pikrinsavval van megfestve és hogy a pikrinsavat, amely a robbantóanyagoknak is lényeges alkotórésze, kőszénkátrányból állítják elő.

A tudományos laboratóriumi kutatás eredménye, hogy a kémiai ipar ma illatokat állít elő napfény és virágágyak igénybevétele nélkül.

A pipere-szappanoknak és egyéb illatszereknek kellemes illata nagyobbára kőszénkátrányból desztillált olajtól származik.

A különböző prémeknek, a díszmagyar ruháknak ősz elején kellemetlen szaga naftalintól ered. Ezt a hatásos molymérget szintén kőszénkátrányból nyerjük.

A kőszénkátrány naftalinját eddig főként kémiai készítmények előállítására, tüzelésre, koromgyártásra, molyirtásra használtuk, vagy pedig golyókká sajtolva exploziós motorokban égettük el.

Minthogy azonban sokkal kevesebb naftalint fogyaszt-

¹ Launhardt: *Am sausen den Webstuhl der Zeit.*

tottunk, mint amennyit szénleparló üzemeink termeltek, megindult a tudományos kísérletezés abban az irányban, hogy a nagymennyiségű naftalin értékesíttessék.

Schroeter, Gwinner és Schraut tudományos bűvárlatai tették lehetővé, hogy a naftalinból a folyós halmazállapotú tetralint és dekalint tudjuk előállítani.

Ezeket az olajokat benzín helyett a német haditengerészet már 1917-ben sikerrel használta tüzelésre és motorhajtásra. Újabban mind nagyobb mennyiségben automobilmotorok hajtására használják.

Nem kellemes a szaga a karbolsavnak sem, amellyel dezinficiálás céljából nyilvános helyiségek padozatait szokták befecskendezni. A karbolsav szintén kőszénkátrányból készül.

A karbolsavból állítjuk elő a bakelitet, a mind nagyobb tért hódító műgyantát. Az eddig természetes gyantákból és kaucsukból készült iparcikkek helyett újabban mindinkább bakelit-készítményeket állítanak elő.

A német háborús ipar leleményessége, hogy az oldhatlan bakelitekből elektrotechnikai cikkek, izoláló lemezeket, kapcsoló-táblákat, fogantyúkat stb., de emellett köznapi használatra szolgáló cikkek is, ú. m. botokat, esernyőnyeleket, késnyeleket, gombokat, szivarszipkákat, billiárdgolyókat, zongorabillentyűket, elefántesontutánzatokat stb. készítünk.

Viszont az oldható bakelitekkel a sellak használatát sikerült minimumra szorítani. Gyorsan száradó lakkokat, fa-, nemezpapír- és vászonimpregnáló anyagokat gyártunk belőlük. Mindezek tehát tulajdonképpen kőszénkátrány termékek.

A karbolsavénál kevésbé kellemetlen a szaga a szalicilsavnak, amely végeredményében ugyancsak kőszénkátrányból készül.

A szalicilsavat hatásosan alkalmazzák élelmiszerek konzerválására és gyógyszerek készítésére.

A közismert gyógyszerek közül az aszpirin, az antipirin, a salol, valamint a phenacetin is szalicilsavból, illetőleg kőszénkátrányból készül.

Kőszénkátrányból készül a sacharin is, ez a cukornál több mint 300-szor édesebb gyártmány, valamint kőszén

száraz desztilláció terméke az ammonia is, amelyet számos ipari célra felhasználnak.

★

A tudományos kutatásnak fényes diadala, hogy lehetőségessé vált kémiai vizsgálatokat úgyszólván végtelen távol-ságokban végezni.

A színképelemzésnek Bunsen és Kirchoff heidelbergi egyetemi tanárok által 1859-ben megállapított törvénye tette lehetővé, hogy pl. a héliumot előbb fődözték fel a napban, mint a földi testekben.

A nyugati tudományok születésnapját a Kr. e. 585-ik esztendőnek május 28-ára teszik. Ezen a napon, a méd király Kyaxares és a lydiai Alyattes közötti döntő ütközet napján következett be ugyanis a híres napfogyatkozás, amelyet a miletosi csillagász, Thales, előre megjósolt.

«Ettől kezdve hittek Görögországban a tudományokban.»¹

Az asztronómiának, a természettudományok e legrégebbi válfajának, a legújabb korban bámulatraméltó fejlődése, mélyreható kutató munkának eredménye.

Ezek során is történtek jóval meglepőbb jóslások. Ilyen csodálatraméltó tudományos teljesítmény pl. a múlt század közepén a Neptun-bolygónak fölfedezése.

Adams, a cambridgei egyetemen a csillagászat tanára, az Uranus-bolygó mozgásában észlelt rendellenességekből tudományos éleslátással kiszámította egy eddig ismeretlen új bolygó pályáját és tömegét.

Tőle függetlenül, valamivel később, Leverrier francia csillagász az Uranus pályájában feltűnő rendellenességekből szintén arra következtetett, hogy ezeknek oka egy az Uranuson túl levő bolygó. Ő is megállapította ennek az ismeretlen planétának pontos helyét. Minthogy azonban a rendelkezésre álló távcsővel a messze távolban levő bolygó-csillagot nem tudta megtalálni, fölkérte kollégáját Galle berlini csillagászt, hogy ő is kutasson a megállapított irányban.

Galle 1846 szeptember 23-án ugyanannak a napnak esté-

¹ Julius Wolf: *Die Volkswirtschaft der Gegenwart u. Zukunft*. VI. o.

jén, amelyen Leverrier levelét megkapta, pontosan a leírt helyen valóban megtalálta az új bolygót, amelyet később Neptunnak neveztek el.

De nemcsak az asztronómia terén, a kémiában is történtek hasonló bámulatos jövendölések.

Előre megállapították ismeretlen, a föld mélyében elrejtett kémiai elemek létezését.¹

Mendelejev, a szent-pétervári egyetemen a kémia tanára, a magyar tudományos akadémia kültagja, valamint Meyer Lothar a tübingai egyetem kémiai professzora egymástól függetlenül a kémiai elemeket atomsúlyuk szerint osztályozták.

Az elemeknek ebben a természetes rendszerében azonban hézagok mutatkoztak.

Mind a két tudós meg volt győződve, hogy vannak még addig ismeretlen kémiai elemek, amelyek ezekbe a hézagokba beillenek. Mind a ketten megállapították ezeknek a gyanított elemeknek kémiai és fizikai magatartását.

Évek multak el. Már szinte elfeledték a két kutató tudományos föltevését, amikor 1875-ben Lecoq de Boisbaudrun francia kémikus egy új kémiai fémes elemet fedezett föl, amely pontosan egyezett a Mendelejev és Meyer Lothar megjövendölt elemeinek egyikével. Az új elemet Franciaország tiszteletére Galliumnak nevezte el.

Az 1870—71-iki vesztett háború után a franciák nagy elégtételnek, a gall szellem fölényének tekintették a germán fölött, hogy francia tudósnak sikerült egy új kémiai elemet fölfedezni.

Örömük nem tartott sokáig, mert 1880-ban Winkler Freibergben egy érc vizsgálatakor szintén olyan új kémiai elemre bukkant, amelyet Mendelejev és Meyer Lothár megjósolt és ezt a fémes elemet a fölfedező hazája után Germaniumnak nevezték el. Egy harmadik ilyen elemet Cleve Per Theodor, az upsalai egyetem kémiai tanára fedezett föl, amelynek szülőhónára való tekintettel a skandium nevet adták.

★

¹ Launhardt i. m.

Talán már túlságosan hosszú ideig foglalkoztam a tudományos búvárkodáson alapuló legújabbkori számos vívmány felsorolásával.

Ezekkel a példákkal a legújabb kor csodái még koránt sincsenek kimerítve.

Az ókornak csak hét világesodája volt, a legújabb kornak sokszorososan több van és számuk a kultúra fejlődésével folyton növekedik.

★

A felhozott példákban a tudományos kutatásnak főképpen a technikai és természettudományok, tehát a reális kultúra terén való nagy jelentőségét emeltük ki.

Korántsem jelenti ez azt, hogy a tudománymentés szempontjából a szellemi tudományok kultúra-feladatait kisebbíteni, az ideális kultúra jelentőségét csorbítani akarnók.

Igaz ugyan, hogy a szellemi tudományok művelése inkább öncél és az alkalmazás náluk alárendeltebb jelentőségű. Ez az elv azonban sok tudományt juttatott virágzásra és sok kutatót irányított arra, hogy életfeladatává oly tudományos munkálkodás vált, amely nem neki, hanem az utódoknak hozott érett gyümölcsöket.

Azok, akik gazdasági értékeket az anyag, a gép és az ember segítségével teremtenek, ha ethikai alapon állnak, nem ittasodhatnak meg a reális kultúra terén elért bámulatos eredményektől és éppen azért az ideális kultúrát, a szellemi tudományokat is nagyrabecsülik.

Sajnos azonban, még ma is sokszor találkozunk elbizakodottsággal, amely a reális kultúra, a reális tudományok értékét lebecsüli.

A technika vívmányai nyújtotta kényelemben rendesen olyanok írnak a szellemi tudományok fölényéről, akik természetesnek találják, hogy élvezzék a tudományos technika vívmányait, de fogalmuk sincs arról: mennyi szellemi munka volt pl. ahhoz szükséges, hogy íróasztalukon ne olyan füstölgő méces pislogjon, amilyennél írta az ókorban örökbecsű ódáit Horatius, hanem szelídfényű elektromos-lámpa világítson.

Nagyon helyesen mondja Riedel, hogy a népek szellemi fejlődésének technikai és gazdasági tettek az előfeltételei.

A korábbi időknek egyetlenegy szellemi teljesítménye sem idézett elő közvetlenül vagy közvetve olyan szellemi hatást, mint a «valódi szellem-felszabadító technikai tett», a könyvnyomtatás művészetének feltalálása.¹

A reális kultúra képviselői azonban jól tudják, hogy a szellemi és reális tudományok kölcsönös hatással vannak egymásra. Bármelyik fejlődésének megakadályozása mind a kettő stagnálását jelenti.

Launhardt az ideális és reális kultúra területén való működést éppen ezért igen találóan a szántó és vető munkájával hasonlítja össze. A szántó készíti elő vetésre a talajt, a vető szórja szét a magot. Egyikük se fog azonban afölött vitatkozni, hogy melyik végzett közülök fontosabb munkát, hanem mind a ketten örvendenek, ha a vetés jól növekedik és az aratás eredményes.

«Sok hatalmas él, de egy se hatalmasabb, mint az ember», mondotta Sophokles Kr. e. 450 esztendővel.

Mennyivel nagyobb jogosultsággal lehet ezt ma mondani.

A tudományos technika vívmányai következtében az embernek a tér feletti uralma valóban csodálatraméltó, kultúrája magasfokú, de az etikai alapon álló józanul gondolkozókban ezek a vívmányok sohasem fogják az «értelem túlbecsülését ébreszteni s az erkölcsi és vallási érzék mélyebben fekvő forrásait betömni».

Parányi kis erők huzamos időn át a legnagyobb alkotásokat megsemmisítik.

A nagy Pharaó alkotását is tönkre teszi a gyöngye szellő, amely után, mint a költő mondja :

Vékonyka porréteg marad, hol elszáll.
Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
Egy század évben már néhány könyök,
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved.

¹ Robert Weyrauch: *Die Technik, ihr Wesen und ihre Beziehungen zu anderen Lebensgebieten.*

Bármily mesterművet alkosson is a tudományos technika, azt a szabad isteni természetnek mesteralkotásaival összehasonlítani nem lehet.

A legközelebbi multnak borzalmas katasztrófája ijesztően mutatta, hogy nincsen olyan mótórikus erő, amely földrengés hatását elérné, vagy ellensúlyozná.

A rhoduszi kolosszust, az ókor egyik világesodáját, tudvalevően földrengés tette tönkre.

Olyan mesterművet, amely ennek a hatalmas természeti erőnek képes volna ellenállni, teremteni nem tudunk.

És világosítsunk be bár a sötétségbe a világító technika minden furfangos eszközével, fölkél a nap s elhomályosít mindent fényével.

Nincs az a vonzóerő, amely az Istenségben való hittel versenyezne.

Hasítsa bár a tengert a legjobban konstruált s a legnagyobb hajó, a nagy szélviharban nem a tudományos technika vívmánya, hanem az Istenben való hit élteti és tölti el remény-nyel az utast.

Erkölcsei érzék, ethos nélkül valóban nincsen kultúra.

Ma nemcsak nálunk, hanem egész Európában sajnosan tapasztalható, hogy az emberek egy nem csekély része kultúra nélküli; erkölcsi és vallási érzék hiányában az állatsorba sülyedt vissza.

Már pedig a világháború előtti egyensúly mindaddig el nem képzelhető, amíg az emberek vissza nem nyerik elvesztett lelküket, amíg Európa ethikai szempontból nem mutat föl haladást.

«Két nagy ellentétes törvény tartja küzdelemben a világot — mondja az ősz Pasteur intézetének megnyitásakor — a vér és halál törvénye az egyik, amely az öldöklésnek napról-napra új módszereit találván ki, csatamezőre való örökös készenlétre kényszeríti a népeket; a másik a béke, a munka, a jólét törvénye, amely csak azzal foglalkozik, hogy megszabadítsa az embert a reája nehezedő csapásoktól. Az egyik csak az erőszakos összeütközést, a másik csak a vigaszt keresi az emberiségnek . . . A két törvény kö-

zül a jövőben melyik kerekedik fölül, Isten a megmondhatója.»¹

Az emberiségnek vigaszt nyújtó ősz tudós, szerencséjére, nem érte meg, amitől tartott.

Mi azonban, sajnos, tudjuk, hogy a vér és halál törvénye kerekedett felül. És felülkerekedett nemcsak a világháború alatt, hanem ez a törvény uralkodik ma is, nem utolsó sorban Pasteur nemzete jóvoltából — öt esztendővel a világháború bevégezése után.

A mai keserves időkben valóban elsősorban a győzőknél tapasztaljuk, hogy megittasodva a győzelemtől, letértek az ethikai alapról.

De tapasztaljuk itthon is azoknál a lezüllött erkölcsűeknél, akik tisztos munka nélkül nagy vagyonokat harácsoltak össze, akik ma a magántulajdon védelme alatt dőzsölnek, dúslakodnak és már is elfeledték a négy esztendő előtti szörnyűségeket.

Vigasztalan megállapítása Schmollernek és mindenestre hozzájárult a mai elszomorító állapotokhoz, hogy «az utolsó száz esztendő folyamán a vezető gazdasági körökben a fenkölt gondolkodásmód, a vallásos lelki fogékonyság és az előkelő érzület egyáltalán nem növekedett».

A társadalom kiterjedt rétegében mérhetetlen nagy az önzés. A legtöbbben az aranyborjú körül táncolnak és azt hiszik, hogy az élet célja csak a pénzszerzés, bármi módon.

Vallás, tudomány, művészet, sajnos, együttesen sem képes ennek az irányzatnak letörésére.

★

Nyilvánvaló, hogy a spekuláció új, erkölcsi érzék nélküli gazdagaitól a tudományos munka talpraállítása érdekében mit se várhatunk. Különben is a tisztességtelen kereslet elpárolog: male parta male dilabuntur.

Annál inkább számítunk és számíthatunk a tisztos iparra.

¹ Högyes Endre: *Emlékezés Pasteur Lajos felett.*

Itt megvan a verejtékes, ernyedetlen munkával vetett ethikai alap, amelyre, mint sziklára lehet építeni.

Bizton hisszük, hogy a reális kultúra előbbrevivőjének, az iparnak, megvan az érzéke az ideális célok iránt.

Nem rendít meg bennünket ebben a hitünkben az a tény sem, hogy bizony még száz esztendővel ezelőtt nevezetes emberek e tekintetben legalább is kételkedtek.

Klasszikus példa erre Angliának egyik kiváló puritán szelleme, Carlyle, aki közel száz esztendeje, 1828-ban a kor materializmusát így ostorozza: «Társadalmunk mai körülményei között nem éppen szokatlan az, hogy lángeszű ember kenyeret kér s követ kap; mert a kereslet és kínálat nagyszerű elve ellenére éppen nem az a legfőbb kitünőség, amelyet az emberek legörömeztobb elismernek. Egy fonógép feltalálója meglehetősen biztos lehet afelől, hogy még életében megleti jutalmát, de egy valódi költemény szerzője . . . az ellenkező felől csaknem éppen olyan biztos lehet.»¹

A felejthetetlen skót dalosnak, Burns Róbertnek szomorú életalkonya hozta ezeket a keserű szavakat Carlyle tollára, pedig bizony azok a fonógépek nagy mértékben járultak hozzá Anglia felvirágzásához, és ez az anyagi felvirágzás magával hozta a valódi költők megbecsülését és megjutalmazását.

Vajjon nem örülne-e Carlyle lelke, ha látná, hogy szülő honában, mint az északamerikai Unióban, a tudományos munkának, a nagy költőknek, a művészeteknek a legnagyobb pártfogói éppen azok a milliárdosok, akik ernyedetlen munkával, a reális kultúra vívmányai felhasználásával szereztek nagy vagyonukat, de akik ethikai alapon állva, nem feledkeztek meg a kultúra iránti köteleességeikről.

És nem újjongana-e föl, hogy ezek között a nagy mæcenások között is kiválik honfitársa, a skót származású amerikai nagy gyáriparos, Carnegie, aki talán a világon legtöbbet áldozott a kultúrára.

Lord Baconnak jelszavát: a tudás hatalom, az autodidakta Carnegie jobban átérezte, mint bárki. Világosan látta,

¹ Carlyle: *Burns*.

hogy az anyagi hatalom szellemi nélkül rövidesen elpusztul, miképpen lélek nélkül elvész a test.

Visszaemlékezik azokra a nehézségekre, amelyek útjában állottak, amikor tanulni s művelődni akart, és fejedelmi bőkezűséggel tesz alapítványokat közkönyvtárak s egyéb kulturális intézetek létesítésére, hogy megkönnyítse a tanulni, művelődni vágyók helyzetét.

A reális kultúrának ez a hatalmas oszlopa ideális lelkületű ember. Amikor világkörüli útjára megy, felveti a kérdést, vajjon a Csendes-óceán egyhangú vízpusztaságára mit vigyen magával unaloműzés céljából. Egész bibliothékát csak nem vihetek magammal, kiált föl.

De igen, gondos anyai szeretet megoldotta a problémát 13 kötet Shakespeare alakjában.

Vajjon találna-e maga Carlyle szebb szavakat Shakespeare jellemzésére, mint ez a vasanyaggal dolgozó iparos.

«Jójj tehát Shakespearem! A multból te leszel egyedüli útítársam. Senki után se vágyakozom, ha te vagy velem. Nincsen olyan hangulat, amelyben nem örömet társalognék veled. Te bizonyára egész bibliothéka vagy és sóvárogva, örömmel gondolkodok az órákra, amelyeket a pusztá tengeren egyedül a te társaságodban fogok tölteni. Szerelmes alig vágyakozhatik szerettje után jobban, mint én te utánad.»

És nagy lelki gyönyörűséggel olvassuk további vallomását : «De lelkiismeretfurdalásaim vannak. Megfeledkezhettem rólad, te eke mögötti költő, aki nekem oly sok vagy? Nem, édes Robbiem, az nem szükséges, hogy én téged a kofferembe pakkoljalak, mert minden versedet az elsőtől az utolsóig könyv nélkül tudom, az «A man's a man for a that»-tól egészen a «My Nanni'es awa»-ig». ¹

A nagy gyárak és üzemek tulajdonosa, akinek papírrjai a tőzsdén uralkodtak, vallásos lelki fogékonyságának szép példáját mutatta, amikor megtiltotta, hogy karácsony estéjén tőzsdehírekkel zaklassák. Karácsony első ünnepén Hongkongban az istentiszteletre gyaloghintóban két kuli cipeli.

¹ Andrew Carnegie : *Meine Reise um die Welt*.

A templom mellett a várakozó gyaloghintóknak és uniformisba öltözött kuliknak egész sorát pillantván meg, önkéntelenül is eszébe jut : mégsem helyes, hogy amikor az ember az istenházába megy imádkozni, csak azért, hogy az útja rövidebb legyen, 2, 3 esetleg 4 ember szolgálatát vegye igénybe. Különben — írja — épp olyan helytelen, amikor otthon New-Yorkban, a fifty avenuen equipageval vagy automobillal megyünk a templomhoz. Ezentúl — kijelenti — gyalog fogok a templomba menni, otthon is, föltéve, hogy Carnegiené ónagyságának nem lesz ellene komoly észrevétele.

A puritán Carlyle szelleme immár nyugodtan pihenhet. Burns Róbertnek, az eke mögötti nagy költőnek, a többek között, hatalmas emlékoszlopa ott áll Glasgow városában s a költőfejedelem szobrának mellékalakjai a legkiválóbb hadvezérek.

Versei közkinccsé váltak. Gyönyörködnek bennük széles e világon nemcsak az ideális kultúra képviselői, hanem az elsőtől az utolsóig könyv nélkül tudta őket a reális kultúrának egyik kimagasló alakja : a vasgyáros Carnegie.

★

Szándékosan időztem kissé hosszabb ideig Carnegienél, aki a világ gyáripárosainak tiszteletreméltó testületében bizonyára az egyik első helyet foglalta el.

Amikor a magyar tudománymentő bizottság a magyar gyáripárosokhoz fordul, hogy a magyar tudományos munka talpraállításához segítséget kérjen : önkéntelenül is a legelső tudomány-pártolóra, az áldott emlékű Carnegiere gondol és azt kívánja, hogy az ő szelleme hassa át a magyar gyáripárosokat is.

Az ő élete ékes bizonyíték arra, hogy önmagán segít, aki a tudományos munkát felkarolja.

ZELOVICH KORNÉL.

WEKERLE SÁNDOR.

A feldúlt Európában az újjáépítés munkáját csak két nagy alkotó tényező hozhatja létre: a béke és a munka.

A béke és munka, s a boldogulás korszakának egyik kimagasló képviselője volt nálunk Wekerle Sándor. Az ő egyénisége jellegzetes kifejezője Magyarország ama nagy renaissance-ának, melynek áldásos eredményeit a világháború kegyetlenül összetörte. Ma jól esik visszatekintnünk erre a boldog közelmultra és annak ezen kimagasló alakjára.

A megnemesítő, az életet széppé tevő, a haladást egyedül biztosító fáradhatatlan munkának mint öncélnak szinte megtettesülése volt Wekerle Sándor. Nem dicsekedhetett a születés előjogaival, nem támogatta léha protekció, minden kiválóságát, az elért roppant egyéni eredményeket kizárólag munkás életének köszönhette. Annak a nagy munkásságnak, amely nem fáradság volt neki, hanem folytonos gyönyör és élvezet, kedvtelés és gondúzás. Ennek a nagy munkásságnak köszönheti az ország is közgazdasági és kulturális életének sok nagyjelentőségű vívmányát, melyeket Wekerle teremtett meg. Az antik görög kalokagathia fogalmát, mely a szép és jó harmonikus egybeolvadását jelenti, Wekerle Sándor a maga pillanatig nem szünetelő, de azért sohasem erőltetett, soha sem mesterkélte, őt magát soha ki nem fárasztó munkásságában, mely élete utolsó percéig sajátja volt, a képzelhető legideálisabban valósította meg.

Igaz, hogy nagyszerű munkabírásának, mondhatnám munkagyönyörének kivételes fizikumában is hatalmas támasza volt, azonban ennek a páratlan munkásságnak forrása mégis csak nagy lelke volt, melynek szinte gyermekies

üdeségét, patyolat tisztaságát, értelmének lebíró nagy erejével oly ritka harmonikus egységbe tudta olvasztani. A lelke volt nagy és a lelke volt tiszta, aminek mintegy önkénytelen szimbolizálása gyanánt, kivált öreg korában, oly előszeretettel viselte a makulátlan, patyolat fehér mellényeket és nyakendőket, melyek oly jól illettek jellegzetesen szép, komoly, öntudatos ősz fejéhez, mely világalomhoz szokott angol államférfiúéhoz volt hasonlatos.

Hogy lelki kincsekben milyen gazdag volt Wekerle, azok tudják legjobban, akik a Szabad Lyceum tiszteletbeli elnöke gyanánt üdvözölhették őt sok éven keresztül s akik elnöki megnyitóiiban oly finom lelki megnyilatkozásokat hallottunk tőle, melyeket szinte meglepőeknek kellene tekintenünk olyan államférfiúról, aki egész életét a nemzet materiális jólétének előmozdítására szentelte, ha nem tudnók és nem tudtuk volna mindig, hogy az ő törekvéseinek alappillérei az erkölcs, az összhang és a széperzék voltak.

Elnöki beszédei híven jellemzik, a kultúrpolitikus, aki nagy Széchenyink szellemirányát követte, amennyiben a közpályán a nemzet anyagi életének felvirágoztatására törekedett ugyan, de ezt az anyagi gyarapodást, gazdagodást csakis az ismeretek és az erkölcs alapján tartotta elérhetőnek.

Ismételten kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy a nemzet anyagi és szellemi erkölcsi fejlődésének összhangzatosan kell együtt haladnia.

Egyik elnöki megnyitójában azt mondta: «Azt a nagy társadalmi feladatot kell megoldanunk, hogy magasabb szellemi irányba terejlük társadalmunkat, felkeltsük az ismeretvágyat, általánosítsuk és megerősítsük a szellemi ismeretek élvezetét az egyénben és társadalomban és hogy a szellemi szükségletek érdekét állítsuk oda egyenértékű tényezőként az anyagiak mellé».

Hasonló egy másik nyilatkozata, mely szerint «az egyenjogúság mai korszaka természetszerűen az anyagi szükségletek és vágyak fokozódását vonja maga után s tolja előtérbe. A fejlődési átalakulással szemben a társadalom magasabb

irányát, erkölcsi erejét csak a művelődés erejével tudjuk ellensúlyozni. Csak avval tudjuk nemzetünknek a népek nagy családjában azt az erőt, azt a súlyt, fennmaradásának azokat a biztosítékait megszerezni, melyek nagy munkájánál fogva méltán megilletik».

Más alkalommal ezeket fejtegette : «Mindinkább előtérbe tolu az a válaszfal, amely a szellemi és anyagi érdekek között fennáll és amelyet mellőzni akarunk, hogy megakadályozzuk a két irány között végzetes ellentétek kifejlődését és elérjük azt a célt, hogy az élet viszonyai közt mindjobban előtérbe lépő anyagi érdekekkel szemben egy magasabb irányú, műveltebb társadalom kialakulása által ellensúlyt biztosítsunk. Nem csupán az ismeretek terjesztésének és a műveltségnek kérdése ez, hanem a legfontosabb társadalmi, sőt politikai problémák egyike, mert csak a szellemi irányra lehet alapozva a nemzet egészének műveltsége, csakis ily alap nyújthat biztosítékot a közerkölcsnek, a humanizmusnak, a valódi egyenlőségi érzésnek, a köz iránti kötelezettség erős tudatának, szóval mindama pilléreknek, melyekre az egészséges társadalmi és állami élet felépíthető».

A tömegek szabad ismeretterjesztés útján való nevelésének nagy politikai fontosságát, valamint az intelligenciának vezető szerepre hivatottságát hangsúlyozta mély meggyőződéssel a következőkben : «A politikai jogok gyakorlásának teljes egyenlősége a fejlődési irány, mely hatalmasan nivelláló hatást gyakorol a társadalmi egyenlőségre is. Ez teszi szükségessé, immár elodázhatatlanná, hogy nemcsak mindenkinek hozzáférhetővé tegyük a tudományok megismerését, hanem minden irányban, minden rétegbe igyekezzünk bevinni a tudományt, a hasznos ismereteket, s ezek által az általános műveltséget vagy legalább a műveltség iránti érdeklődést és tiszteletet. Enélkül az érdeklődés és tisztelet nélkül sivár marad a néplélek, erkölcsi tartalomban szűkölködik és téves irányokba terelhető a közfelfogás. Enélkül az érdeklődés és tisztelet nélkül sehogy se leszünk képesek biztosítani a zavartalan fejlődésnek azt a feltételét, hogy erkölcsi alapon gyakoroltassanak a fizikai személyi feltételekhez kötött jogok,

és hogy érvényesüljön az a vezetős szerep, melyet a magasabb műveltségnek, szakismeretnek és erkölcsi erőnek kell gyakorolnia azokra, akik e tulajdonságok fogyatékában szenvednek».

A kultúra összeforrasztó erejébe vetett hitét bizonyítja e nyilatkozat: «A dal ereje, a zene varázsa egyformán rezgi át a kunyhók homályát és a paloták illatos fényárját. Ez a bibliai Jákob-létra az, amelyen angyali nyugalommal emelkedünk a magasba, s szállunk le a földi valóság körébe. Ne kicsinyeljük, hanem egész valóságában méltányoljuk annak társadalmi és politikai összeforrasztó erejét, különösen mi, akiknek közéletét széthúzó vallási és faji különbözőségek, sokban ellentétes politikai törekvések annyira széttagolják, hogy a mindezekben felülemelkedő közös érzések és érintkezési pontok ápolása nálunk sokkal nagyobb jelentőségű, mint más népeknél».

Kultúrtörekvéseinek lényeges alkotó eleme volt a városoknak, mint a művelődés gócpontjainak fejlesztésére irányuló tudatos és következetes politikája, amelynek különösen Budapest főváros sokat köszönhet.

Államférfiúi pályája azonban a közgazdaság terén bontakozott ki a legnagyobb méretekben. E téren korszakos alkotások őrzik emlékét, főleg az államháztartás egyensúlyba hozása, valutánk rendezése, a magyar állam hitelének megszilárdítása s az egyenes adók reformja.

De bárha a tett embere volt és elsősorban a gyakorlati életnek élt, az elméleti tudományok iránt való érdeklődést folyton megőrizte. Állami hivatalnok korában a pénzügytan magántanára volt a budapesti egyetemen. A kora reggeli órákban a pénzügytant és a közgazdaság elméletét hirdette a katedrán, azután késő éjjel hívtalának élt. A tudományt egyes miniszterségei között szabadon maradt éveiben gondosan művelte tovább. Tudományos működésének kiemelkedő mozzanata az a tevékenysége, amelyet a magyar közép-európai közgazdasági egyesület élén éveken keresztül kifejtett, és melynek gyakorlati eredményei: a közép-európai államok és szövetségeseik gazdasági, főleg vámpolitikai

közeledésének kész tervei és a nagyfontosságú dunahajózási akta, mind nagyszabású előkészítése a gazdasági fejlődés és felvirágzás útjának, melyre mint szilárd talajra léphettünk volna rá, ha a világháborút oly eredményesen fejezhettük volna be, mint amily dicsőséggel azt megvívtuk.

Wekerle voltaképen szakember volt, de a szakemberek átlaga fölé emelte őt egyetemes látköre, mely gyakorlatilag abban nyilvánult, hogy koncepciója pénzügyi téren sohasem törpült merev egyoldalú finánc-politikává, hanem mindig közgazdasági magas szinten mozgott; legutolsó fiskális rendeletét is egyetemes közgazdasági szellem, a nemzet gazdasági életének és az állami pénzügyi érdekeknek harmonikus egybeillesztésére irányuló törekvés hatotta át. Az állam financiáinak irányításánál mindenkor szem előtt tartotta az ipari és kereskedelmi érdekeket, soha azok sérelmére nem cselekedett. Különben is az iparfejlesztés kérdéseiben, mint az Országos Ipartanács elnöke, éveken keresztül fejtett ki egyetemesen irányító tevékenységet.

Géniuszának egyetemes voltára mutat az a szinte páratlan eredmény is, melyet egy évtizeden keresztül a közigazgatási bíróság elnöki székében felmutatott. Akinek előző nagy közpályáját az egyetemi tanszék, a közigazgatás, a kormányzás és a parlament kötötték le, egyszerre mintaszerű bíró gyanánt bontakozott ki és évtizedes kizárólagos munkásságot fejtett ki a bírói funkció terén.

Ha rengeteg közéleti elfoglaltságában egyszer-egyszer néhány hónapi szünet állott be, éjjelét-nappalát mezőgazdaságának szentelte, annyi tudással, hivatottsággal és szorgalommal, mintha soha életében másról nem hallott volna és mással nem foglalkozott volna.

Emberszeretetének, különösen a munkássággal való együttérzésének maradandó emléke a munkásházaknak az a mintaszerű telepe, melyet a főváros szomszédságában létesített és amelyet ma is mindenki Wekerle-telepnek mond.

Tekintsük bár benne az embert, a tudóst, a gyakorlati politikust vagy az államférfiút, mindenütt olyan körvonalai

bontakoznak ki a nagyságnak, aminőket csak a legfejlettebb embertípus mutathat fel. Mily gyászos a nemzetre nézve, melynek köréből ilyen egyedek emelkedhetnek ki, hogy kétharmad része a saját fejlettebb kultúrájánál sokkal alacsonyabb rendű kultúráknak vettetett alá.

De épen ebben van reményünk: a magasabb kultúra diadalában.

LUKÁCS GYÖRGY.

MADÁCH ÜNNEPÉN.

Kiszabadulva ketrecbörtönébül
Ha bús világa új reményre szépül
És hazaszállva dúlt fészket talál :
Magasság, mélység árjain csapongva
Míg lelke kínját befelé jajongja,
Mit érez, mondd, a sebzett sasmadár ?
Gomolygó felhők fekete lován
Nyargalvást jönnek kusza néma árnyak,
Seregbe gyűlnek s bólogatva állnak
A kerti fák közt Alsó-Sztregován, —
A sebzett sas, ki ember és magyar,
Kiben az öröm önhamvába hal,
Mert hajh : világa rombadőlt világ :
Fáradtan ül meg önnönkínja ormán
S multon, jövődön végigvándorolván
A mindenségről ír tragédiát . . .

Óh, szentgyászú könyv, búsán emberi,
Életbölcesség zengő bibliája,
Lantját a költő melyben úgy veri,
Ujját előbb hogy önvérébe mártja, —
Nekem : sok búmat enyhítgetni lágyan
Imádságoskönyv életem során,
Minden magyarnak : fény az éjtszakában
Ledőlt világok átkozott porán! . . .
Magányos órán, mikor fáj a lét
S még jobban fáj a nemlét gondolatja,
Mikor sötétlőn áradozva szét
Szegény lelkünket száz gond fojtogatja,
Mikor az ember meggyötört szivén
Ezer gonoszság harcot vív a jóval :

Én vagyok Ádám, Lucifer is én, —
 Fölöttem lengve Madách lelke szólal
 S mint felkelő nap, fénybe olvad át
 Lelkem tavára festve önmagát . . .

A hangok árja ringat, mint hajó :
 Csatázik tűz-víz, küzd a rossz s a jó ;
 Küzdelem az élet . . . «millió egy miatt» —
 Rút hálátlanság, — kéjek undora, —
 Hősben, tudósban eszmény megriad —
 Sorsunk : bukások egyhangú sora ;
 Megátkozott fán csak tövis terem :
 Véres szabadság, — könnyes szerelem, —
 Vásár az élet s jaj! nincs irgalom :
 Rab földiségben, rút egyformaságban
 Az égi szikra elhamvad magában, —
 Isten képmása : aljasult barom . . .
 Örök szomjúság és arasznyi lét, —
 Jaj, száz gond tépi bús ember szívét, —
 De élni mégis mily édes, mi szép,
 Ha kék az ég és Éva mosolyog!
 Így minden bánat halkultan zokog ; —
 Óh, szép az élet, ha tudunk szeretni,
 Csak az a vég, — csak azt tudnók feledni! . . .

Gomolygó felhők fekete lován
 Nem messze (mégis fájó messzeségen!)
 Árnyak tolongnak Alsó-Sztregován
 S minőt nem látott eddig a világ,
 Átzúgatják az ősi jegenyéken
 A rettentő magyar tragédiát . . .
 Költő, ki immár égre csillagultál
 És szíved búja régen elcsitult már
 A végtelenség titkos távolán :
 Az embersorsot óh ha mostan írnád,
 Mi végzetünket milyen szín-be sírnád
 Az írott képek szomorú során? . . .
 Költő, há tudnád, nemrég itt mi volt
 S mi az, mikor az anyaföld sikolt

S hangját se hallja sikoltó szavának
 A gyáva bú s a féktelen gyalázat!
 Költő, ha látnád, mi van itt ma már!
 Muzsikaszóval vígad a halál
 S a sok véres csonk külön tánra áll,
 Sírhalmonokon bukdácsol szerteszét
 Itt részeg fő, ott láb, lemetszve tőben, —
 Kavargó borgőz, bűn, piszok, szemét, —
 Vígtság van itt most . . . bál a temetőben . . .
 A bűnök medre áradtig teli,
 A hangos dőzs az égboltot veri,
 Hogy meg se hallja szörnyü végzetét :
 El fogsz pusztulni, korcsult nemzedék!

Mint megdúlt erdön bösz vihar nyomán
 Csak félve szólal újra a madárdal :
 Át kósza felhők tépelt fátyolán
 Az imádság is kételkedve szárnyal . . .
 Ne hallanék egy égi szózatot :
 Már azt hinném, hogy ránkszakadt az ég is, —
 De fönt Isten van, csillagfény ragyog,
 Tán van mit hinni, mit remélni mégis!
 Ti csillagok, ti égi szellemek,
 Úgy-e lehet még hinni bennetek?
 Hisz azért vagytok fénylő csillagok,
 Hogy éjtszakánkban vigasztaljatok, —
 Világrafénylő csillagunk, Madách,
 Van-é számunkra — mondd — feltámadás?

Ezüstsörényű hófehér lován
 Sugárfény nyargal át a messzeségen :
 Titkos tündöklés fönt a magas égen
 S a sztregovai jegenyék során ;
 És szózat zeng mint égi biztatás,
 Sejtetve jósol, parancslón javall, —
 Az Úr szavával szól hozzánk Madách :
 Küzdj s küzdve bízzál — azt mondom — magyar!

CARDUCCI BARBÁR ÓDÁIBÓL.¹

I.

A bolognai Certosa előtt.

Kedves a nap, ha kilépsz a halottak néma lakából ;
Vélnéd, isteni csók éri az arcaidat :

Fénynek csókja, amely szétárad, míglen a tücskök
Zengik végtelenül Messidor énekeit :

Tenger a sík, mely reszket, amelyből feltünedeznek
Kastélyok, falvak, mint csupa kis szigetek.

Messzire kígyóznak, nyárfáktól szegve, az utak,
S karcsu ivű hidak szeldelik át a folyót.

S minden láng meg azúrkékség. A verónai hegyről
Két felhőske tekint egymaga errefelé.

Délia! enyhe zefír fú rád a Guardia mellől,
Mely az Apenninről ér koszorúsán ide.

S lengeti fátyolodat, s meg-meg lebbentgeti sokszor
Márvány homlokodon éjszinü fürteidet. •

Édes! míg lesimítgatod, és szemeidbül az üdvöt
Ámor most is még egyre ígérgeti csak :

¹ Carducci saját maga alkotta új szabályok szerint írt antik mértékű olasz verseket, melyeket «barbár-ódák»-nak azért nevezett, mert szerinte görög és latin tül valószínűleg «barbár»-oknak érezte volna metrumaikat. Ezekben t. i. a szótagok hosszúságát vagy rövidségét nem azok posíciója, hanem hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltak határozza meg.

Hallgasd, szívemben hozzád mit zengnek a múzsák,
Hallgasd, hogy mit szól mind, ki a földbe' pihen.

Ím e domb alján szendergnek az umbrok; a bárdjuk
Elsőnek zavará itten a bérci magányt;

S alszanak etruszkok, kik, kürt és lándsa kezökben,
Néztek e zöld halmok misztikus árnyaira;

S róthaju kelták is, kik a harc sebeit lelocsolni
Reno hűvös vizeit szívesen üdvözölék;

S római törzsbeliek, meg a hosszú hajzatu lombard,
Aki utolsónak lepte el azt a tetőt.

Alszanak ők, s velök a mieink. Dél lánghal a dombon
S szólnak a síri lakók, és te fogadd a szavuk:

— Boldogok, ezt mondják, kik fönn járhattok a halmon
S kikre aranyszínű nap küldi meleg sugarát!

Nektek mormol az ér, a hímes uton lesietve,
Nektek zeng a madár, suttog a szélben a lomb,

S mosolyog annyi virág, mely ujúl évente a földön,
És a csillag, amely örökös égi virág!

Szednivaló a virág, mely gyorsan fonnyad: a csillag
Mely sose múlhatik el, az az imádni való.

Rothadt a koszorú a mi nedves, tar koponyánkon —
Fürteitekre ti friss rózsafüzért tegyetek!

Fázunk lent, egyedül . . . Ti szeressetek, és a tünékeny
Létre derítsen fényt a szerelem, mely örök!

II.

Róma születésének évforduló ünnepén.¹

Piros virággal ékesen, április
 Látott születni tégedet egykoron.
 S a Romulustól vont barázdán
 Nézni le zordul a puszta síkra.

S ma, annyi század amikor elsülyedt.
 Dicsón ragyog rád újra az április,
 S a nap s Olaszhon üdvözölnek,
 Isteni Flóra te, drága Rómám !

Bár pontifexet s Vesta leányait
 Nem látja most már a Capitólium,
 S nem húzzák győző hadvezérid'
 Hószinü mének a Via Sacrán :

De fórumodnak néma s üres tere
 Dicsőbb ma is még százszor akárminél ;
 Minden, mi művelt, nagy, magasztos,
 Római most is a földkeréken.

Oh istenasszony, Róma, köszöntelek !
 Ki föl nem ismer, ködbe' csatangol az,
 Vagy ott burjánzik vad szivében
 Barbar időknek a durva gazza.

Oh «Salve, Roma!» Nézve a fórumod
 Bús omladékot, könny lepi el szemem,
 S imádom multad nyomdokát is,
 Égi, malasztos anyám, hazám te !

¹ Rómát a monda szerint Romulus és Remus K. e. 753-ban április 21-én alapították. Ezt a napot Olaszország meg szokta ünnepelni.

Te tettet azt, hogy mint ez Itália
Polgára és mint dalnoka élhetek,
Te nyomtad szellemed' a földre
S addad e honnak a büszke dicsfényt.

Elédbe járul mostan Itália,
Egységesítve, szabadon általad,
És ráborulva kebeledre,
Sas-szemeidbe meríti lelkét.

S a büszke dombról íme te hallgatag
Nagy fórumodra nyujtod a karjaid,
Lányodnak, aki szabadítód,
Íveid, oszlopaid mutatva,

Mik -nem királyi diadal-ünnepet
Várnak manapság s cæsari díszkocsit,
Amely mögött bilincsre vereten
Háboru foglyai lépegetnek,

Hanem olasz nép győzelem-ünnepét
Sötét időkön, fekete szörnyeken,
Miktől igazságod- s derűddel
Megszabadítod a népek árját.

Itália, Róma! Aznap a fórumon
Majd békeségnek csendül a himnusa,
S a menny határtalan azúrját
«Glória! Glória!» zengi végig!

RADÓ ANTAL.

ÉRTESÍTŐ.

Erdélyi magyar népdalok.

Kodály Zoltán és Bartók Béla: *Erdélyi magyar népdalok*. Kiadja a Népies Irodalmi Társaság Budapesten 1923. (Rózsavölgyi bizománya.)

I.

A most kiadott 150 erdélyi népdalnak a megjelenése — százötven a háromezret meghaladó gyűjtésből! — korszakot zár le és korszakot nyit a magyar népdal-kutatás történetében. Amit a XVIII. század vége óta annyian sürgettek és kezdeményeztek, ami a XIX. század komolyabb folkloristái számára is elérhetetlen álom vagy félreértésekben elhomályosult kísérlet maradt mindvégig: ezzel a kötettel megjelent az első, teljes tudományos apparátussal készült magyar népdalgyűjtemény. Hogy mit jelent ez az új apparátus, annak tiszta képe tán leginkább úgy bontakozik ki, ha felvonultatjuk mindazt, ami a XIX. században e téren történt.

Ebben a században legfontosabb népdalgyűjteményeink — Erdélyi János magyar népdalaitól (1846—48, *Válogatott magyar népdalok* 1857) és Kriza Vadrózsáitól (1863) a Kisfaludy-Társaság 1872-ben indult *Magyar Népköltési Gyűjteményéig* és Kálmány Lajos *gyűjteményéig* — nem veszik fel a dallamokat; Erdélyinek nem volt módja rá; a többség pedig másodrendű fontosságúaknak tartja azokat. Ezzel épp a népdal állandóbb és fontosabb eleme szorult ki a gyűjteményekből, hiszen a szöveg az, ami jobban van alávetve a változásnak, ami cserélődik, változik és morzsolódik; főképpen áll ez az orchesztikus (táncdal-) típusra, általában a szabott időmértékű (tempo giusto) dalokra¹ de nem ritka jelenség a deklamáló (recitáló, parlando) népdaltípusban, az epikus műfajokban sem.² A XVIII. század legvégén elszórtan meginduló népdalgyűjtésünk már ezzel az eredendő hibával kezd nagyobb feladatokba; az *Énekes Gyűjtemény* (1. darab 1799, 2. darab 1801, új részletkiadások 1803, 1823³) népi

¹ Kodály Zoltán: *A magyar népdal strófaszervezete* 1906. 17. 1.

² Bartók B. *Ethn.* 1908. 115. 1.

³ Sebestyén Gyula: *A váci Énekes Gyűjtemény*. *Ethn.* 1913. 104. 1.

és félnépi szövegei mellől épp úgy hiányzik a kóta, mint később Kecskeméti Csapó Dániel *Dalfüzérkéjéből* (1844—46) s amint valószínűleg Csokonay elveszett népdalgyűjteményéből hiányzott (említi gr. Koháry Ferenchez írt levelében 1797. XI. 8. *Régibb és újabb magyar népbéli dalok . . . , Van már ilyen mindenes nóta valami 300.*) — Népi tánc-zenet gyűjteményszerűen már a Kájoni-kódex egyik összeírója feljegyzett a XVII. század derekán;¹ a Járdánházy János által kótázott sárospataki *Nóták Hármóniájokkal* (1787 és 1792 között) és a Darótzai József-féle *Dávidné Soltári* (1790—91),² mint afféle magyar «Kommersbuch»-ok, már félreismerhetetlen nyomait mutatják népi és félnépi daloknak; de a legelső és alapvető magyar népdalgyűjtemény a Pálóczi Horváth Ádámé (*Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek*, 1813 és 1814), melynek szövegkritikai kiadása és autentikus megoldása, sajnos, mindmáig késik. Korálírászerű, fogyatékos kótaírása, a kulcsok, módosítójelek és ritmusjelzés teljes hiánya, ha lehetetlenné nem teszik, legalább is nagyon megnehezítik végleges, egyértelmű megoldását.³ (Mindez nem gátolta Bartalust, Káldyt és Fabót, hogy számos dallamát minden kétségen felül álló «autentikus» megoldásban közöljék vagy felelevenítsék.) Pálóczi Horváth után nemsokára megindul a divat szerint összeválogatott, kisebb-nagyobb népszerű gyűjtemények és sorozatok kiadása; az így közrebocsátott nótanyag elsősorban a népszerűen stilizált tánczene formájában lát napvilágot, tehát, sajnálatos módon, többnyire még az a forrásmű jelentősége sincs, hogy valamely újabb népdalt elsőnek közöl pontosan és hű formában. Ehhez járul, hogy amit innen kezdve «népdal» néven bocsátanak közzé a gyűjtemények, annak a mai értelemben vett igazi népdalhoz, az ősi, érintetlen réteghez, a paraszti népdalhoz igen kevés vagy éppen semmi köze; részben nótaköltők kezéből kikerült anyag, részben átstilizált, hallgató- vagy csárdás-típusba öntött «úri népdal»: a vidéki kismemesi vagy polgári családok szájaize szerint alakult dilettáns, félnépi termék. Ilyen a század termelése, a XIX. századbéli magyar dal-áradat. Ilyen módon lesznek «népdalok»-ká Egressy, Simonffy és Szentirmay nótái és a népdal fogalmának ezt a «kiterjesztését» tükrözik vissza a XIX. század népdalgyűjteményei is.

¹ Seprődi János: A Kájoni-kódex irodalom- s zenetört. adalékai. Irodalomtört. Közl. 1909.

² Harsányi István és Hódossy Béla: Két 18. századbéli dalgyűjtemény sárospataki kézírata. Ethn. 1913. 295. 361. 1914. 38. 101.

³ L. róla Binder J. (Egy. Phil. Közl. 1903. 463.). Erdélyi Pál (Erd. Múz. 1908), Sztankó Béla és Hermann Antal (Magyar Zene-tudomány 1907. 1. sz.) tanulmányait.

A 20-as években és még később kiadott «nótagyűjtemények» ilyen cím alatt nem népdalokat, hanem divatos tánczenét tartalmaznak. (Ruzitska *Magyar nótái Veszprém vármegyéből* stb.) 1834-ben jelennek meg Bartay András (elveszett) *Eredeti Népdalai*, melyeket «klavirkísérettel» látott el a gyűjtő.¹ Almási Sámuel és Tóth István kéziratban maradt gyűjteményei (a század második negyedéből, 1843-ig) már annak a kornak küszöbéig vezetnek el, mikor a Kisfaludy-Társaság, átvéve a népdalgyűjtés programját az Akadémiától (1843 dec. 2.), szélesebb körben kezdi népdalok gyűjtését propagálni. Az új gyűjtés zenei részének kiadása Fogarasi János *Népszerű magyar dalok és hangművek* c. publikációjával kezdődött (a *Művelt Magyar Nyelvtan* [1843] függeléke), folytatása azonban csak az 50-es évek elején akadt. (*Magyar népdalok. Énekekre és zongorára* vagy egyedül zongorára alkalmazzák Fogarasi és Travnyik. A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja Erdélyi János.) Fogarasi örökebe Mátray Gábor lépett. Már a 20-as években közölt népdalfeldolgozásokat (*Hunnia* 1829), 1852-ben megjelent *A magyar népdalok kitünőbb sajátosságairól* szóló értekezése (*Akadémiai Értesítő*, 1852. 223—36. l.), melyet nagyobb megszakításokkal a csonkán maradt *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* követett (1852—54—58).² 1851-ben jelenik meg a Füredi-Bognár-féle gyűjtemény (100 magyar népdal. Gyűjt. Bognár Ignác, kiadta Füredi Mihály. Pest. 1851.); folytatása Bognár Ignác 50—50 eredeti népdala 1856 és 1857-ben. 1865-ben követi Színi Károly gyűjteménye, mely előszavában már hangoztatja a dallam fontosságát (*A magyar nép dalai és dallamai*, 1865. 2. kiadása 1872; 200 dallam). A 60-as évek elejére esnek Szénfy Gusztáv átiratai és valószínűleg Szénfy elveszett kéziratossá gyűjtése is. A sort két nagyobb gyűjtemény zárja le: a Limbay Eleméré (*Magyar dal-tár* és [dallamai — jellemző módon — külön] *Magyar Dal-Album*, 6—6 kötet, 1200 darab; Győr, 1879—1888, zongorára Bolla Gábor Litolfnál) és a század legjelentősebb nyomtatott dal-kompendiuma: Bartalus Istváné (*Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény*, 7. kötet 1873, 1875, 1883, 1895—96); Bartalus gyűjtésének java 1871—72-re esik, de beleolvad művébe egy része régebbi gyűjtésének is (101 magyar népdal énekekre és zongorára. Pest. 1860), valamint a másodkézből és más gyűjteményekből átvett daloknak egész sora (a Kisfaludy-Társaság régebbi gyűjtőinek készlete: Gyertyánffy István, Almási

¹ Ethnogr. 1913. 127. l. Mátray alább idézett értekezésében (225. l.) az 1839. évet említi Bartayval kapcsolatban.

² 77, részben ismert szerzőktől való dallam, magyar és német szöveg. A pusztán szövegében közölt és az ismételtlen lenyomatott anyaggal együtt 94 az itt közölt dalok száma.

Sándor, Szabó Sámuel, valamint Orbán Balázs, Bothos J., Káldy Gyula gyűjtései; valamennyi közt tán a legfontosabb Arany János 1871-ben összeírt, 150 dalra menő gyűjteménye).¹ Bartalus köteteit az új gyűjtés megindulásáig (és részben már azzal párhuzamosan) csak kritikátlan kompilációk követik (Huber S., Kún L., Tisza A., valamint a Könyves Kálmán [Kálmán Farkas gyűjtésével], Rózsavölgyi, Nádor K., Méry B. és más kiadók sorozatai), melyek az eddigi irány teljes lesüllyedését jelzik («cigányos átiratok . . .»). Az átmeneti korszak irányvesztett fejtelenségéből csak három kísérletező és kezdeményező neve emelkedik ki: Kiss Áron 1891-ben adja ki a *Magyar Gyermekjátékdalok gyűjteményét*; Vikár Béla 1896-ban kezdi meg fonográfós népdalgyűjtését,² melynek eredményét, az 1896-tól 1907-ig gyűjtött mintegy 1500 dallamot. Bartók jegyzi le, miután egy kis töredékük Kereszty István leírásában látott napvilágott a *Népköltési Gyűjtemény* dunántúli (VI.) kötetében. Végül Seprődi Jánosban megjelenik a kritikus, aki újra meg újra rámutat az erdélyi népdalgyűjtés és az eddigi magyar zeneirodalom alapvető hibáira és igyekszik új kivezető utat találni, az új folklóre ösvényeit egyengetni. Ismételten kiemeli az «úri» és «paraszi» népdal különböző voltát, kutató szemmel fordul a régi magyar zene értékei felé és már-már felismeri a XIX. század magyar zeneelméletének és uralkodó zenei gondolkodásának minden végzetes tévedését.³

II.

Az eddigi gyűjtés hibáit és hiányait a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A gyűjtők nem végeztek szigorúan tudományos munkát, inkább népszerű gyűjteményeket akartak adni a műkedvelők kezébe (feldolgozások, zongorakisérek). Hibáik és hiányaik nagy része

¹ Bartalus: Néhány szó a magyar népdalról. Gyűjteményének VII. kötetében, 1896. Kodály: Nagyszalonta népdalkincse. Napkelet 1923. 84—85. l.

² L. Vikár 1900-iki párisi jelentését. Magyar Zenetudomány 1907. 1—2. füzet.

³ Fontosabb cikkei: Marosszéki dalgyűjtemény Ethn. 1901. 359. 1902. 416. 1906. 243., 298. 1912. 225., 294., 352. 1913. 36. A magyar népzene fajtái. Ethn. 1902. 193. Megjegyzések a «Népzenei feljegyzések a 16. sz.-ból» c. felolvasáshoz Ethn. 1904. 235. A magyar zene elméletéről Bp. Szemle 1904. 328. sz. 119. és 330. sz. 475. Káldy Gyuláról. Bp. Szemle 1906. 356. sz. 292. Feladatok a magyar zene körül u. o. 353 sz. 214. Két újabb népköltési gyűjtemény. Erd. Múz. 1906. 150. A magyar katona-dalokról Ethn. 1906. 55. A magyar népdal zenei fejlődése. Erd. Múz. 1908. 293. 349. A Kájoni-kódex irodalom- s zenetört. adalékai Irodalomtört. Közl.

ebből folyik; ilyen a feljegyzés fogyatékosága és pontatlansága,¹ a topografikus szempont elhanyagolása: a lelőhely hiányos, rendszeretlen megadása vagy teljes hiánya, a gyűjtemény nehézsége, zenei áttekinthetetlensége, az eredeti tempó jelzésének, az előadás módjának elhanyagolása, a variánsok figyelmen kívül hagyása.

2. Ezzel szorosan összevág, hogy a gyűjtők képzetesebb része bizonyos előre megfogalmazott elméleti tételek elfogultságában, pl. a choriambus és a «magyar skála» keresésével közeledik az anyaghoz; ez az apriori elfogultság annyira elvakítja őket, hogy jogosultnak hiszik az önkényes változtatást. Stilizálnak, uniformizálnak, cifráznak és egyszerűsítenek, erőszakosan beosztanak vagy megváltoztatják az eredeti ritmust. (Így közelednek azután a történeti anyaghoz is. — mint Mátray a XVI. század históriás énekéhez, Bogisich a régi egyházi népénekekhez.²

3. A régi melizmatikus népéneket teljesen figyelmen kívül hagyják. A rubatót nem is kísérik meg visszaadni. Ennek oka részben a feljegyzés nehézsége, hangjegyírásunk fogyatékosága az előadás árnyalataival, a rubatóval, az alig jelezhető intervallumokkal, az ingadozó értékekkel szemben. Az ősi népi ornamentika tehát még halvány nyomaiban sem kerül be a gyűjteményekbe. A másik ok azonban kétségkívül az, hogy ezzel a népénekekkel alig is találkoztak vagy alig is törődtek, mert

4. amit gyűjtöttek, javarészt «félnépi» termék, az a bizonyos fent vázolt «úri» népdal, mely a vidéki műkedvelő intelligencia körében született meg és onnan hordozták a fővárosba, meg vissza a vidékre. Ez az új típus, mely a XIX. században alakult ki, kétségtelenül egyszerűbb és könnyebb feladatot rótt a gyűjtőkre, mint ha az ősi népi éneklés nyomait kutatták volna. És ez magyarázza meg, hogy még Bartalus is inkább tetszetős zongorakiséreték kidolgozásán fárad, mint az ismeretlen anyag felkutatásán. A gyűjtemények még csak lokális teljességre sem törekedtek.

1909. 129., 282., 385. A székely táncokról. Erd. Múz. 1909. 323. Magyar hatások a kisorosz zenében. Ethn. 1915. 46. Házasító dalok. Ethn. 1916. 90.

¹ L. Bartalus I. 34., 131. II. 42. IV. 45 V. 96., 194.-re vonatkozólag Kodály: A magyar népdal strófászerk. (1906.) 35., 36., 38., 39. I. Bart. III. 12., 14., 66. II.-ről Kodály: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben (1917.) 9. I. (Bart. III. 89. I.-ről Seprődi Erd. Múz. 1908. 318. I.)

² Mátray Gábor: Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a 16. századból. 1859. Dalok a 16. századból 4 énekszóra zongorakisérettel 1860. — Bogisich Mihály: Cationale et Passionale Hung. 1882. (Ak. Ért. X. 8.), Szegedi Ferenc Lénárt énekeskönyve, 1674. 1886. (Ak. Ért. XIII. 9.)

5. Ezzel ismét kapcsolatos, hogy a félnépi vagy más eredetű, de népszerű termék oldalán könnyen becsúszik a gyűjteményekbe az olyan dal is, melynek a népdalhoz semmi köze, melyet azonban «a feledéstől meg kell menteni». Bartalus gyűjteményébe Arany- és Verseghy-dalok mellett helyet kapnak a gyűjtő szerzeményei is. (VII. kötet.) (Színi és Limbay a Himmust is közlik népdalaik között ; mindez nem is tekinthető botlásnak a korszak általános felfogása szerint.) Végzetessé a népdal fogalmának ez a «kiterjesztése» akkor válik, mikor a gyűjteményekbe került stilizált dalok gazdátlan jószágga lesznek és mint «eredeti népdalok» vándorolnak tovább.

6. Ez a konfuzió útja. Mert a gyűjtők nagy részének fogyatékos zenei képzettsége és kritikát nem ismerő buzgalma természetesen nem alkalmas arra, hogy e nótavándorlásnak és a nyomában támadó «nótaperek»-nek gátat vessen. A gyűjtemények szerzői egymást írják le, vagy ha ennnyire nem mennek, legalább is megelégszenek a másod- vagy harmad-kézből kapott anyaggal. (Bartalus mintegy 730 dallamot közöl, de azoknak jelentékeny része másodkézből való.)

Ilyen módon érthetővé lesz, ha Kodály és Bartók a Kisfaludy-Társasághoz benyújtott *Egyetemes Népdalgyűjtemény-Tervezetben*¹ a Vikár előtti gyűjtésből csak 8–900 dalt ítélnék hasznavehetőnek, az új gyűjteménybe beoszthatónak és ki kell mondaniok, hogy «igazi, hasznavehető dallamgyűjteményünk ezideig nincs».

1905-ben, mikor az új gyűjtés megindult, mindent előlről kellett elkezdeni.

III.

Az új gyűjtés megindulásakor a dalkutatás módozatai, a rendezés elvei és módszerei még nem lehetnek minden részletükben készek és kialakultak ; csak az anyaggal való érintkezés közben, tapasztalat útján formálódnak meg. Az egységes végzőhang, a finális rendszere csak 1908 óta érvényesül a publikált anyagban ;² a népi ornamentika, a melizmák pontos jelzése még sokáig késik. A rendezés tudományos módszere csak a finn irodalmi társaság Ilmari Krohn és Armas Launis szerkesztésében megjelent kiadványai nyomán alakul ki véglegesen. (*Suomen Kansan Sävalmia*, 1904–10., 1. sorozat, 237 istenes ének, 2. sorozat 1498 világi dal, 3. sorozat 668 táncdal, 4. sorozat 940 rúnó-dallam. Ezenkívül a Finnugor-Társaság *Mémoires*-jainak 24. kötetében 712 lapp dallam ; a három előbbi Ilmari Krohn, a két utóbbi Armas Launis szerk.) Kodály és Bartók a népdalgyűjtés és népdalkiadás

¹ Ethn. 1913 313—16.

² Bartók : Székely népballadák. Ethn. 1908. 43., 105. 1.

új, véglegesen megállapított rendszerét az *Egyetemes Népdalgyűjtemény* tervezetében fejtik ki (i. h.). Az új rendszer alapelvei, melyek szerint a magyar *Corpus Musicae Popularis*nak létre kell jönnie, a következők:

1. A népdal — és természetesen csak a legtisztább, legszűkebb értelemben vett népdal — tudományosan hű, meghamisítatlan, pontos visszaadása. Ez magában foglalja a népi énekítés, az előadás módjának lehető legpontosabb jelzését, a melizmatikus ének, az ornamentika, a szabad tempó (*rubato*), a mellékhangok és hangesúsítások (*glissandók*), a szövegkiejtés gondos reprodukcióját; a tudományos gyűjtés elvéből következik

2. a teljességre, vagy legalább lokális teljességre való törekvés is, éppígy a variánsok, változatok feltüntetése.

3. A dallamok rendezése szótárszerűen történik: ez a szótárszerű rendezés teszi az anyagot áttekinthetővé. Általa jutnak a rokon-dallamok egymás mellé, általa emelkednek ki tisztán a főtipusok. Alapjául a dal zenei szerkezete szolgál. Valamennyinek közös végző-hangja (finálisa) van: túlnyomó részük négysoros lévén, a finálison kívül minden dalnak három kadenciája (sorvégzője) van. Az elsőfokú (melodikus) rendezés e sorvégzőket veszi alapul, úgy, hogy fontosságuk szerint elsősorban a második, másodsorban az első, harmadsorban a harmadik sorvégző szerint csoportosítja a dallamokat. E csoportokon belül történik a másodfokú (szótágok szerinti, ritmikus) rendezés, a kevesebb szótagszámtól a nagyobb szótagszám felé haladva, — s végül az így támadt csoportokon belül a harmadfokú (ambitus, hangterjedelem szerinti) rendezés, a kisebb hangterjedelemtől a nagyobb felé haladva. — Ez a módszer Ilmari Krohn eljárásán alapul, ki Oswald Koller (Bécs) módszerével szemben nem a dallamok kezdőhangjait, hanem a sorvégzőket vette rendezés alapjául (már a *Suomen Kansan Sävalmia* 2. sorozatában); nála azonban e kadenciák a nekik tulajdonított harmónikus jelentőség szerint osztályozódnak, ami a szubjektív felfogásnak még mindenesetre jelentékeny teret enged. A variánsok egymás mellett állnak: ha ez a sorrendtől való eltérést kívánja, megfelelő utalások kísérik. A hangszeres darabok (a Tervezet mintegy százról — duda-, furulya- és hegedű-darabokról — tesz említést) máskép, inkább a kezdőmotivumok szerint csoportosulnak. A Tervezet, könnyebb kezelhetőség céljából, hétféle mutatóval kívánja a gyűjteményt ellátni: betűrendes és tárgyszerinti szövegmutatóval, helynévjegyzékkel, kezdősorok szerinti tematikus katalógussal, források vagy gyűjtők jegyzékével, több-dallamu szövegek és többszövegű dallamok táblázatával, a dalok bibliográfiájával s végül műfajok és tárgyak szerinti mutatóval. A tervezet

benyújtása idején (1913) az összegyűjtendő, helyesebben kiadandó dallamok száma 5—6000-re ment. (3000-re menő új gyűjtés, Vikár 1500 fonográf-felvétele, 8—900 hasznavehető darab a régebbi gyűjtés anyagából, 2—300 darab mások gyűjtése és 100 hangszeres darab.)

4. A tudományos gyűjtés új eszköze a fonográf; értéke és fontossága mindenesetre nagyobb a hangszeres darabok felvételénél¹; ezenkívül pedig csak illuzórikus eredményhez segít, ha felvételeinek feltétlen zenei készségű leírója és korrektora nem akad.

5. Az új folklóre-tudomány nem elégszik meg az izolált kutatással, de a faji kapcsolatok és elhatárolások, zenei rokonságok kalandos hipotézisivel sem. A szomszédos (tót, román) nyelvterületek és távoli fajok népi és primitív zenéje egyaránt vizsgálódásai körébe tartoznak; az átvételek és rokonságok kutatása megteremti az összehasonlító zenetudományt, melynek természetes alapja a népi ének és népi előadásmód vizsgálata. (Bartók: *Cântece Poporale Românești din comitatul Bihor*.² Bukarest, Acad. romana 1913, 371 dallam. A hunyadi román nép zenedialektusa. Ethn. 1914. 108. *Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung. Zeitschr. f. Musikwissenschaft*, 1920 jún. 65 dallam. *Volksmusik der Rumänen von Maramures. Sammelbände für vergl. Musikwissenschaft*. IV. 1923, München. — Idevágó gyűjteményes feldolgozásairól később lesz szó.)²

És hasonlóképen revidiálnia kell az új tudománynak a magyar zene történetét is, — a magyar zenetörténetet, mely organikus műzenei hagyomány híján sohasem lehet más, mint a magyar zenefolklóre kiegészítő segéd tudománya. (*A középkor sapphicus ritmusformájáról és magyar rokonnáról*. Kodály: *A magyar népdal strófászerkezete*, 32—33. l. *A rúnó-dallamok sortípusáról*, u. o. 39—42. l. A népi éneklés konzerváló erejének jelentőségét és történeti emlékeink megértésében való útmutató fontosságát mutatja be az *Árgirus nótájában* [1921]; a pentatonika népdaltörténeti szerepéről: *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben* [1917]; a Kájoni-kódex néhány oláh táncdallamának ma élő rokonairól: *A máramarosi oláh népzene, Napkelet*, 1923.

¹ Bartók a *Cântece Poporale Românești* (1913) előszavában XII. l.

² Fájdalommal kell megjegyeznünk, hogy a gyűjtő itt s alább magyar megyét nevez oláh néven. Szerk.

³ *„Musikfolklóre”* c. cikkében (Musikbl. d. Anbruch 1919. 102. l.) már mintegy tízezer Magyarországon gyűjtött dallamról tesz említést (a magyarokon kívül tót, román, rutén, szerb, bulgár és cigány dallamok). Ugyanitt szól a berlini, bécsi és budapesti fonogram-archívumokról (Budapesten 2157 a fonogramm-felvételek száma) és a szomszéd nemzetiségek népdalgyűjteményeiről: Filaset Kolessa ukrán gyűjt., a Slovenské spevy tót gyűjtemény, Kuhat (1879—81) horvát, Susil, Bartos, Erben cseh, Kohlberg lengyel gyűjtése.

658. l. Tinódinak a nép között fennmaradt dallamáról: Seprődi János Ethn. 1901. 362. *A 6/8-os képletekről. Erd. Múz.* 1908. 358—59 l.)

A gyűjtés 1905-től 1914-ig. teljes részvétlenség közepett is. aránylag nagyobb apparátussal folyhatott; összefoglaló népdalkiadásig azonban — érdeklődés hiánya miatt — nem juthatott el. Az 1906-ban Rozsnyainál kiadott 20 magyar népdalnak (10 Kodály, 10 Bartók feldolgozásában) csak 16 év múlva támadt folytatása (Bartók 8 magyar népdala, 1922). A háború bekövetkeztével a munka megbénult; 1918 óta pedig egyedül Kodály folytatta, bejárva az ország el nem szakított részeit. Az egyetemes népdalkiadásnak minden lehetsége elveszett.

IV.

Ez idő alatt nem pihent a részleteken való munka sem. Addig is, míg a gyűjtés folyt, kisebb-nagyobb közlemények publikáltak az anyag némely részét, világították meg a problematikus tárgyakat. A tudományos munkával párhuzamosan pedig megindult a művészi munka is: az újonnan felfedezett kincsnek, a régi magyar népzene-nek az élő műzene számára való kiépítése, az új anyag bevitele a köztudatba. — feldolgozások, ének és instrumentális zene útján. Itt természetesen nem azokról az ugyaninnen fakadt, a régi népi zene szellemétől áthatott művekről van szó, melyek a magyar műzene feltámadását — vagy inkább megszületését — jelentik, hanem tisztán a népdalnak az eredeti kereteket alig, vagy egyáltalán nem túllépő megszólaltatásáról. Következzék itt úgy a tudományos publikációknak, mint e feldolgozásoknak időrendi sora 1905 óta:

Kodály munkái és publikációi: Mátyásföldi gyűjtés. Ethn. 1905. 300. A magyar népdal strófászerkezete. Nyelvtud. Közl. 1906. Nyitra-, Gömör-, Nógrád- és Hevesmegyei balladák. Ethn. 1907. 38, 108, 153, 230. Zoborvidéki népszokások. Ethn. 1909. 29, 116, 245. Szép Ilona, u. o. 305. Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethn. 1913. 114, 169, 235, 292, 357. A hitetlen férj. Ethn. 1915. 304. Három koldusének forrása, u. o. 307. Régi karácsonyi énekek. Ethn. 1916. 221. Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. Zenei Szemle, 1917. Árgirus nótája. Rózsavölgyi, 1921, ismertetése Nagyszalonta népdalkincséről és Bartók máramarosi román gyűjtéséről. Napkelet. 1923. 84. 658.

Bartók idevonatkozó munkái és publikációi: Székely népdalladák. Ethn. 1908. 43. 105. Dunántuli balladák. Ethn. 1909. 301. A magyar nép hangszerei. I. A kanásztülok. II. A duda. Ethn.

1911. 305. 1912. 110. Die Melodien der magyarischen Soldatenlieder, Programm des hist. Konzertes veranstaltet v. d. musikhist. Zentrale des K. u. K. Kriegsministeriums, Universal, 1918. Chants populaires Hongroises. Revue Musical, 1921.

Kodály népdalfeldolgozásai: 30 magyar népdal (kézirat), 2 női kar. (Universal, 1923.) Bartók népdalfeldolgozásai (elszórtan megjelent darabokon kívül, melyeknek a Vázlatokban, a 14 és a 10 zongoradarab között akadnak): 3 csikmegyei népdal a «Modern Magyar Zene» c. albumban, 42 magyar, 43 tót dallam a «Gyermekeknek» c. sorozatban, Magyarországi népi román táncok (Univ., 1918, 7 dallam). Magyarországi román kolinda-dallamok (Univ., 1918, 20 dallam), 5 tót népdal férfikarra (Univ., 1918), 4 tót népdal vegyeskarra (kézirat), szonatina román népdallamokból (Rózsavölgyi, 1919, 5 dallam). 15 magyar parasztdal (Univ., 1920), 8 magyar népdal (Univ., 1922).

V.

A most különálló kötetben megjelent 150 erdélyi dal csak kiszakított kis része az utolsó 20 évben összegyűlt «Corpus Musicae Popularis»-nak. «Egy nagyszabású, minden eddigi gyűjtést rendszeresen egybefoglaló magyar népdalkiadvány terve, érdeklődés és támogatás híján máig csak terv maradt» — mondja az előljáró beszéd. — «A mai viszonyok közt távolabb állunk megvalósulásától, mint valaha. Így hát be kell érünk azzal, hogy kisebb részletekben, népszerű formában ismertessünk meg az anyagból, amennyit lehet.» A tudományos teljességért azzal kárpótol a kötet, hogy az ősi (pusztulófélben levő) erdélyi énekestilust sokoldalúan, minden főtípusában bemutatja.

Ebben a régi dalstílusban, melynek a szűkebb székely területen kívül fennmaradt rokonságát a bukovinai csángók közt, Felsőmagyarországon és a Dunántulon csak az új gyűjtés fedezte fel, ma már a régi magyar zene egységének főbizonyítékát, magát az ősi éneklési módot kell látnunk, a magyar népzenei tradíció törzsét és gerincét, mely valaha az egész magyar nyelvterületen közös lehetett. Hogy ez a tradíció Erdélyben mai napig legalább részben fennmaradt, azt a székely nyelvterület kulturális zárkózottsága és izoláltsága — ez az elzárkózás már az önálló erdélyi fejedelemség virágkorában felismerhető — eléggé megmagyarázza. Ma mégis pusztulóban van; csak az idősebbek őrzik a multnak ezt a felbecsülhetetlen kincsét, az újabb nemzedék, úgy látszik, nem veszi többé át tőlük. Az ifjabb nemzedék dalai, ha az erdélyi stílus néhány sajátját meg is őrzik (ez a máshonnan került dallamok áthasonításában is nyilvánul),

a tradíciót a maga egészében nem folytatják és nem fejlesztik. Az új stílus főtípusa, formája: a táncdal, a tempo giusto-darab; az ornamentika igen ritka vagy hiányzik. A régi stílus fővonásai (az Előljáró beszéd felsorolása szerint) a deklamáló parlandó-ének, a rubató, az ősi ötfokú hangsor és az ornamentekek (melizmák) gazdagsága. Hogy ez a két utóbbi sajátosság: az ötfokú hangsor és a pazar ornamentika mennyiben és hogyan kapcsolódik össze a nyugati és keleti zenei kultúráinak hasonló jelenségeivel, csak hipotézisek próbálhatnák megmagyarázni, pozitív adatunk rá nincs. Az ornamentikát a nyugati műzenéjében a középkorból a XVIII. század végéig követhetjük élő tradíció s az előadóművészet egyik főága gyanánt, kezdve az olasz, spanyol, angol, holland és német «diminuciós» és «koloráló» iskolákon¹ s a régi zenekarok improvizációs praxisán. Mint primitív zenei kultúrák jelenségével találkozunk vele a közeli és távoli kelet csaknem valamennyi népénél. A pentatonika szinte mindegyik nép zenéjének korai stádiumában szerepet játszik: Kelet-Ázsiában éppúgy otthonos, mint az archaikus Görögországban, az ősi gregorián és a kelta zenében egyaránt.² Könnyen lehetséges, hogy a régi Erdély zenéjének mindezzel semmi kapcsolata sincs: hogy ott izoláltan, önálló és zárt fejlődési stádium gyanánt alakult ki az ősi énekstílus. Hogy a további kialakulás útja merre vezetett, érdekesen mutatják a gyűjtemény darabjai: a hangfaji bővülést nyomon követhetjük a négyhangú daltól (56.) és a tiszta (legfeljebb mellékhangokban bővülő) pentatonikától (4, 61, 83, 90, 96, 103, 110, 111, 129) a tiszta dúrig (94.). Szinte fokról-fokra megfigyelhető, hogyan keveredik a pentatonika acélos és puritán színe a dór vagy az újabb dór és moll árnyékoltabb színeivel s hogyan lépnek fel az ú. n. egyházi hangnemek. E régi népi hangnemek közül leggyakoribb a dór és aeol, ritka a mixolyd (18, 33 első fele). Sokszor megjelenik a frig hangnem is, vagy legalább az ú. n. frig («kuruc») zárlat, melyet a magyar zene történetében a Kájoni-kódex csak kivételesen ismer (Lupuj vajdáné éneke³), a Vietórisz-kódexben azonban igen gyakori («Mint sir az feir hattyú» és mások). A ritmikus változatosság szinte kimeríthetetlen, ha csak azokat a dalokat vesszük is sorra, melyek nem a rubató-

¹ A vokális ornamentika külföldi irodalmából l. Lach: Die ornamentale Melodie. H. Goldschmidt: Die Lehre von der vokalen Ornamentik I. (1907), Die italienische Gesangsmethode des 17. Jhs. (1890) és Max Kuhn: Die Verzierungskunst in der Gesangsmusik des 16—17. Jhs. (1902.)

² L. H. Riemann tanulmányát a lipcei Musikwissenschaftl. Inst. sorozatában 1916: Pentatonik und tetrachordale Melodik im schottischen, irischen, walischen, skandinavischen und spanischen Volksliede etc.

³ Irodalomtört. Közl. 1909. 395—96. l.

dallamok közé (rubato, parlando, lento, lento parlando, lento rubato stb.), hanem részben az átmeneti típusokba (Moderato poco parlando, Moderato rubato. Andante, Moderato), részben a táncdal-típusba (Tempo giusto, Allegretto) tartoznak. Ilyen 71 van a kötetben. (Gyakori a három-ütemes sorokból álló táncdal. Négy $\frac{3}{8}$ — $\frac{2}{8}$ -os dallam (72—75.) valószínűleg idegen hatás alatt jött létre, mint már a XVI. században Csükei István éneke Acháb királyról vagy Tinódié a «Sokféle részögörből»: még bonyolultabb ütemfajok sem hiányzanak ($\frac{5}{8}$ $\frac{3}{8}$: 102. $2 \times \frac{5}{8}$: 143.). Egy helyen feltűnik a középkori internacionális sapphicus-forma rokona vagy tán leszármazottja. (94. — I. Kodály: Strófaszerkezet 32—33. l.) Megjelenik a történeti szerepében (Tinódi) jelentős, felbontatlan és aszimmetrikus 12-es sor is, különféle változatokban.¹ (23. 24. 28. 37. 42. 56. 63. 66. 85. 90. 124. 125. 131.) A komplikáltabb szótagszámok bonyolult képleteket hoznak létre. (3. 14. 27. 110.) A dallamok átlagos hangterjedelme nem lépi túl a decimát. (Kivételek a még nagyobb hangterjedelmet megkívánó dalok: 29, 108, 135.)

A rubato-dallamok közül valók a régi magyar énekstílusnak olyan drágakövei, mint a «Te túl rózsám» (110.), «A hol én elmegyek, még a fák is sírnak» (77.), «Sirass édes anyám» (90.), «Vargyasi Elek» (131.). Nagyrészt közülök valók a gyűjtemény történeti jelentőségű darabjai is: ilyen az «Árgirus» dallama (42.), melyet már Verseghy («Bikóti Mátvás» 1804) és Pálóczi Horváth (1813: 292. és 300. szám alatt, más régi szövegekkel) feljegyeztek.² míg Kodály 1914-ben Bukovinában mint élő dallamot találja meg: ma is számos változatban él a legkülönbözőbb vidékeken s gyökerében valószínűleg a XVI. századba nyulik vissza:³ a vele közel rokon «Imhol kerekedik egy fekete felhő» (44.): az «Ideje bujdosásimnak dallama (76.) (szövege Thaly gyűjteményében és a «Szíveket újító bokrétá»-ban); s ilyenek a «Virágvételkedés» messzi multba visszanyuló dallamai (l. az 1906-ban kiadott 20 magyar népdal jegyzetét a 11. számhoz), melyeket két változat képvisel (36, 45.). A tempo giusto-dallamok közül itt kell felsorolnunk a szövegvariánsaiban más melódiával régóta feljegyzett «Most jöttem Erdélyből» dallamát (73.): Tinódinak már említett nótáját az «Egervár viadaláról való ének» első részéhez (1553-ból), melyet később az «Egervár vitatásának» 2. részéhez és az Enyingi Török János vitézségéről szóló énekéhez is felhasználta (138.); s a variánsában már Pálóczi Horváth gyűjteményéből ismert «Össze-

¹ Kodály: Árgirus nótája. 10. 14. l.

² U. o. 4—5. l.

³ U. o. 14—15. l.

gyűltek, összegyűltek az újfalvi lányok» kezdetű dalt (20.). — A rubato-dallamok közül szöveg szempontjából is különös fontosságuk van a népballadáknak. (A hegyi tolvaj [két variáns], A cifra katona, A pogány király leánya, Szép Ilona, A rossz feleség [3 variáns], Baresai (2 variáns), Barna Péter, Basa Pista, Bátori Boldizsár, Bíró Szép Anna, Nagy-Bihal Albertné, Három árva (hat variáns), Kőmives Kelemen [négy variáns], Molnár Anna [két variáns], Sárogyi bőriú kigyó, Kádár Kata [két variáns], Görög Ilona, Szabó Pista, Magyarósi Tamás, Szabó Erzs.) Zenei tartalmukat, mint általában a rubato-dallamokét, jóformán lehetetlen másképp a maguk szellemében visszaadni, mint emberi énekhanggal; ha hangszereken jelennek meg, más tartalmat kell nyerniök, mellyel csak teremtő művészet és velük rokon szellem ruházhatja fel őket (1. Kodály 7 zongoradabja közül a 2. és 6. számút, a «Sirass édes anyám» és «A hol én elmegyek» feldolgozásait); eredetükben, egész kibontakozásukban (lélegzésükben), egész tulajdonképeni életükben az emberi hang színéhez vannak kötve. A balladák mellett áll a Regös ének (1.), a házassítók dalok, hajnalozók és köszöntők tartalom és szinte műfaj szerint különváló csoportja.

A dallamok rendezése a fentebb már vázolt módszer szerint, zenei szerkezetük alapján, szótárszerűen történt; a rokontípusok, variánsok egymás mellett állanak. A rendszeres, tudományos áttekintést szolgálják a gyűjteményhez csatolt mutatók: dallam-mutató (sorvégzők, szótagszám és hangterjedelem táblázata), szövegmutató és helynévmutató.

*

Mind e sokféleség, e sokszínű és változatos gazdagság: csak 150 dallam, a több ezerre menő anyagnak tán alig huszadrésze. A közönbösségnek abban a tengerében, mely a magyar népdalgyűjtést eddig övezte és különösen a mai viszonyok között: nagyfontosságú lépés és jelentékeny fordulópont gyanánt köszöntjük az első komoly és tudományos magyar népdalgyűjtemény megjelenését. És mert fordulópontot kell jelentenie a magyar zene-folklore külső sorsában is: várjuk a folytatást és hisszük, hogy rövidesen sor kerül rá.

Szabolcsi Bence.

¹ Op. 11. Universal 1921.

BEÖTHY ZSOLT.

Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban.

Keresem az íróban az embert. Abban is, aki csak a maga írásaiból szól hozzánk. Mert az írótól, aki olvasóközönségét át kiszámíthatlan sokaságú emberi lélekre hat, el kell várnunk, hogy ne csak tehetséges, hanem az átlagon felül emelkedő, nemes törekvésű igaz ember is legyen.

Még inkább keresem az embert az íróban, ha nem csupán a maga írásaival, hanem mások érzéseinek kutatásával, ismertetésével, bírálásával és méltatásával is még szélesebb körben, még mélyebben s még tartósabban hat. Aki egész egyéniségével, összes személyes tulajdonaival is ott áll az irodalmi rostrumon. Aki ítél, int, óv, oktat és vezérel. Akire sokan hallgatnak s akihez sokan igazodnak. Aki a saját ízlését szinte közízlésül sugallja át az olvasókra és az írókra. Szóval, aki valamely benne rejlő varázserőnél fogva, bizonyos körülmények közt egy-egy korszakban nemcsak író, hanem elismert irodalmi vezérférfú is.

Ilyen író és ilyen irodalmi vezérférfú volt Beöthy Zsolt.

Ismertem és figyeltem őt több mint három évtizeden át. Előbb távolabbról, majd mind közelebb és közelebb nemes szívéhez. Éreztem barátságának áldott melegét és nagyon szerettem őt. Kerestem benne az embert és megtaláltam. Az igaz embert, akit nemcsak a magam, hanem mindnyájunk s jóformán az egész magyar irodalmi közönség bizalma méltónak tartott, hogy vezérünk legyen. Akiben megvolt az a varázserő, melynél fogva azzá lett. De valameddig szemem előtt láttam az ő kedves alakját, soha sem jutott eszembe azt is keresni, hogy mi volt az ő varázsának titka. Miért ragadott az meg és tartott fogva egy egész korszakon át engem, mindnyájunkat, szinte az egész irodalmi magyarságot?

Amióta ráborítottuk a szemfedőt, ezen gondolkodom, ezt keresem. Úgy hiszem, ezt is megtaláltam.

Beöthy Zsolt úr volt és magyar, a kifejettség legmagasabb fokán. Tehát éppen annyira különbözött a testileg-lelkileg zömök magyar úri típustól, mint az ősi fának égbetörő sudara földben gyökeredző törzsétől.

Egyéniségének genealogiáját így képzelem el :

A honfoglalás idejében az az etelközi magyar úr volt a lelki őse, aki leginkább sürgette faját nyugat felé. Szent István idejében az, aki leghamarabb értette meg, hogy a nyugati kereszténység felvétele nélkül Árpád nemzete elvész. Harmadik Béla király idejében lelki őse ama diákos magyar urak közül való lehetett, kiket a király a párizsi egyetemen taníttatott ki. A vegyesházi királyok idejében valószínűleg a bolognai egyetemről hozta haza a humanista eszméket s az Itáliában látott rinascimento művészi szépségeinek szeretetét. Zápolya öldöklő századában lelki őseit már ott sejttem ama nemes urak közt, akiket nem a teológiai szórszálhasogatás, hanem a magyar nyelv és nemzeti művelődés felde-rengő ideálja a reformáció híveivé tett. Akiket a könyvnyomdák és iskolák alapítása inkább érdekelt, mint a hitviták, s akik, ha a magyar nemzeti érzésű Pázmány Péter félszázaddal előbb születik vala, talán sohasem fordultak volna a wittenbergai, genfi és hollandiai eszme-források felé.

Íme, a nyugati műveltségre törekvő magyarok régi prototípusából már akkor kifejlődött a nyugati műveltség magyar nemzeti válfajára törekvők típusa. Ez a típus, Pázmány fellépése folytán vallás- és pártkülönbség nélkül, mind több és több intellektuális magyarban valósul meg. A tizenhetedik században már hovatovább főnemesek, katonák, tanult nemes urak és honoratiorok a háromfelé tépett s a német és a török malomkö között morzsolódó nemzetnek magyar nyelvű nemzeti irodalmat teremtének. Hatalmas tehetségek is emelkednek ki közülök, akik elsősorban nagy egyéniségek, de azért főtörekvésük szerint épp úgy folytatásai a magyar nemzeti literátor-típusnak, mint azok a kortársaik, akik, ha egyéni alkotó erejük kisebb volt is, törekvéseikben velük egyeztek. Mindezek egyúttal szellemi

ősei a tizennyolcadik század elején szórványosan, de vége felé annál sűrűbben előtörő magyar nemzeti literátoroknak. Ezek közül kimagaslik végre Kazinczy, mint a legnagyobb egyetemes hatásra predesztinált rendkívüli egyéniség, hogy a típust önmagában befejezze s újjá, magasabbrendűvé, igényteljesebbé alakítva, átvigye a tizenkilencedik századba.

Kazinczy az első magyar irodalmi vezérférő. Nála nagyobb költőink és íróink voltak ő előtte is, kortársai közt is, de olyan, aki az egész irodalmat, a nemzeti nyelvvel és a művészetekkel kapcsolatban, mint nemzeti közügyet, úgyszólván mint nemzet-művelődési politikumot fogta volna fel s szorgálta volna, ő előtte nem volt. A tizenhatodik század óta mozgó, inkább csak ösztönszerű vagy érzelmi részleges törekvések benne egységes nagy érzéssé s öntudatos és céltudatos értelmi rendszerré fejlődtek ki. Fáradhatatlan apostoli buzgalma is megvolt hozzá, hogy az általa szent közügynek felismert irodalom további fejlődésére mint vezérférő hasson. Hatása az egész tizenkilencedik századbéli magyar irodalomra s szellemi leszármazottjai útján még a huszadik századbélire is kiterjed. Én Kazinczyban nem is csak Kölcsey és az utána következő jelesek egész sorának mesterét, szellemi atyját tiszteltem, hanem őt, az irodalom nemzeti közügyként felfogása tekintetében, a nála száz évvel később született Beöthy Zsolt lelki ősei közé is vélem számíthatni.

Nem tanok öröklődnek át az utódokra lelki őseiről. A tanok jóformán úgy születnek és halnak meg, mint az embernemzedékek. Örök tanok nincsenek, de öröklő szeretet és öröklő bölcsesség van. A szeretet kategorikus imperativusa minden magasabbrendű magyarban, hogy nemes ősi nyelvünket és sajátos nemzeti erkölcsünket meg kell tartanunk minden idők végéig. A bölcsesség kategorikus imperativusa ellenben, hogy a végzettől Európa közepébe hajtott s idezárt magyar nemzetnek minél teljesebben részt kell vennie az európai művelődésben. Ez a kettős feltétlen kényszer nehéz probléma éppen a mi nemzetünk részére, mely Európában «testvértelen ága nemének». Ha a magyar a hozzá kajánul testvértelen európaiak közül világgá futni nem akar, mert nincs is hová, kénytelen hozzájuk alkalmazkodni s eltanulni

tőlük ami a közös megélhetést lehetővé, sőt szebbé is teszi. Ezzel az alkalmazkodással viszont, ha a magyar nem ügyel eléggé ősi nyelvére, nemzeti mivoltára, az elfajzás, elnemzetietlenedés veszedelmébe sodródik, ami nemzetre nézve a leghitványabb halál.

Ez a nehéz nagy probléma, mely soha úgy meg nem oldható, hogy többé ne legyen probléma, s melyet mégis folyton figyelni és oldozgatni kell, századok, szinte ezer év óta foglalkoztatja minden téren a magyarság legjobbjait, a nemzet leghívebb vezéreit.

Ennek a problémának áldozták oda magukat a magyar történelmi titánok: Zrínyi, a költő, katona, államférfi, végzetes haláláig; Széchenyi István, az őrvjögésbe hajtott lángész, önkéntes haláláig — és Tisza István, a sorstragédia-hős, vértanuhaláláig. E probléma politikai bölcse volt Deák Ferenc. E problémával küzködve szolgálta és szolgálja nemzetét minden önzetlen igaz magyar, akiben mindakét kategorikus imperativus, a szereteté és a bölcsességé is megvolt és megvan, mint lelki őseitől rászállt keserves, kifogyhatatlan szellemi örökség.

Nos, ennek a problémának szentelte élete munkáját, mint irodalmi vezérférfiú, Kazinczy, száz évvel ezelőtt és ennek a nála száz évvel utóbb született Beöthy Zsolt is. A lelki ős és a lelki utód ugyanazzal a szeretettel s ugyanazzal a bölcsességgel a problémának merőben ellentétesül hangzó, de lényegében mégis egyező megoldási módját hirdette. Az eltérés nem bennük, nem is logikájukban, hanem a magyar irodalomnak Kazinczy korabeli és Beöthy Zsolt korabeli állapotában volt.

Mindketten feltétlenül magyar nemzeti irodalmat akartak, magas, európai színvonalon. Ámde Kazinczy a maga korában irodalmunkat az európai színvonal alatt mélyen elmaradottnak, paléozatlannak, nyelvünket nehézkesnek, finom kifejezésekben, tetszetős formákban szegénynek ítélte — s ezért a fősúlyt, az európai színvonal elérhetése érdekében, a túlbuzgó újításra helyezte. Viszont Beöthy Zsolt a maga és a mi korunkban hovatovább aggódva észlelte, hogy a nagy hirtelenséggel és felületességgel szaporodó, komoly bírálattal

alig ellenőrizhető irodalmi tömegtermelés, a nyugati irodalmak kiselejtezett cicoma-hulladékaival, léha paródiává torzítja az európai műveltséget, a magyar nemzeti léleknek ellenben nemcsak nem kifejezője, hanem inkább veszedelme. Ezért Beöthy Zsolt, noha az európai egyetemes művelődés nemes értékeiért valósággal rajongott, mindinkább s mind erőteljesebben a nemzeti motivumokat hangsúlyozta.

Itt, a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből int bennünket, már a folyó század első esztendejében, két főeszmére. «Az egyik: a drága kapocs megőrzése szellemünk multjával és népünk szellemével. A másik eszme: az író tisztelete a saját pályája iránt.» — Ugyancsak itt hangzott el, más alkalommal, ékesszóló ajkáról a fényes tétel: «Nemcsak a magunk életét éljük, hanem elődeinkét is. Szellemünkben élnek a mult szellemei, alkotásainkban a mult műveltsége és alkotásai». — Innen hirdette azt is, hogy «a magyar érzés, magyar erkölcs, magyar eszmény hagyományának kell végighúzódnia irodalmunkon, egész szellemi életünkön. Akár vagyunk magyarok vér szerint, akár nem, de lelkiünkben a régi magyar nemzedékek utódainak kell éreznünk magunkat».

Ha valamikor mindazt összegyűjthetnők egy könyvbe, amit Beöthy Zsolttól ebben a társaságban hallottunk, az a könyv, noha az irodalmi retorikának más-más alkalmakra szánt, nagy időközökben egyenként keletkezett remekeiből szerkesztődnék, teljesen egységes kompozícióként hatna. Mert ha Beöthy Zsolt még oly kifogyhatatlan volt is új meg új eszmékben, új meg új dekoratív stílusformákban és hangulatfestésekben, ha gazdag termékenységszerű szelleme és lelkesedő fogékony szíve még úgy ragadta is, az idők és alkalmak sugallatai soha egy pillanatra s egy hajszálnyira sem térítették őt el élete nagy vezérlő eszméjétől s nem mozdították ki egységes érzésrendszeréből. Neki nem kellett tudatosan összekomponálnia, egyeztetnie különböző dolgokról szóló s egymástól időben is távol eső megnyilatkozásait, mert hűsége eszményeihez és önmagához úgyszólván valamennyit harmóniává stilizálja.

Egyáltalán, ő annyira abszolút, kész, önmagában befejezett egyéniség volt, hogy nála minden természetesen,

önként adódott — s neki, azonfelül, hogy magát kinyilatkoztatta, mesterkednie semmit sem kellett.

Ezért, nem pedig úri magyar családból való származásáért mondtam róla, hogy úr volt és magyar. Származása bizonyára kedvezett szabad fejlődésének, de én, tekintet nélkül a származásra, azt tartom úrnak, akit a maga természetes, szabad egyéniségénél fogva, a maga tudatos kelletése híján is annak érzünk, annak ismerünk el. És azt tartom jellemzetesen magyarnak, aki eredt légyen bárhonnán, nemcsak biztos nyelvérzékével, hanem a maga benső valójának öntudatos reflex-mozdulásaival is elárulja, hogy minden érzése, minden gondolata feltétlenül magyaros.

Beöthy Zsoltnak nem kellett uraskodnia, mert úgyis úr volt. Nem kellett magyarkodnia, mert úgyis magyar volt. Nem kellett tekintélyt tartania, mert a nélkül is tekintély volt. Nem kellett szeretetreméltóskodnia, mert ha akart volna, akkor sem tudott volna egyéb lenni, mint szeretetreméltó. És neki szabad volt úgy elvi, mint személyi kérdésekben is engedékenynek lennie, mert kíméletes taktikájával végül is rendesen elérte vagy azt, amit ő akart, vagy legalább azt, amit ő sem bánt. Neki szabad volt nem bánnia, ha nem minden kérdés dől el feltétlenül ilyen vagy feltétlenül olyan megoldással, mert ő sokszor tapasztalta, hogy a kíméletes-ségből tovább tengődő kérdések idővel úgyis elvesztik izgató erejüket, elcsitulnak, feledésbe merülnek s természetes halállal múlnak ki.

Ebben a tekintetben, mint még sokban, Beöthy Zsolt merő ellentéte volt nagy elnök-elődjének, a kemény, harcias Gyulai Pálnak, aki a döntő ütközeteket szerette, még ha a győzelemre nem is volt biztos kilátása. Az ellentét korszakunknak e két legkiválóbb irodalmi vezéralakja közt, kétségkívül, két egészen különböző, egyaránt igen erős és teljesen kifejlett egyéniség természetszerű ellentéte volt. De feltűnően érdekes, hogy e két merőben különböző, egymás gondolkozásától kölcsönösen független erős egyéniség a nemzet és a nemzeti irodalom életbevágó, leglényegesebb dolgairól elvben mégis egyformán gondolkozott.

Mindig egy párton voltak. Történelmi és irodalomtör-

téneti nevezetes alakjainkról jobbára nemcsak ítéleteikben, hanem érzéseikben is egyeztek. Hogy csak az idevágó legjellemző példát említsem, mindkettő a legnemesebb, leggyöngédebb és legbátrabb hódolattal környezte a «tiprott hős»-t, az agg Görgey Artur tábornokot már akkor is, mikor ez még félelmesen népszerűtlen merés volt. A nemzeti és irodalmi közélet korukbéli szereplői közül is általában ugyanazokat kedvelték s ugyanazokra bosszankodtak. Legfeljebb a bosszankodás mértékében volt köztük különbség, mert Gyulai Pál még jobban bosszankodott, mint Beöthy Zsolt. De már, például Tisza István nagyratartásában, szeretetében és féltésében, e nagy sorstragédia-hős szereplésének kezdete óta egészen egyek voltak, szinte versenyeztek. A hazánkban gyakori közhóbortoktól, divatjelszavaktól és hűhóktól egyforma gúnnyal és a nemzet jövődjét illetően, azonos balsejtelmekkel irtóztak. Mindez az egymással meg nem beszélt egyezésük voltaképp logikus eredménye volt annak, hogy mindketten azt a hagyományos fő credo-t vallották, mely nemzetünk fennmaradásának kettős feltételül a magyarság ősi mivoltának fenntartását s az európai művelődésben való részvételét egyaránt megszabja. Magasabbrendű, egyenlően tanult elméjű, lelkiismeretes magyarokként e credo mellett nehéz is lett volna főelveikben az egész vonalon össze nem egyezniök. Viszont, ellentétes erős egyéniségük, vérmérsékletük és más-más életkörülményeik folytán épp oly nehéz lett volna a fő elveken túl következő dolgokban szét nem különbözniök. Elvekben egyezni erős elméknek könnyű; módokban egyezni erős egyéniségeknek majdnem lehetetlen.

Gyulai Pál kistermetű, zömök, fürge, villogó fekete szemű, heves, szaggatott beszédű, kevés, de határozott kézmozdulatú, kemény magyar volt. Beöthy Zsolt magas, karcsú, elegáns alak, némileg decentrikus merengő tekintettel, választékos ékesszólással s úri nyugodtságra fegyelmezett s mégis ideges gesztusokkal. Gyulai Pálban az impetuózus erő nyilvánvaló volt. Beöthy Zsoltban viszont a kitartó, szívós erő rejtve maradt a tekintet előtt. Csak megfigyelésünk és ítéletünk útján bizonyosodtunk meg róla, de aztán szinte elcsodálkoztunk rajta, hogy látszatra túlfinomom-

dott, törékeny, betegségek^{től} meg-megtámadott szervezete mily gazdag ellentálló és regeneráló életerőkben és üde életkedvben, s mily biztosan, mily könnyen, valóság^{gal} játszva győzi nemcsak a szellemi munkát, hanem a testi fáradalmakat is.

Gyulai Pál valamikor ifjú korában, mint azt egy kedves versében meg is írta, lakott a Spree s a Szajna partján, — de aztán úgy megtelepedett Budapesten s az ide úgyszólván csak egy hajításnyira lévő bájos nyaralóhelyen, Leányfalun, hogy soha többé külső országba csábítható nem volt. Még a házában is csak régi hű barátságai ápolása kedvéért vagy valamely irodalmi kötelesség érzetéből szánta el magát nagynéha egy-egy utazásra. Beöthy Zsolt ellenben élete végéig minden nap útrakész volt s mihelyt rést kapott, mindjárt útra is kelt. Az egész világ érdekelte. Európának minden országában járt. Afrikában Egyiptomot, míg a világháború minden jót el nem rontott, nemcsak járta, hanem telente nehányszor meg is lakta. Itália meg éppen kedves volt neki. Ezt a legvonzóbb országát a földkerekeknek, hogy úgy mondjam, apróra ismerte. Természetesen nem a turista felületes szemével, hanem a tudós elmélyedő és a műértő gyönyörködő tekintetével nézte. Így ott sok részletszép^{séget} ő maga fedezett fel, maga és barátai részére, amit még írott és beszédes cicerónék el nem banalizáltak. S így vett lelkébe temérdek nagyszerű benyomást, mely abban írói kincstartalékának részévé alakult át, hogy utóbb kifejező stílusában mint biztos formaszép^{ség} s a forma vonalait soha meg nem bontó, bár pazar díszítés, a késői rinascimento hatásaként fel-felcsillanjon. Magam is találkoztam vele Itáliában egy feledhetetlenül szép forró nyáron. Mily boldog idő volt az! Mint ragyogó kép, a legkisebb részletig pontosan, belső szemem előtt van ma is Rimini tengerpartjának szikrázó bársony fővenye, melyen Beöthy Zsolt szeretetteitől és barátaitól körülvéve hever s a tüzes napfénynek fordított arccal mosolyogva sütkérezik.

Ám, ha Gyulai Pál nem is járta a nagyvilágot, mégis mindig számon tartotta annak nagyságát. Viszont Beöthy Zsolt, ha még oly nagyvilágjáró volt is, mindig, mindenütt

szívében hordta magyar hazáját. Gyulai Pál, mikor leányfalvi gyümölcsösének messzelátó magaslatáról a Duna két ága szegte magyar síkság felé nézett, arra gondolt: mennyi európai kultúra kellene még ide, hogy a természet készséges ajándékozó kedve még sokkal bővebb áldással árásson el még sokkal több magyart. Beöthy Zsolt, ha ugyanakkor valamely remek itáliai oszlopcsarnokban elragadtatással hallgatta valami nagyszerű cantate tökéletes művészi előadását, amint a hatalmas kórus elhallgatott s kitört a tetszés falrengető viharja, csak azért is arra gondolt, hogy a világ minden cantatéjáért sem adná oda azt a gyönyörűséget, mikor a debreceni diák-kántus öserejű fiatal hangjain zendül fel, hogy «óh, Tihanynak riadó leánya, szállj ki szent falad közül!»

Nekem, akinek megadta a sors a szerencsét, hogy úgy Gyulai Pálhoz, mint Beöthy Zsolthoz mindhalálig tiszteletteljes bizalommal közel lehettem, nagyon nehéz volt a megválás mind a kettőtől. Mégis, valameddig Beöthy Zsolt élt, nekem a vele való sűrű érintkezés nemcsak azt a nagy értéket jelentette, amit benne nyertem, hanem azt is, hogy Gyulai Pált még nem vesztettem el egészen. Sohasem lehettem együtt Beöthy Zsolttal úgy, hogy az ő egész valója fel ne idézte volna lelkembe Gyulai Pál egész valóját. Igaz, hogy Beöthy Zsolt maga is szeretett Gyulai Pálról minél többször, minél melegebb szívvel megemlékezni, — de ha nem teszi vala, akkor is mindig az jutott volna eszembe: milyen szép, milyen nemes, milyen érdekes tünemény, hogy íme, itt van egy nagy író ugyanazon az irodalom-vezéri polcon, amelyen előtte egy véle merőben ellentétes egyéniségű immár holt nagy író ült — és ez a két mindenképen különböző egyéniség mindenben, ami magyar hőlesesség, magyar igazság, magyar eredetiség és magyar művelődés, egyszóval mindenben ami a nemzet életfeltétele, mégis egy.

Ez az, a miért én Beöthy Zsoltban, mikor kettejük közül már csak ő élt, nem csupán őt magát, hanem a már rég halott Gyulai Pált is tovább tiszteltem és szerettem. Ezért van, hogy most, mikor már Beöthy Zsoltot is elvesztettem, még mindig nem tudok rá úgy gondolni, hogy Gyulai Pált hozzá ne érezzem. Számomra Gyulai Pál újra meghalt Beöthy

Zsolttal, s ha emezt fel tudom élesztani emlékezetemben, számomra amaz is újra éled. És azért lelki szükség nekem Beöthy Zsolt kedves egyéniségének rajzolása közben a másik kedves egyéniséget is vázolnom, mert éppen azokat a vonásaikat tartom legjellemzőbbeknek, amelyekben különböztek s amelyekben egyeztek.

Gyulai Pál kritikus volt. Beöthy Zsolt méltató. Gyulai Pál szeretett korholni. Beöthy Zsolt szeretett dicsérni. Ez volt a különbség. És mégis — Gyulai Pál korholásba tudta rejteni az igaz elismerést, viszont Beöthy Zsolt dicséretbe az igaz gáncsat. Ez volt az egyezés.

Gyulai azonkívül igen mély, érzelmes lírikus volt. Beöthy Zsolt azonkívül igen magasröptű, elmés rhetor. Ez volt a különbség. De amaz a lírában is került az esztelenséget, emez viszont a retorikában sem került az érzelmességet. Ez volt az egyezés.

Gyulai Pál kezébe vette valamely új költő friss kötetét. Bele nézett, elolvasott egy strófát. Ha abban afféle érthetetlen, nyakatekert galimatiászt s magyarhoz nem illő affektációt talált, a miért lelki köznyavalyás időkben divat bolyondulni, rögtön földhöz vágta a könyvet s többé soha egy betűt sem olvasott belőle. A költőnek még csak a nevére sem volt kíváncsi, azt meg sem nézte a címlapon. Ha véletlenül megtudta, akkor is elfeledte. Beöthy Zsolt ugyanazt a kötetet figyelmesen végigolvasta, kelletlenül, fejét rázva letette, aztán kitünő memoriájával örökre megjegyezte elkövetőjének nevét. Ha valamikor utóbb ugyanaz a költő valamely más irodalmi dolgával a kemény kritikus Gyulai Pál elé kerül vala, régi galimatiásza miatt nem forgott volna veszedelemben. De ha Beöthy Zsolt elé kerül vala, ezt a különben mindenkihez szíves, kíméletes, engedékeny méltatót soha többé nem tudta volna maga részére megnyerni. Beöthy Zsolt mindent megtudott bocsátani vagy legalább el tudott nézni, de a nagyzó és bámulatot követelő irodalmi eszelőséggel szemben hajthatatlan volt. Magam próbáltam egyszer jobb véleményre bírni valamely irodalmi örökre elítéltjével szemben. Nem sikerült. Igen kedvesen okolta meg hajthatatlanságát egy Gyulai Pálra való reminiscenciával :

— Egyszer — így mondá — Gyulai bácsi rettenetesen szidta bizonyos író társunk legújabb könyvét. Én azt kérdeztem tőle : hát Gyulai bácsi, maga már ismeri a könyvet? — «Nem! — felelte Gyulai bácsi a leghatározottabban, — de ismerem az embert . . .» Nos, — folytatta Beöthy Zsolt — én meg nem ismerem az embert, de ismerem a könyvet. Gyulai bácsinak is igaza volt : attól az embertől, akit ő ismert, csakugyan nem telhetett jó könyv. De nekem is igazam van : annak a könyvnek írójától, amelyet én ismerek, nem várható semmi jó.

Beöthy Zsoltnak ezt a humorral enyhített elítélő véleményét, fájdalom, rövid idő múlva, az ismert könyvön kívül, a nem ismert ember is teljesen igazolta. Én pedig a Beöthy Zsolttól anekdotává formált Gyulai Pál- esetet is, meg az ahhoz toldott Beöthy-féle megfordított pointeirozást is megtanultam komolyan venni. Való igaz és nem tréfa, hogy tehetségtelen ember nem írhat jó könyvet, s hogy rossz könyv írójától nem kell jót várni. Mi több, e kettős egyigazság folytán jogos az is, hogy keressük az íróban az embert, s hogy értéktelen emberben ne keressük az író.

A nagy írónak emberi emlékrájához, kiből az igaz embert s annak varázserejét kerestem és megtaláltam, a teljesség kedvéért még néhány vonással tartozom.

Beöthy Zsoltnak veleszületett hivatása volt, hogy tanítson. Sőt az ő esetében a még erősebb bibliai szóval kell élnem : neki elhivatása volt, hogy tanítson. Mert ő már mint jogvégzett ifjú ember bennült valami pénzügyminisztériumbeli hivatalban, mikor újra meg újra hangot vélt hallani, mely elhívja őt hivatalából hivatásába. «Jer és taníts! . . .» És ő ment, mert az elhívó hang ellenállhatatlan volt. Hiszen lelke erősebb része kiáltozta, mely, mikor ő hivatalába lépett, oda nem fért be, hanem kívül maradt.

Beöthy Zsolt tanár lett. A középiskolai katedrán kezdte hivatásos pályáját. Szándékosan nem mondom, hogy a tanítást. Egy régi barátom ugyanis, akinek pedig ezüst hajszálai nem az irodalom, hanem a felsőbb matematikai valószínűségszámítások gondjaiban hullnak ki, meghatottan és büszkén mondja el nekem, hogy ő, mint kisdiaák, ült még a mes-

ternek, Beöthy Zsoltnak lábainál. Igenis, a lábainál, mert Beöthy tanár úr a reáliskolában nem a katedréről tanított, hanem a fiúk közé a középső padsorok valamelyikébe ült be, fel az iskolapolcra, lábát a padközbe lógatva. Ez a közelség megbűvölte a tanítványokat. Tágra nyílt szemekkel néztek fel a bizalmas tanárra; fülük, agyuk, egész lelkük tárva volt a lelkes, a szépséges, az érdekes magyarázatnak. Egy-egy különösen megkapó mondásra úgy rebbentek össze s oly hirtelen moccantak előre a gyerekefjek, mint az etetésre gyűlt kis halak, ha nagyobb morzsa pottyán közibük.

Ez az elmondott iskolai kép feltétlenül hiteles s én egészen látom benne Beöthy Zsoltot, a nem hivatalból, hanem hivatásból tanárt. A hivatásos tanár nem az, aki a szabályszerű megszokott örök egy módon végzi kötelességét, hanem aki a maga kedvteléséből, a maga passziójából, a maga különös egyéni módjai szerint, a maga örömeire tanít. Az ilyen megragadja a tanítványok képzeletét s kitörülhetetlenül belevési tanításainak főbb vonásait azok eszébe, a maga képét azok szívébe.

Én sohasem hallottam Beöthy Zsoltot előadni az egyetemi katedréről sem. De, azt hiszem, egyetemi előadásai körülbelől ugyanolyanok lehettek, mint aminőket a tudományos akadémián vagy itt a Kisfaludy-Társaságban tartott: magas színvonaluak, lelkesek, elmés pointe-ekben, fordulatokban, meleg érzelmekben és stíluszépségekben gazdagok — s mégis oly könnyeden, oly biztosan egyensúlyozott egységes kompozíciók, akár Rafael festményei.

Gyulai Pál szintén hivatásos tanár volt. Őt egyszer valamikor suhanc koromban, hallottam az egyetemi katedréről szólani. Petőfiről tartott sorozatos előadásainak egyikére sikerült befurakodnom. Az az előadása csodálatosan egyszerű monológja volt a magába és Petőfibe elmélyedt nagyeszű, mély szívű puritánnak, aki nem is látszik észrevenni, hogy más, nála hívságosabb lények hallgatják. És mégis, valamennyien csak tanui lehattünk annak az érdekes, lüktetésszerű ütemekben haladó, egyéni tünődésnek, mind azt éreztük az előadás után, hogy ebben az egyetlen rövid órában többet és igazabban ismertünk fel Petőfi költészeté-

nek valódi, eredeti örök szépségeiből, mint amennyit addigi egész életünkön át, mint buzgó Petőfi-olvasók sejtettünk.

Ez megint bizonyosság rá, hogy két különböző egyéniség, különböző módjai dacára, tanításai hatása tekintetében mennyire egyezhet.

Azt mindkettejüknél számtalanszor láttam, hogy tanárkodásuk nekik sokkal több volt, mint foglalkozás. Ők azt valósággal megélték, mint ahogy az apaságot élik s nemcsak intézik a jó apák. Egyiküknek sem jutott volna soha eszébe, hogy az óra-, a colloquium- és a vizsga-rend szabta időközön túl nincs többé tanári dolguk. Mindegyiküknél minduntalan találkoztam tanítványaikkal. Azokkal mindegyikük mindig a maga sajátos modorában, a legbarátságosabban bánt. Nem lehetett náluk olyan előkelő vendég, akivel meg ne értették volna, hogy az ő diákjaik az ő házukban senkinél sem hátrábbvalók. Diákjaiknak nemcsak tanulmányos, hanem egyéb dolgai és bajai iránt is mindketten egyaránt, meleg szívvel érdeklődtek. Mindegyikük csupa szeretettel s dícsérettel beszélt általában is tanítványairól, de különösen a tanító szerzetesrendekhez tartozó hallgatóikról volt, szinte szóról-szóra egyező, sokszor elmondott nagy véleményük.

Mindketten szerették az életet. Nem csoda. Erősek voltak s a magasabbrendű elmék legszebb életét, az írói és tudósi életet élték. Nehéz anyagi gondoktól és anyagi telhetetlenségtől egyaránt mentesen, függetlenül élhették. Lelki dúsgazdagok voltak s az ilyenek, még a legádázabb sorscsapásoktól sujtva is, mindig találnak annyi érdekes szépet az életben, amennyiért élni érdemes. Hisz még a boldogtalan vak Milton is hasonlíthatatlanul több isteni szépet lát, mint akármely szemes szerencsefi, akinek nincs belső világa. Még ezen felül, a felmagasult írónak és tudósnak az élet folyton kifogyhatatlan, új meg új feladatokat sugall. Mindig olyat, aminek teljesítésére maga az író és tudós mint dicső vagy legalább vigasztaló öröme vágyik. Mindig szeretne még valamit megírni, még valamit megkezdeni s annak befejezését megérni. Ezért az élet keserveinek férfias átszenvedését szent kötelességének tartja. Nem magától a haláltól fél, hanem attól, hogy «ars longa, vita brevis».

Akik így szeretik az életet — s Gyulai Pál is, Beöthy Zsolt is, így szerette — azok szeretik az olyan bizalmas baráti kört is, melyben hozzájuk hasonló irodalmi és tudományos életszeretők gyűlnek össze. Ezért volt Gyulai Pálnak és Beöthy Zsoltnak nemcsak fóruma, hanem úgyszólván második családja, második otthona is az Akadémia, meg a Kisfaludy-Társaság. A családjában, az otthonában az ember, ha jól érzi is magát, bátran vitatkozhat, pörölhet, megharagudhat, kifogásolhat. Még a kalapját is felcsaphatja, hogy: no, most mindjárt úgy elmegy...! Sebaj. Dehogyan megy el. Legfeljebb szalad egyet a Dunaparton s hamarosan visszatér megint. És mosolyog és körülnéz a nyájas lámpafényben... Igen, ezek a régismert arcok az ő családjában, ez a megszokott hajlék az ő otthonában; őt itt szeretik, neki itt jó. És ami az ügyes-bajos dolgok során nem intéződhetik el mindig teljes harmóniában, azt mind a legszebben, legvidámabban megoldja vagy feledésbe meríti egy-egy barátságos, szerény, de jó lakoma «magunk közt».

Gyulai Pál is, Beöthy Zsolt is nagy súlyt helyezett erre a derűs mindenre jó megoldási módra. Persze, Trianon előtt ők ezt még tehették. Ma már, fájdalom, a hagyományos kedves irodalmi lakomák csak kegyeletes emlékeinkben újulhatnak fel.

Gyulai Pál még az évenként egyszer tartott nagy ünnepi lakomán kívül, csak kisebbkörü, bizalmas együttvacsorázásokat hozott divatba. Beöthy Zsolt, aki nem győzte minden alkalommal hangsúlyozni, hogy a Kisfaludy-Társaság eredetileg egy baráti kör közös magyar irodalmi törekvéseinek folytatója, az elnök elődje kezdette vacsorákat az egész társaságnak valóságos szellemi symposionjaivá fejlesztette ki.

Mily kedves emlékek...! Azokban a régibb kisebbkörü vacsorákban is minden szép volt, de legszebb az öreg Gyulai Pálnak eredeti, ősi humortól zamatos életöröme. Azokban a későbbi, általánosabb symposionokban szintén minden szép volt, de legszebb az ősz fejjel is fiatalos Beöthy Zsoltnak elmésen szikrázó, jókedvéből kikacagó életöröme.

És mindez elmúlt!...

Híába minden életszeretet, minden életöröm. «Ars longa,

vita brevis.» A művészet végtelen hosszú távlatához képest minden élet rövid. Gyulai Pál is az volt, bár 83, Beöthy Zsolté is, bár 74 évre terjedt.

A halál gonoszul bánt mindkettejünkkel. Nem azzal, hogy végre őket is levágta kaszájával, hanem hogy előbb meg akarta törni hatalmas életkedvüket. E végből, még mielőtt hozzájuk mert volna sujtani, szeretteik közé vagdosott s le-leterített közülök egyet-egyet. De a kegyetlen rém nem ismerte e két magasabbrendű erős férfiú életkedvének törhetetlenségét. Irtóztató kínokat okozott csak nekik, de életkedvüket megtörni nem tudta.

Ott voltam Gyulai Pálnál tíz évvel az ő halála előtt, s nekem kellett vele tudatnom a szörnyű hírt, hogy egyetlen fia, akit ő nagyon szeretett, meghalt. A pokoli kínok minden néma jele ott termett, egy pillanat alatt, a váratlanul favesztett apa elrémült szemében, de egyetlen könnyesepp sem. Arca halálsárgára sápadt, vonásai eltorzultak, melle zihált, ajkai vonaglottak, de sem sírás, sem egyetlen szó nem verte fel a halotti csendet. Bizonyosan tudom, hogy Gyulai Pál kimondhatatlanul szenvedett; hogy fia halála újra át-szenvedtette vele gyönyörű Margit leánya és imádott hitvese korábbi elvesztésén érzett kínjait is; de azt is bizonyosan tudom, hogy csak még egy szent, sírig tartó fájdalommal lett megint gazdagabb; életkedvben szegényebb nem lett. Sőt még évekkel utóbb sem, mikor már hosszan feküdt súlyos betegen s halála csak napok kérdése volt. Tudta, hogy meg fog halni, egyáltalán nem félt a haláltól, de még szeretett volna egyet-mást írni, s tán még befejezni a töredékben maradt Romhányit is.

Ott voltam Beöthy Zsoltnál is, mikor, négy évvel halála előtt, megjött a halálos hír, hogy legkisebbik fiát, méltán dődelgetett Benjámínját, a húsz éves hőst, Beöthy Józsefet, akinek nem volt elég a huszári dicsőség, hanem a levegőbe szállt fel harcolni, az Isonzo mellett ellenséges repülők lelőtték.

Beöthy Zsolt szerető szívének érzelmességéről mindenki tud. Elég annyit mondanom, hogy azon a gyászos napon egész férfias méltóságára szükség volt, hogy könnyei ne

omoljanak, csak peregjenek, s hogy kitörni készülő zokogását csak szomorú suttogásba fojtsa.

De Faustnak nincs vége azzal, hogy Euphorion holtan hull alá a magasból, szülői lábaihoz. A megrázó jelenet után még mindig következnek tettek s következik Faustnak egy nagy alkotása.

Az apai keserv kiviharzott, s elült Beöthy Zsolt szívébe. Aztán ő töretlen életkedvvel s a régi lendülettel járt-kelt, buzdított, tanított, írt, szónokolt és hátott tovább. És még egy nagy keserves gyászt kellett kiállnia : csodált és rajongva szeretett férfi- és államférfiúi eszményképének, Tisza Istvánnak vértanuhalálát, mely baljóslatúan előre szimbolizálta a haza szétdarabolását. Beöthy Zsolt ezt is töretlen életkedvvel állta ki, mert érezte, hogy éppen ő van hivatva felrázni a rémületében elkábult nemzet magyar becsületézését a nagy nemzeti vértanu szent emlékezetének méltó kultuszára. És csakugyan ő rázta fel. Ő alkotta meg az országos Tisza István bizottságot, ő vezette mint elnök haláláig. Ez a nem írói, de nem is politikai, hanem magyar történelmi bátor cselekedete ragyogó fényt vetett nemes életének borús alkonyára.

E mellett irodalmi, tudósi, tanári kedves kötelességeinek is lankadatlan energiával élt tovább. Öröme telt benne.

A halál azonban nagyon fente már rá a kaszáját. Már 1921 nyarán környékezni kezdte. Akkor még talpra állt s még majdnem egy esztendeig megint kedvére járt-kelt, tanított, írt, szónokolt, buzdított, hatott tovább.

Most egy éve a halál megismételte rohamát. Beöthy Zsolt bátran nézett szemébe. Látta, tudta, megírta, megmondta, hogy most már csakugyan meg kell adnia magát. Életkedve még mindig töretlen maradt, mert lelke erős, élete szép volt. Keresztyéni komolysággal készült utolsó utazására. Nagy utazásra, a nem ismert tartományba, melyből nem tér meg utazó, — de Beöthy Zsolt nem félt. Úr volt és magyar.

Meghalt, minden művelt igaz magyar fájdalomra. Senki-nek sem nagyobb fájdalomra, mint nekem.

KOZMA ANDOR.

A CORVINA-KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSA.¹

A magyar történettudomány munkásai, sajnos, ekkorig elmulasztották a magyar kultúra egyik legjelentékenyebb alkotását. Hunyady Mátyás világhírű könyvtárát kellő figyelemre méltatni. Ennek következtében nem hirdethettük erőteljesen, hogy történetünknek voltak korszakai, mikor nemzetünk a világkultúrának fejlesztésében vezető és iránytadó munkát végzett.

Mikor tehát a római magyar történeti intézet megalapításában, római házam följánlásával közreműködtem, azon óhajtás is lelkesített, hogy az új intézet a renaissance-kor magyarországi történetének földerítését föladatai sorába vegye föl.

Mikor pedig nemrég a Szent István-Akadémia javára jelentékeny alapítványt ajánlottam föl, abban állapotunk meg, hogy a közrebocsátandó munkák sorában a legelső a Corvina-Könyvtár ismertetését nyujtsa nemzetünknek és a művelt világ bibliofiljeinek.

A szöveg megírásához a legilletékesebb szakembereket sikerült megnyernem.

Dr. Fogel József, Akadémiánk érdemes könyvtárnoka, ki nemrég a bécsi udvari könyvtárban 15 eddig ismeretlen Corvina-kéziratot fedezett föl, az összes fönmmaradt Corvina-kéziratok bibliografiai jegyzékét készíti.

Dr. Hoffmann Edit úrnő, Szépművészeti Múzeumunk egyik tudós igazgató öre, egy eddig teljesen mellőzött tuda-

¹ A szöveget kísérő jegyzeteket e helyen mellőzhetőknek véli a szerző.

mányos feladat megoldása, a Corvina-kéziratok miniature-jeinek műtörténeti méltatása céljából, imént Európa számos könyvtárát látogatta meg.

Dr. Gulyás Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárnoka, a Corvina-Könyvtár pusztulásának gyászos történetét írta meg.

Én részemről a Corvina-Könyvtár megalapításának és fejlődésének történetét új tanulmányok tárgyává tettem, amelyek értékes eredményekre vezettek.

Mindenekelőtt állíthatom, hogy a kulturai eszmények, melyeket Mátyás király megvalósított, örökségül szállottak rá, dicső atyjától Hunyady Jánostól, ki azokat szövetségesétől és a magyar trónra jelöltjétől, a «Nagylelkű» díszjelzővel felruházott Aragoniai Alfonz nápolyi királytól vette át.

Alfonz ifjú korban (1416) örökölte atyjától az aragoniai királyságot, de kormányzását nejeire bízván, uralomvágyát kalandos vállalatokkal elégitette ki. Legelső kísérlete a genuai főnhatóság alatt álló Corsica-sziget meghódítása volt. Néhány évvel utóbb (1420) a franciaországi Anjouktól fenyegetett II. Johanna nápolyi királynőnek nyújtott segítséget, a trónöröklés jogát biztosítván magának és családjának, az Anjou-párt fölkelését véres csatákban elfojtván, uralmát Nápolyban állandóvá tette.

Ezzel nem elégedett meg. Mikor I. Ulászló, Lengyel- és Magyarország királya, a törökök ellen, Hunyadi Jánostól kísérve, háborúba indult, Alfonz bejelentette neki, hogy a meghódítandó területből Athén és Patras hercegségekre, szintén örökösödési jogcímen, igényt fog támasztani.

Hunyadi tehát remélhette, hogy Magyarország, ha trónjára jut a vállalkozó szellemű király, tőle a törökök ellen hathatós segítséget fog nyerni.

Alfonz e mellett a tudomány és művészet nagylelkű pártfogójának dicsőségére is vágyott; nápolyi trónfoglalásának emlékét fényes építkezésekkel és híressé vált könyvtár alapításával örökítette meg. Így tehát egyénisége kettős vonzó erőt gyakorolt Hunyadi Jánosra, aki azt várhatta tőle, hogy Magyarországot a kulturai emelkedés pályájára fogja vezetni. Róla azt állította ugyan egyik ügyvéde birtokügyi perirat-

ban, hogy «illiteratus existens» fogyatékos jogtudományi ismeretekkel rendelkezett.

Mátyás könyvtárnoka, Galeotti pedig feljegyezte, hogy az a latin nyelvben járatlan atyjának tolmács gyanánt szolgált.

Azonban más történeti emlékek, melyeknek megbízhatóságához kétség nem fér, azt bizonyítják, hogy Hunyadi János a renaissance kultúrai irányához csatlakozott és annak fölkarolásához a képességet nem nélkülözte.

A humanista latin nyelv és irodalom értékét nagyra becsülte. Mikor az ország egyik főkapitányává megválasztott és hivatalra lett latinul levelezni, a legkiválóbb magyarországi latin filológust, Zrednai János váradi prépostot nyerte meg munkatársul. Alfonz király irodalmi köre egyik hírneves tagjának, Poggionak, hozzá intézett két levele a renaissance-kor nagyműveltségű fejedelmeinek sorába állítja őt. Poggio ugyanis közös barátaiktól értesülvén, hogy az ő munkáit élvezettel olvassa a kormányzó, legújabb dolgozatait küldi neki olvasmányul. Buzdítja, hogy megkezdett irodalmi tanulmányait (*studia litterarum*) ne hagyja abba, mert ezek nagyobb elismerést és dicsőséget szerezhetnek neki, mint országok hódítása.

Hunyadi tehát politikai és kultúrai érdekektől készítve, azon gondolattal foglalkozott, hogy családját, valószínűleg egyik fiának, Alfonz egyik törvénytelen unokájával összeházasítva, vele szoros kapcsolatba hozza.

Az 1447-ik év elején értesítette Alfonz királyt, hogy udvarába küldi egyik fiát. A levél nem maradt fenn; csak a királyi válasz, melyet Thallóczy Lajos az Aragoniai-ház barcellonai levéltárában fedezett fel, de tragikus halála miatt tudományosan nem értékesíthetett. Ezen királyi iratból sem tudjuk meg, vajjon ifjabb fiáról, a hétéves Mátyásról van-e szó, vagy a néhány évvel idősebb Lászlóról. Az sem tűnik ki, hogy mi lett volna fiának rendeltetése Nápolyban. Mindazáltal a későbbi levelek arra a föltevésre készítetnek, hogy Hunyadi János a renaissance szellemi áramlataiba óhajtott családját bevonni.

Alfonz az értesítést kitüntető előzékenységgel fogadta,

határozatlan kifejezésekkel, de érthető és megnyugtató módon biztosította Hunyadi afelől, hogy a küldetéshez csatolt reményeinek megvalósulására számíthat.

Most már Hunyadi, a magyar országtanács hozzájárulásával, nyíltan és formasierűen följánlotta Alfonznak a magyar trónt, megjelölte a biztos utat, mely arra elvezetheti; a török ellen indítandó és hatalma teljes megtörésével (finalis destructio) végződő háborút.

Gróf Frangepán István, a magyar tengerpart ura útján ajánlatot terjesztett Alfonz elé, hogy ő vele (a kormányzóval) szövetséget kössön, amelynek értelmében mindegyik százezer magyar forintot szentel 16,000 magyar fegyveres toborzására és ketten a harcias szellemű, prédára sóvárgó oláh népet rábírnák, hogy 10,000 oláh önkéntest küldjön táborukba. Biztosította a királyt, hogy a törököktől meghódítandó területek az ő birtokába jutnak és mihelyt a százezer forintnak fele részét a zsoldosok fogadására kifizette, a magyar rendek neki és elsőszülött fiának a hűségi esküt leteszik. Késznek nyilatkozott a kormányzó, hogy elsőszülött fiát, kiről az atyai szívnek diplomáciai iratokban ritkán megszólaló hangján azt mondja, hogy a világ minden kincsénél többre becsüli, kezes gyanánt küldi udvarába. Maga részére csak azt kívánta, hogy a kormányzói állásban megmaradhasson és vetélytársai ellen szövetségésétől oltalmat nyerjen.

Alfonz az ajánlatot és a hozzácsatolt föltételeket elfogadta, arról 1447 november 6-ikán kötelező okiratot állított ki és a kor szokása szerint közjegyzői jegyzőkönyvet véte-tett föl.

Azonban kötelezettségeit nem teljesítette. Ellenben a pápával kötött a florenzi köztársaság ellen szövetséget és olaszországi foglalásokra használta föl seregét. Ennek következtében Hunyadi János szintén lemondott azon tervről, hogy Alfonzot a magyar trónra segíti, egyik fiát sem küldötte Nápolyba és a Habsburg V. László pártjához csatlakozott.

Aragoniai Alfonz Hunyadi Mátyás trónrajutását néhány hónappal túlélte, de abban nem volt része. Ellenben Hunyadi

János egy másik barátja, Zrednai János, ekkor már váradi püspök, az ő megválasztásában jelentékeny tényező volt és uralkodása első éveiben mint megbízalmasabb tanácsosa állott oldala mellett. Hathatósan támogatta őt rokonszellemű unokaöccse, Csezmiczei János, ki Olaszországban a latin költészet és ékesszólás mesterévé képezte ki magát és Janus Pannonius írói néven Olaszország legünnepeltebb írói között foglalt helyet, úgy hogy V. Miklós pápa Homer époszainak latin nyelvre fordításával bízta meg, de szerénysége vagy talán óvatossága sugallatára, a föladatot elhárította magától. Tanulmányainak elvégzése után Mátyástól udvarába hivatott meg és a pécsi püspöki székre emeltetett, noha fiatal kora miatt és művei nagy részének frivol szelleménél fogva, csak a renaissance-korban tarthatták főpapi állásra hivatottnak.

A két főpap hatása alatt állván Mátyás, szintén meghódolt a renaissance-iránynak, amit az ország határain túl is örömmel üdvözöltek. Már 1464-ben Antonius Constantius olasz költő a «latin Múzsák» kultuszáért magasztalja. Mindazáltal a könyvgyűjtésben és könyvtár-alapításban Mátyás sem sietett utánozni atyja barátait. Erre nem ösztönözhetette az ambíció, melyet csak sürgős kultúrai szükség ébreszthetett volna föl. Pedig mikor budai palotájába bevonult, már talált ott királyi könyvtárt, melynek eredete a magyarországi kereszténység szervezésének idejére esik.

A vértanuhalállal kimúlt Sagredo Gellért esanádi püspökről legendájának szerzője feljegyezte, hogy könyveket diktált és sajátkezűleg másolt. Az állítás első fele saját hittudományi dolgozataira, másik része más szerzők munkáira vonatkozik. Mivel pedig a szent főpap hosszabb ideig a királyi udvarnál tartózkodott, föltehetjük, hogy az uralkodó család irodalmi szükségeiről ő gondoskodott. Ugyanezt állíthatjuk Kálmán királyról, ki mielőtt a trónt elnyerte, püspöki széket foglalt el.

A tudománypártoló Anjouk könyvgyűjteményeinek már némi maradványai elkerülték az enyészetet. A legértékesebb a számos miniature-rel ékesített bécsi krónika, mely Nagy Lajos udvaránál, leányának eljegyzése alkalmával készült Zsigmond császár és magyar király könyvtárából kilenc munkát ismerünk és tőle örökölte unokája, V. László magyar

király a maga könyvkészletét, melyből 110 munkát gyámja, Frigyes császár, magához vett. Ezt tulajdonosa később visszaszerezte és Prágában helyezte el, hol Zrednai János mint magyar kancellár gondozta, onnan pedig V. László halála után Budára szállíttatta. Így tehát Mátyás nem kívánhatott a leghivatottabb könyvtárnok munkájába avatkozni és kultúrai tevékenységének más tért keresett, egyetem felállításának előkészítésével foglalkozott. Hogy ehhez a középkori jogszokástól követelt pápai fölhatalmazást ki-
 eszközölje, 1465 elején Rómába küldte követeit; a pécsi püspököt és az erdélyi vajdát, kik az új pápának az ország hódolatát voltak hivatva bemutatni, megbízta, hogy kérvényét mutassák be. Ebben fölhatalmazásért folyamodik, hogy a bolognai egyetem mintájára Magyarország valamelyik alkalmas városában főiskolát alapíthasson. Ezen ügy kedvező elintézése után a pécsi püspök Olaszországban maradt, hogy könyvtárát vásárlással és megrendeléssel gyarapítsa. Ebben a munkában segítségére volt Olaszország leghíresebb könyvkereskedője, Bisticci Vespasian, ki kora legelőkelőbb könyvgyűjtőit és könyvtáralapítóit támogatni szokta és azután ezeknek jellemrajzát megírta, amivel a XV. század kultúrtörténete számára becses anyagot hagyott hátra. A pécsi püspököt tudománypártoló bőkezűségeért magasztalja és kiemeli, hogy az egyetemi karokon tanított összes tudományokra kiterjesztette figyelmét. Ezzel jelezi, hogy a könyvszerzésben a felállítandó egyetemre gondolt és azon reményben, hogy azt püspöki székhelyén fogja a király létesíteni, kötelességének tartotta a tanítás és tanulás legfőbb segédeszközét beszerezni.

Ugyanakkor, amikor Csezmiczei János Olaszországba ment, jelentek meg Magyarországon a legelső olasz humanisták. Ezeknek egyike a páрмаi Ugoletti Tádé volt, kit Mátyás, mivel benne kiváló diplomáciai képességet ismert föl, fontos küldetésekre használt föl a császárhoz és II. Pál pápához (1465—1471); annyira megtisztelte bizalmával, hogy később Corvin János herceg nevelését bízta rá.

Egy másik a Narni umbriai városból származó Galeotti Martius, ki Ferrarában Janus Pannoniussal mint iskolatárs-

baráti viszonyt kötött és azt püspöki székhelyén meglátogatta (1461). Sokoldalú műveltségével, elmésségével és derült kedélyével a király figyelmét magára vonta és kegyét megnyerte. Viszontagságos életéről a történetírók eltérő és ellenmondó részleteket beszélnek el. Némelyek szerint Mátyásnak vagy Korvin János hercegnek tanítója volt, amit azonban életkoruk kizár. A valószínűséget inkább megközelítik azok, kik azt állítják, hogy a király mint könyvtárnokot vagy mint titkárt alkalmazta. Ezt sem fogadja el a legalaposabb biográfus dr. Abel Jenő, mivel budai tartózkodását a bolognai egyetemen tartott humanista előadásainak keretébe nem képes beilleszteni. Azonban elkerülték figyelmét Galeotti saját nyilatkozatai. Ugyanis Riario bibornokhoz intézett ajánlólevélben határozottan állítja, hogy hosszú ideig a magyar király szolgálatában állott (diu inservierit). Ezen kifejezés kétséget kizárva, jelezi, hogy az udvarnál több évig állandó hivatalt töltött be, nem pedig mint vendég vagy társalkodó tartózkodott. Hogy hivatala a könyvtárnokság volt, elbeszélése bizonyítja, amit Mátyás jeles, bölcs és tréfás beszédei és tetteiről szóló munkájába vett föl. Szerinte újév napján az udvar összes alkalmazottai mesterségük szerszámaival; azaz állásuk jelvényeivel megjelennek a királynál, hogy ajándékát átvegyék. Egy alkalommal ott volt Galeotti is, de nem járult a király elé, azzal mentegetődzvén, hogy mestersége szerszámaait nem hozta magával. Ekkor Mátyás figyelmeztette, hogy az ő szerszámai a könyvek, amiket írt és a könyvtárnak felajánlott; mire Galeotti kihozatta a könyvtárból munkáit, melyeket a király arany és ezüst pénzzel befödött.

Az első ügy, amellyel Galeotti mint könyvtárnok foglalkozott, a pécsi püspök olaszországi könyvszerzeményei sorsának eldöntése volt. Ugyanis Mátyás az új egyetem székhelyének meghatározásánál Pécsset mellőzte és Pozsonyt szemelte ki, amely város az ország primási székére áthelyezett Zrednai János egyházmegyéjéhez tartozott. Mivel pedig a primás saját gazdag könyvtárából az új egyetemet bőségesen elláthatta, a pécsi püspök gyűjteményéről a király maga akart rendelkezni.

Galeotti ifjúkori barátjának érdekeit könnyűszerrel föl-áldozván, helyeselte a király szándékát, sőt ajánlkozott, hogy azt maga közli a püspökkel, kit fölszólított, hogy könyveit, elsősorban a latin kéziratokat, küldje Budára. A püspök nehezen vált meg tudományos kincseitől, de meghódolt uralkodójának akarata előtt. Csak amikor küldeményei a budai udvart nem elégitették ki és onnan újabb szállítmányokat sürgettek, fejezte ki neheztelését, mely a fölháborodás határáig ért el. Értésére adta Galeottinak és közvetve a királynak, hogy a könyvgyűjtésnek más, tisztességesebb módja is van. «Olaszország — írja — el van árasztva eladó könyvekkel; küldjetez pénzt Florenzbe, hol egymaga Bisticci Vespasian képes minden magyarországi megrendelést elintézni.» Mivel pedig görög kéziratokat nem követeltek tőle, azt hangoztatta levelében, hogy a görög nyelvben való járatlanságnak köszöni a kíméletet. Félig komolyan, félig tréfásan, de mindenesetre sértő célzattal, kijelentette, hogy ha Budán megtanulnak görögül, ő héber kéziratokat fog gyűjteni, ne-hogy könyvtára üresen maradjon.

A pécsi püspök levelei jelzik, hogy könyvgyűjteményének nagy része Budára került. További sorsáról a történeti emlékek hallgatnak. Annak nyomát, hogy abból kéziratok Pécsre vagy Pozsonyba jutottak, nem találjuk. Mátyás dicsvágya és Galeotti egyéni érdeke azt látszott követelni, hogy a könyveket, amelyeket így szereztek, a királyi könyvtár gyarapítására használják föl.

A zord kíméletlenség, mellyel Mátyás a lelkes magyar főpapot, ki néhány hónap előtt kegyence volt, Olaszországban vásárolt könyveitől megfosztotta, azon föltevésben találja magyarázatát, hogy a nemrég fölbredt és Galeottitól táplált könyvgyűjtőszendvedély sugallatát követte. Egyébiránt fontos politikai érdekek befolyása alatt is állott. Az ő uralkodását a történetírók két részre osztják. Az első, mely uralkodása első nyolc évét foglalja magában, a nemzeti, a másik, mely 1467-ben veszi kezdetét, az európai politika szolgálatában állott, Csehország és a császári trón megszerzésére irányult.

Mátyás maga egy jellemző tényével hirdeti, hogy a könyvgyűjtés és könyvtárfejlesztés kapcsolatban állott poli-

tikai céljaival. Mikor könyvtárát berendezte, az előcsarnokban egy nagyméretű glóbuszt állított föl, mely a ráiratott latin distichon magyarázata szerint, horoszkop céljára, az égboltozat képét állította elő azon időben, amikor ő Csehországban az uralkodást átvette. E szerint a könyvtár az új ország megszerzésének a széles látkörű európai politika megindításának tényezője és emléke volt és így az ezen irányban tett királyi intézkedéseket ezen időre kell helyezni.

Ugyanekkor Mátyás feltűnő buzgósággal folytatta a könyvgyűjtést. Ennek megismertetésére a legbőségebb forrást nyitnák meg a királyi udvartartás számadási könyvei, ha fennmaradtak volna; de azok, sajnos, nyomtalanul eltűntek és mi azon bejegyzésekre vagyunk utalva, melyeket másolók és festők hagytak hátra a kéziratokban, az ő végzett munkájuk időpontjáról. Nem lehet pusztán véletlen szélsége, hogy Mátyás uralkodásának első nyole esztendejéből (1458—1466) ilyen bejegyzés nem maradt fenn. A legrégebbit 1467-ből Nemzeti Múzeumunk Curtius-kéziratában találjuk. Az a másolás befejezésének napját is magában foglalja: «Scripsit Florentiæ Petrus Cenninius Anno Domini 1467. VII. Idus Junii.» Az írás és díszítés jelleme arra utal, hogy a másoló Bisticcinek florenci műhelyében dolgozott. Mátyás más műhelyeket is fölkeresett megrendeléseivel. 1469-ben Bécsben készíttetett egy misekönyvet. 1470-ben Nápolyban másoltatott egy Svetonius-kéziratot. A római könyvpiaccal fönnálló összeköttetését megismerteti velünk az ő saját levele, melyet 1471 szeptember 13-kán írt Rómába. Meglepetve látjuk, hogy azt Pomponius Lætushoz intézte, kiről, napjaink kifejezéseit használva, elmondhatjuk, hogy őt a humanisták legradikálisabb elemei vezérüknek ismertek el, a tőle alapított Római Akadémia elnökének választották meg és az antik hagyományok kultuszában pontifex maximus címével ruháztak föl. A szentszék ellenséges érzelmeitől félve, Velencébe menekült, de a köztársaság kormánya kiszolgáltatta őt és az Angyalvárban fogságba vetette a pápa.

A levélben arról értesíti Pomponiust a király, hogy Rómából Budára visszaérkezett Blandius királyi könyvfestő (miniator), kit könyvekért küldött volt oda, aki meghozta

Pomponius ajándékát, egy példányt Silius Italicusnak a kartagói háborút megénekelő époszából, melynek új kiadását rendezte volt sajtó alá.

Azon tény, hogy 1471-ben Mátyásnak saját könyvfestői voltak, arra utal, hogy könyvtára a fejlődés magas fokán állott, könyvmásoló- és könyvfestő-műhelyekkel volt ellátva, a tudományos és művészeti feladatok megoldására már rendelkezett a megfelelő helyiségekkel.

Mátyás halála után a királyválasztó országgyűlésen egybegyűlt főrendek és a trónkövetelő Korvin János között 1490 június 17-ikén megkötött szerződésből, tehát állami okiratból, nem pedig hizelgő humanisták fecsegéséből értesülünk arról, hogy a király az ő könyvkészletének befogadására nem a már régibb idő óta fennálló királyi épületekben keresett helyiségeket, hanem új palotát építtetett, melyet a főrendek «az ország díszére épített könyvtár» (*Bibliotheca pro decore regni exstructa*) elnevezéssel tisztelnek meg.

Természetesen a legélénkebb érdeklődéssel keressük az épület tervezőjét és megalkotóját. Ha nem is abszolút bizonyossággal, legalább ehhez közel járó valószínűséggel találjuk meg Bologna város világhírű építőmesterében, Fieravanti Aristotelesben.

Mátyás Olaszországból meghívott más építészekkel is rendelkezett, akik közül kettőről, Baccio Celliniről és Camiciáról közel egykorú életírójuk, Vasari, általános kifejezéssel följegyzi, hogy palotákat építettek Mátyás számára. Azonban alkotásaikkal Mátyás bizalmát nem nyerték meg annyira, hogy saját háznak és legféltettebb kincsei hajlékának építését rájuk bízta volna. Erre ellenben méltónak és hivatottnak tartotta Fieravantit, ki a legnehezebb építészeti feladatok megoldásával foglalkozott legszívesebben és ehhez a mérnöki és mechanikai jártassággal dicsekedhetett. Toronyokat helyezett át, dűledező épületeket mentett meg az összeomlástól, templomokat és palotákat alakított át, vízszabályozási munkálatokat végzett. Távolságokon és külföldön kapott számos megbízást. Rómában, a Szent Péter-bazilika építésében része volt. Moszkvában több éven át tartózkodott. Kétségtávol Galeotti, ki vele együtt működött

volt Bolognában, ajánlotta őt Mátyás figyelmébe. Ez az 1466-ik év vége felé azon kéréssel fordult a bolognai kormányhoz, hogy a következő év elején bocsássa őt haza, hogy hat hónapon át tudományát a kereszténység védelmére szolgáló erősségek építésénél értékesítse.

A kormány készséggel teljesítette a kérést és Mátyás iránt figyelmet tanusítandó, ajánlkozott, hogy az építésznek a városi pénztárból élvezett havi 15 bolognai lira tiszteletdíját távollétének hat hónapjában is fizetni fogja. Mivel az erről szóló utalvány csak 1468 március 23-án állíttatott ki, alaposan következtetjük, hogy az 1467-ik év második felét is a magyar királyi udvarnál töltötte. A tőle végzett munkákról jelentések nem maradtak fenn. Egykorú bolognai krónikások följegyezték, hogy a Dunán csodálatot keltő két hidat épített és híressé vált több művet (*molte cose famose*) alkotott. Hogy ezek között a budai várban végrehajtott építkezések is helyet foglaltak, arra utal egy, a bolognai városi könyvtárban társunktól, Gerevics Tibortól, imént felfedezett kézirat, amely kétségekívül egykorú okiratokra támaszkodva, Budavára építészének (*architetto del castello di Buda*) címezi őt.

Remélem, hogy a további kutatások, melyekben magam is részt venni kívánok, újabb eredményekre fognak vezetni. Most még csak egy megjegyzéssel egészítem ki az előadottakat.

Azon szerződésben, melyet a királyválasztó országgyűlésen Corvin János herceggel kötöttek, a könyvtár ügyében egy rendelkezésre szorítkoztak, hogy t. i. a Mátyástól egybegyűjtött könyvkészlet a tőle épített és berendezett helyiségből el ne távolíttassék. Úgy látszik, a szűkkeblű oligarchák személyi érdekeik tusái közepett sem tudtak szabadulni azon varázshatás alól, melyet a nagy olasz mesterektől ékesített hártyakéziratok, a dúsan aranyozott mennyezetek és a sokszínű mozaikpadlók, a festett ablakok és az arannyal hímzett biborfüggönyök színpompájától körülragyogva rájuk gyakoroltak és azt *pro decore regni* állandóvá tenni, megörökíteni kívánták.

FRANKÓI VILMOS.

LUDENDORFF ÉS RATHENAU SZELLEMI MŰHELYÉRŐL.

I.

A világháborúban és az azt követő nehéz időkben két ember emelkedett ki német szövetségünk vezetői sorából annyira, hogy egyéniségük méretei mellett összes kortársaik külföldi távlatból is eltörpülnek. Ezek: Ludendorff és Rathenau. Amíg Rathenau neve a háború előtt is ismeretes volt már apjának nagy vállalataiból és saját magának írásai-ból, Ludendorff hazája határain túl alig és otthon is valószínűleg inkább csak szakköröknek tűnt fel.

Az egyik katona volt, a másik politikus. A számos egyéb különbség ellenére is azonban mindkettő hasonlít egymáshoz lelki típus tekintetében. Az akarat és értelem mindkettőnél egyaránt messze kimagasló fejlettséget és azonkívül tökéletes harmóniát mutat.

A tett emberei. Nem tétlenségre, vagy szemlélődésre, hanem cselekvésre születtek. És sorsuk megengedte, hogy oly viszonyok közé kerüljenek, amelyekben hatalmas cselekvési energiájukat alkotó munkában fejthették ki és olyan súlyú feladatokkal állottak szemben, amelyeknek teherpróbáját csak kivételes idegrendszer és akaraterő bírhatja ki.

A modern állam szerkezete és működése annyira komplikált és a civilizáció mai fejlettsége mellett az állami gépezet összefüggéseinek és működésének áttekintése oly rendkívüli technikai készséget és hozzáértést tételez fel, mint soha korábban. Értelmi téren mindkettő jelenti ennek a modern készségnek teljes birtokát és annak a cselekvésben való beható felhasználását. Az intelligenciának a cselekvésben való közreműködése azonban az organizálás lényege. Ludendorff és Rathenau organizátorok és ez a képességük egyik fontos jellemző vonásuk.

Képességeik és sorsuk vezető állásba juttatta őket, úgy hogy hazájuk sorsára irányító befolyást gyakorolhattak. De nemcsak politikai értelemben vezető emberek. Általában a modern államférfi reprezentánsai. Új célok felismerői, minden korábbinál nagyobb feladatok megvalósítói, az organizáció előbbrevívói, akiknek invenciója új gondolatokat termel és új megoldásokat gondol ki. Mertek problémákhoz hozzányúlni, amelyeket mások meg sem közelítenek, tudtak eredményt elérni ott, ahol mások nyomtalanul felmorzsolódnak. Tehát nemcsak nyomokat hagytak hazájuk és koruk történelmében, hanem gazdagították embertársaik szellemi életét és ezért joggal nevezhetjük őket a Pauler Ákos által meghatározott értelemben vezérelkeknek is.¹

Eszméikkel nemcsak szellemi életünknek a némettel való kapcsolatánál fogva, hanem társadalmi és politikai viszonyainknak a németekkel való rokonsága miatt a mi politikai gondolkodásunknak is kell foglalkoznia.

Működésüknek és fejlődésüknek tanulmányozása érdekes kérdéseket vet fel. Milyen a fejlődési útja annak a férfiúnak, aki a mai kor élén vezető állásban megállhat? Hogyan jutott ez a kettő abba a helyzetbe, hogy tehetségének teljes kibontakozására módja volt? És miben látták a főproblémát, amelynek megoldását korunk tőlük várta?

• Ezeknek a kérdéseknek a kutatása annál tanulságosabb, mert mind a kettő fényestollú író, akiknek művei mély bepillantást engednek szellemi műhelyükbe.

II.

Ludendorff Erich vagyontalan kereskedő családból származott. Szülei hat gyermekük felnevelésének éltek és harmonikus és boldog volt családi életük. 1865. évi április 9-én született Krusewniában, Posen mellett. A katonai akadémia elvégzése után 1882-ben hadnagy lett, 1892-ben százados a vezérkarban. 1908. áprilisától 1913-ig a nagy vezérkar 2. (felvonulási és hadműveleti) osztályának volt a főnöke. 1913.

¹ *Minerva*, 1923. évfolyam 3. lap.

januárjában, mint ezredes a düsseldorfi 39. gyalogezred parancsnoka, 1914. áprilisában pedig vezérőrnagy és a strassburgi dandár parancsnoka lett. Családos ember. Két fia a háborúban elesett.

Hadrendi beosztása szerint a II. hadsereg főszállásmestere volt. A mozgósításkor 1914. augusztus 2-án Aachenben Emich tábornoknál jelentkezett, akinek az volt a feladata, hogy néhány gyorsan mozgósított, nem is teljes hadi állományú gyalog dandárral Lüttich várát meglepetésszerűen foglalja el és ezáltal a Belgiumba vezető utat nyissa meg. Mivel a II. hadseregparancsnokság még nem volt felállítva, a Lüttich ellen vonuló csapatokhoz csatlakozott, hogy a később érkező hadsereg-parancsnokságot az ottani eseményekről tájékoztathassa. Nem volt parancsnoka egy csapatnak sem, hanem mint érdeklődő (Schlachtenbummler) tartott velük az erődvonala merész áttörésében, de amikor egy tábornok haláláról értesült, saját elhatározásából átvette a parancsnok nélkül maradt dandár vezetését. Kritikus helyzetben készültek a város elfoglalására, de előbb annak citadelláját kellett megszállni. Erre egy ezredes és megfelelő csapatok kaptak megbízást. Ez azonban a kapott jelentések alapján más irányt követett. Ludendorff abban a feltevésben, hogy a citadellát az ezredes elfoglalta, csak segédtsíjtje kíséretében hajtott automobilon a várhoz, de megérkezésekor egyetlen német katonát sem talált ott: a vár még az ellenség kezén volt. Kopogott a zárt kapun. Azt megnyitották, és a több száz főnyi belga védőcsapat felszólítására megadta magát.

Ez a saját felelősségére vállalt és gyors elhatározással, nagy eréllyel és elszántsággal véghez vitt sikeres vállalkozás, mely kiindulása volt hírneve kialakulásának, jellemző az egész emberre. Mutatja a cselekvés vágyát, s abban az akarat és értelem egyaránt előkelő szerepét. Azóta élete folyása közismert. Augusztus 22-én már a keleti hadsereg vezérkari főnökévé nevezték ki, amely hadsereg parancsnoka Hindenburg tábornok lett. 1916. augusztus 29-én vette át Hindenburg az egész német hadsereg vezérkari főnökségét, ahova Ludendorff, mint első főszállásmestere, szintén követte. Ebből az állásból Ludendorffot a császár 1918. október 26-án mentette

fel. Azóta írta műveit, amelyek mint kitünő írók mutatják be.¹

Katonai tehetsége abban nyilvánult, hogy régen tisztában volt a háború szellemével és a háború elméletével.

A legnagyobb katonának Schlieffen tábornokot tartotta, tisztelte az első Moltkét és a német államférfiak közül legnagyobbnak Bismarckot ismerte el.

Tisztában volt azzal, hogy a háború az erő műve, amelynek célja az ellenfelet saját akarataunk teljesítésére kényszeríteni. Ennek a célnak elérése végett pedig az ellenséget védtelenné kell tenni. Ez a megállapítás már Clausewitztól származik, de változatlanul állott a világháborúra is. Ludendorff ennek a célnak megvalósítására szentelte tevékenységét, már mint a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője is. Ebben az állásában 1912-ben nagy hadseregfejlesztési tervet készített, amely Németország emberkészletének teljes kihasználása végett három új hadtest felállítását kívánta. Ezt a javaslatot nem fogadták ugyan el, sőt azt hiszi, hogy 1913. elején a vezérkarból a csapathoz való áthelyezése részben e javaslata erőteljes képviselőjének lett következménye. Meg volt az a szomorú elégtétele, hogy a háború kitörésekor hiányzottak ezek a hadtestek és helyettük rögtönzött új alakulatokkal kellett Németországnak beérnie.

Amikor külön vonatban robogtak Hindenburggal a keleti harctérre, már útközben tisztában voltak a tennivalóval. Ludendorff már elindulásakor, tehát mielőtt még Hindenburggal találkozott volna, kérte az oroszok elől visszavonuló VIII. német hadsereg megállítását. Elhatározták a támadást, bár tisztában voltak a német erők jelentékeny inferioritásával, de bíztak az orosz vezérlet nehézkességében. Jellemzők azok a szavai, amelyeket a tannenbergi ütközet elrendelésével kapcsolatban mond: «A laikus könnyen azt hiszi, hogy a háború csak számtani példa, határozott összegekkel. Minden, csak ez nem. Kölcsönös mérkőzése hatalmas és ismeretlen fizikai és lelki erőknek, amely mérkőzés annál nehezebb,

¹ Erich Ludendorff: *Meine Kriegserinnerungen, 1914—1918*. (Alábbi idézetekben I.) — *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916—1918* (II.) — *Kriegführung und Politik* (III.)

minél nagyobb a saját egyenlőtlenségük. Munka különböző jellemerőségű és saját gondolatokkal bíró emberekkel. Az egyetlen nyugvópont a vezér akarata.» «Csak az államfő, az államférfi, aki a hadüzenetet eldönti, visel, ha ezt tiszta szívvel teszi, hasonló vagy nagyobb felelősséget, mint a hadvezér, aki csatákat vezet. Ettől függ, állandóan függ százazreknek, sőt egész nemzeteknek sorsa és boldogulása» (I. 41. lap). Első nagy csatájukban sikerült az orosz front áttörése és az átkarolás. A bátor győzni akarás és a cél belátó mérséklése meghozták a tannenbergi győzelmet.

Ezt az időt követték azok a hadműveletek, amelyeket a fenyegető orosz túlerő és az első támadás után erősen visszavetett szomszédos osztrák-magyar hadsereg támogatása tettek szükségessé. Eleinte szakadatlan küzdelem az ellenállás lehetővé tételére, majd az orosz nagyherceg stratégiai tervét felismerve, annak meghiusítására kellett törekedni. 1914. november 1-étől Hindenburg már nem hadseregarancsnok, hanem a keleti főhadvezér volt és Ludendorff az ő vezérkari főnöke. 1914. őszén a lodzi s a magyar csapataink által vívott Limanowa-lapanowi ütközet eredményeképpen Ausztria-Magyarország és Németország az orosz veszélytől meg volt mentve és az orosz tervek meghiusítva.

Az 1915. február-márciusában vívott mazuri csata az orosz X. hadsereg megsemmisítésére és így az orosz haderő jelentékeny gyöngítésére vezetett. Stratégiai kiaknázása azonban nem sikerült. Ludendorff kiemeli, hogy ezekben a csatákban az egyes taktikai helyzetek teljes lelki erejét mennyire megfeszítették. «Nem lehet mindent leírni, a büszke reményt, a szív aggodalmát, a csalódást, a saját elhatározás kiküzdését, a lehangoltságot egyért s másért.» (I. 105. lap.) Mindig vannak csatákban a vezetésben surlódások, amelyek a stratégiai eredményt befolyásolják. Ezek azonban a háború elején szükségképpen nagyobbak, mint később. «A hadsereg vezetése akaratot és előrelátást, de egyúttal egy hatalmas hadseregszervezet feletti uralkodást kíván, amely csak kemény munkával érhető el és tartható fenn. Hozzájárul a csapatok szelleme és az ellenség sajátossága iránti megértés. Ezt azonban nem lehet kimunkálni, hanem mint annyi más, a személytől függ. Az

imponderabiliák jelentősége a feladat nagyságával arányban növekszik. A bizalom és a győzelemben való hit fűzik össze a vezért és a csapatokat.» (I. 15. lap.)

A veszély a keleti fronton azonban még nem volt elhárítva. 1915. tavaszán a kárpáti front helyzete igen kritikus volt. A május 2-iki gorlicei áttörés hazánkat az ellenségtől teljesen megtisztította, az osztrák-magyar hadsereg elleni orosz nyomást megszüntette s Galícia és Lengyelország elfoglalásával nagy győzelmet jelentett. Az oroszok frontális visszaszorítása azonban nem hozhatta meg a döntő eredményt. Mégis sokat jelentett. Az orosz nagyherceg lemondott a fővezérségről és a keleti front csapataiban az oroszokkal szemben való feltétlen fölény öntudata fejlődhetett ki. Az orosz «gőzhenger» tekintélye megszűnt. Ez azért volt különösen becses, mert ebben az időben ellenségeink ereje az olasz hadüzenettel nagyban megnövekedett.

1915. őszén elfoglaltuk Szerbiát, csatlakozásra birtuk Bulgáriát, ezáltal megteremtettük a közvetlen összeköttetést török szövetségeseinkkel és 1916. január 8-án az entente csapatok elhagyták a Gallipoli félszigetet, ami által a boszporusi tengersizoros elzárása biztosítva volt. Az 1915-ik év tehát jelentékeny eredménnyel végződött számunkra, de korántsem értük el azt, hogy az ellenség akaratát megtörtük volna. Ludendorff tisztában volt azzal, hogy az entente fegyverkezése nagy arányokban folyik. Az angol hadsereg felállítása ekkor már jelentékeny eredményeket ért el, az összes ellenfelek hadseregüket minden erővel szaporították és a francia, angol, japán és amerikai ipar háborús átalakítása egyre nagyobb méreteket öltött. 1916-ban tehát, ha nem is a keleti fronton, de a középeurópai szövetségeseink számára döntő jelentőségű harcok voltak várhatók. Ludendorff tisztában volt a nagy összefüggésekkel, amelyekbe a keleti front vezetőinek be kellett illeszkedniök.

Az aránylagos nyugalom időszakát arra használta fel, hogy a nagy felszabadított területek (Kurland, Littaunen, Suwalki, Vilna, Grodno, Bialisztok kerületek) adminisztrációját szervezze meg. Hatalmas feladat volt, mindent újonnan kellett építeni és berendezni kulturális és közigazgatási téren.

Politikai problémák megoldására az idő nem volt alkalmas. Jellemző a modern hadvezetéssel szemben támasztott követelmények egyetemességére az a sokoldalú tevékenység, amelyet a keleti hadsereg-főparancsnokság mellett kialakult közgazgatási törzs kifejtett. Ludendorffnak új munkatársakat kellett ezekre a célokra maga köré venni, akiket nemcsak a katonák köréből választott. Szakszerűen képzett embereket keresett, mert nem osztozik abban a véleményben, hogy az emberek többsége képes bármily hivatalt betölteni. (I. 148. lap.) Először a közigazgatási szervezetet és a csendőrséget, valamint az igazságszolgáltatást kellett megszervezni. Azután a közigazgatás különböző ügyeit vették kézbe. A közegészségügy, mezőgazdasági termelés fokozása, árszabályozás, a rekvirálási elismervények beváltása, állatszámllálás, fakitermelés, zöldség- és gyümölcsstermelés, konzervgyártás, gombák gyűjtése és szárítása, burgonyaszárítás, a termények összegyűjtése és elszállítása, a nagy tavakban való és a tengeri halászat szervezése és általában a közélet javítása, különböző nyersanyagok összegyűjtése és a hadsereg ellátása, szöges drótnak nagy mértékben való gyártása, facelluloze gyártása, lőpor és papír előállításához és nagy mennyiségben Németország részére való szállítása, gyantagyár felállítása Kownóban, amely később Németország számára is mintául szolgált, különböző kémiai fatermékek és faszén előállítása, majd valutakérdések, továbbá az ország általános gazdasági kihasználása érdekében vámjainak, monopoliainak, adóinak és állami üzemeinek megszervezése stb., végül a különböző kulturális szükségletek kielégítése mutatják azt a sokoldalúságot, amelyre a figyelmet ki kellett terjeszteni és amelynek megszervezése és vezetése egyrészt építőmunkát jelentett a főparancsnokság számára a pusztító háború alatt is, másrészt jelentékeny mértékben szolgált a hadsereg és a szövetséges hatalmak ellátásának nagy fontosságú ügyét.

Közben az 1916-ik év harcai megindultak, a nyugati fronton Verdun ostroma, az olasz fronton az Arsiero-Asiago közti támadás nem vezetett eredményre, a luzki áttörés az orosz frontot gyengítette és így a szövetséges hatalmak 1916. augusztusában minden fronton defenzívába szorultak.

Ezt az időpontot használta fel Románia arra, hogy 1916. augusztus 27-én ellenségeinkhez csatlakozzék. Két nappal később Hindenburg és Ludendorff átvették az egész német hadsereg vezetését a keleti fronton szerzett győzelmeikkel megszerzett általános bizalom alapján.

A harctéri helyzet, amely már két fővezért, Moltkét és Falkenhaynt felőrölte, rendkívül kritikus volt, és a helyzet nagy komolyságát a császár, a kancellár és az illetékes tényezők, mind tisztán látták. A feladat, amely hirtelen hárult rájuk, mérhetetlenül nagy volt. (I. 187. lap.)

Abban a harctéri helyzetben, amelyet Hindenburg és Ludendorff találtak, a háborúról való felfogásuk szerint és az ellenségnek jól ismert megsemmisítési szándékai miatt csak egy javaslatot tehettek: azt, hogy az ország fizikai, gazdasági és erkölcsi erőit a végsőkig fokozzák, hogy ily módon tudják az ellenség erejét megtörni. Evégből emberanyag, hadianyag és erkölcsi támogatás iránt formulázták kívánalmaikat a kancellárral szemben.

A megoldás a három kérdésre egyrészt a hadi segédszolgálatról szóló törvény, másrészt a Hindenburg-programm, harmadszor a bel- és külföldi propagandának szervezése volt.

Az emberanyag teljes kiaknázása végett a hadseregfőparancsnokságnak, mely egyedül tudta azt megközelítőleg áttekinteni, az volt a felfogása, hogy csak akkor lehet elegendő emberi erőt biztosítani, ha minden 15 és 60 év közötti németet, az asszonyokat is beleszámítva, hadi fegyveres, vagy otthon való munkaszolgálatra köteleztek volna. Ez kétségtelenül nagy gondolat, amely a nagy időkhöz volt méltó. (III. 121. l.)

A főparancsnokságot erre a kívánságára a számarány kényszerítette, amelyet megállapított, hogy tudniillik az entente 10 millió katonát állított a központi hatalmak 6 milliójával szembe. A hadi segédszolgálatról szóló törvény javaslata a parlamenti tárgyalás során azonban, főleg a szociálista párt befolyása és a kancellárnak azzal szemben való engedékenységében oly lényeges változásokon ment keresztül, hogy végeredményben a munkásoknak inkább jogokat, mint kötelességeket jelentett és így a hadseregfőparancsnokság távolról sem érte el azt a célt, amelyre töreke-

dett. A kancellár később odáig ment, hogy a sztrájkokat inkább könnyítette, mintsem hogy a Reichsgericht szakvéleménye szerint, mint hazaárulást büntette volna.

Ludendorff tisztában volt azzal, hogy javaslatai az állami gazdasági és magánéletbe való hatalmas beavatkozást jelentenek, de szükségesnek tartotta, hogy a népet válságos helyzetének öntudatára hozzák és neki a győzelem egyedül lehetséges útját megmutassák. Abból indult ki, hogy a német munkás bár sokat tett, de még többre volt képes. «Miként a fegyelemmel párosult hazaszeretet a csapatot a komoly órákban a legnagyobbra képesíti, úgy a nép is hosszú háborún keresztül erős vezetés és a hazát fenyegető veszély tiszta felismerése által tartható össze és vezethető. A pillanat lelkesezése elszáll, ez természetes. Fegyelemnek és belátásnak kell a helyére lépniök. Hogy ez elérhető, az előttem kétségtelen volt.» (I. 261. lap.)

A számbeli kisebbséget felszerelésbeli tökélyvel kiegyenlíteni közelfekvő gondolat. Megvalósítását rendkívül nehezítette azonban egyrészt az entente hadi iparának nagy fejlettsége és egyre fokozódó teljesítménye, másrészt a központi hatalmak blokádja és ennek következtében nemcsak az emberi munkaerőnek, hanem a hadianyagkészleteknek korlátozottsága is. A Hindenburg-programm a hadianyagok tervszerű szaporítását kívánta szolgálni. Elsősorban ágyúra, lőszerre és gépfegyverre, azonkívül azonban nagyon sok másféle cikkre volt fokozott mértékben szükség. Ezt az egész termelést egységesen kellett áttekinteni, mert minden intézkedés más intézkedéseket érintett. A gazdasági összefüggés oly szoros volt, hogy hosszú láncolatok alakultak a termelés szervezésében. Amikor a lőporprogramot végrehajtották, az acélszükséglet volt szűk, amikor a háború kitört, az összes vasgyárat hadianyaggyártásra alakították át, a háború elhúzódásával azonban a vasúti anyag pótlása és fejlesztése vált szükségessé, evégből azonban a hadianyaggyártásra átalakított gépgyárok egy részét vissza kellett adni eredeti hivatásának és egyúttal gondoskodni arról, hogy a hadianyaggyártásban ezáltal visszaesés ne következzen be; az ipar átalakítása mindig hosszabb időt kíván, tanult munkásokra nagy

szükség van, viszont a munkásság tömeges visszatartása a gyártás céljára, a hadsereg utánpótlását nehezíti meg. Ezért a Hindenburg-programm nehéz, távolibb jövőbe előrelátó szellemi munka eredménye volt, amelynek teljes érvényre-juttatása szükségképpen bizonyos időt kívánt. Sajnos, az elrendelésével kapcsolatos nyugtalanság, a természetes súrlódások és az, hogy némely részeit revideálni és korlátozni kellett, éppen amiatt, mert a megvalósításához szükséges munkaerőt a hadsereg egészében nem nélkülözhetette, további nehézségeket jelentett. A kritika, amely nem azt tartja szem előtt, hogy ahol tette van szükség, nagyobb bűn a tétlenség, mint a teendő lépéseknek esetleg hibás kiválasztása, nyomban támadni kezdett, mivel konkrét támadási pontokat talált. Mégis a Hindenburg-programm végrehajtása, kapcsolatban a nyersanyaggazdálkodás szervezésével, oly nagy jelentőségű volt, hogy ez biztosított a hadseregfőparancsnokságnak operatív szabadságot. «A nyersanyag terén csak az alapvető kérdésekkel foglalkozhattam, de ez is rendszeres elmélyedést kívánt és állandóan tájékozva kellett lennem, hogy egyes nagy fontosságú elhatározásokat helyesen hozhassak meg.» (I. 274. lap.)

Mindehhez járult az egész ország élelmezésének megszervezése, amely kérdés a polgári igazgatás feladata volt, de ez is szoros kapcsolatba jutott a hadsereg működésével egyrészt azért, mert megszállott területek kiaknázását ez biztosíthatta, másrészt az élelmikészletek célszerű felosztása a hadsereg és a polgári lakosság között élenken mutatta ezeknek minden téren való szoros kapcsolatát.

A hadsereg létszámának fokozásán és a szükséges hadianyaggal való ellátásán kívül harmadik feladata volt a főparancsnokságnak a csapatnak a rá váró feladatok megoldására való kiképzése. Az 1917. évben az entente hatalmas támadásaira kellett számítani, tehát a lövészárkokba beásott csapatoknak a védelmi harcra való kiképzésére kellett minden erővel törekedni, avégből, hogy a védelem teljes sikere mellett a veszteségek mentül nagyobb mértékben elkerülhetők legyenek. Egyrészt az állások készítését kellett tervszerűen és a tapasztalat alapján kialakult új nézőpontnak

megfelelően kiépiteni és mindenütt ellenőrizni, másrészt a védelmi harc taktikáját kellett kidolgozni. A front gyakori meglátogatása és a csapatparancsnokokkal és a hadseregparancsnokokkal való beható tanácskozások útján alakultak ki az új harcászati nézetek, amelyeknek általános alkalmazása végett a hadseregfőparancsnokság új szabályzatot dolgozott ki «Abwehrschlacht» címmel. Ennek és összes kiágazásainak (az egyes fegyvernemek működése és azoknak egymással való kooperációja stb.) nagy körültekintést és szakértelmet kívánt. Ez mutatja, hogy milyen élénk szellemi élet folyt a hadseregben, hogy a csapatok a lehető legjobbat kapják.

Következett az új szabályzatnak begyakorlása, úgy, hogy az vérré váljék, a tisztek és altisztek soraiban támadt nagy hézagok pótlása, a tisztikar és legénység közt a békében kifejlődött kölcsönhatásnak és példaszerű viszonynak az új tisztek és csak a háború alatt kiképzett legénység közt való lehető megteremtése, végül a szövetséges hadseregekben is az átképzésnek hasonló alapelvek szerint való kezdeményezése.

Amikor 1917-ben az orosz forradalom kitört, majd az orosz front annyira meggyöngült, hogy már csekély erővel biztosítható volt és így ezáltal a két fronton való harc nagy terhe megszűnt, a hadseregfőparancsnokság azt látta, hogy az erő-arány a nyugati fronton oly kedvezően alakul, mint a háború folyamán még soha. A nyugati fronton az erők kiegyenlítődtek és a tengeralattjáró hajók korlátlan harcának elrendelését a hadseregfőparancsnokságnak azért kellett kívánnia, hogy egyrészt az ellenségnek lehető legnagyobb gazdasági kárt okozzanak, mint amilyent ennek blokádja számunkra jelentett, másrészt azért, hogy az Amerikából való csapatszállítást lehetőleg megakadályozza és a nyugati fronton való számarány eltolódását mindaddig lehetetlenné tegye, amíg sikeres támadással a döntést a kontinensen ki nem kényszerítették.

Tehát támadásra volt szükség. Evégből az 1917-ben tényleg sikerről vívott védelmi harc után a csapatokat megint a támadásra kellett kiképezni és a támadás taktikáját az időközben szerzett újabb tapasztalatok és a hadászati technika

újabb és szakadatlan fejlődésének figyelembevételével kidolgozni. Újabb szabályzatok készítése, a hadseregnek a megfelelő újabb fegyverekkel szükséges számban való ellátása (könnyű és nehezebb gépfegyverek, aknavető, lángszórók, a gyalogságnak tábori ágyúkkal és gyalogsági ütegekkel való ellátása stb., valamint a csapatok szervezése és kiképzése), gyalogsági lövészcsoportok alakítása, a gyalogzászlóaljknak és a hadosztályoknak taktikai egységekké való tapasztalati kifejlődése, a gyalogságnak a tüzérséggel (pergőtűz és tüzehenger), valamint a repülőekkel való együttműködésének biztosítása vált szükségessé. Általában a támadás, amely 70 kilométer szélességben olyan tömeghatással indult meg, hogy átlag minden méterre egy-egy ágyú esett, igen nagy technikai szervezési feladat volt. És ha a támadás sikerül és a front előnyomul, az előnyomulás megszervezése és utánpótlás biztosítása, a támadás által okozott pusztításnak a front mögött való mielőbbi helyreállítása (utak, hidak, készletek felraktározása stb.) járultak még ehhez.

1918. március 21-én megindult a támadás a nyugati fronton Croisilles és La Fère között. Ludendorff több támadási lehetőség közül taktikai okból ezt az irányt választotta. «A taktikát a tiszta stratégia fölé kell helyezni. Taktikai eredmény nélkül stratégiát nem lehet művelni. A stratégia, mely ezzel nem számol, előre eredménytelenségre van ítélve.» (I. 474. lap.) A támadás Amiens közelébe jutott és kevés híjja volt, hogy azt is el nem foglalták. Elfoglalása az entente frontjának áttörését és ezáltal a mozgó háborúra való átterést, a döntést jelentette volna, miként ezt ellenséges nyilatkozatok és vallomások idézésével bizonyítja.

E támadás hatása alatt nevezték ki március 21-én Fochot az entente főhadvezérévé és érték el ezáltal az ellenséges fővezérlet egységét, ami addig hiányzott, míg a központi hatalmaknál a hadvezetés egysége a háború folyamán az osztrák-magyar, bolgár hadseregfőparancsnokságok követeléseiből származott súrlódások miatt egyre gyengült.

Május 27-én indult a második nagy támadás Rheims irányában. Ez is az entente vereségét jelentette, de teljes sikerre még sem vezetett, főleg mert Rheims elfoglalása nem

sikerült. Mégis a hangulat itthon emelkedett, az entente államokban romlott.

Nem vezetett azonban sikerre a június 15-én megindított piavei offenzíva az olasz fronton, még kevésbé a július 15-én megindított harmadik támadás nyugaton, a második marnei csata, amelyet Foch Rheims és Soissons között nagy ellentámadással viszonozott. Ebben amerikai csapatok nagyobb számban vettek részt, mint azt Ludendorff várta, a német hadsereg szelleme már megromlott, a tiszték befolyása nagyon csökkent; egy támadásra frissen és bátran előretörő hadosztályt a visszaözoñló csapatok sztrájkörő kiáltásokkal illettek. Mindez mutatta, hogy a hadsereg harcereje megtört, a hadsereg (Kampfinstrument) értéke nem volt már a régi. Az augusztus 8-iki vereség a német hadsereg gyásznapja ebben a háborúban. Ezzel megindult az ellenség nagy ellentámadása, melyet annál nagyobb energiával vezetett, minél tisztábban látta a mi csapataink belső értékének csökkenését.

A háború elveszett, mert nem volt újabb lehetőség, amellyel a harctéri helyzetet meg lehetett volna fordítani. «A fegyveres döntés marad a háború legfőbb törvénye. A stratégia volt és marad az eszközök és segítségék rendszere, amelyek a háború eme főtörvényének teljesítésére szolgálnak» (III. 327. lap.)

Ludendorff azzal a kérdéssel, hogyan volt lehetséges, hogy a hadsereg belső ereje ennyire megváltozott és ezáltal a fegyveres győzelmet lehetetlenné tett, nagyon behatóan foglalkozik, mert ezt tartja a háború története legfontosabb pontjának. Ezen a ponton, ebben a kérdésben fejt ki olyan eszméket, amelyek az organizáció eddigi határait jóval túlhaladják, ez az a tér, amelyen az emberi szellem számára új eszméket, habár nem is befejezett megoldást ad. Az eddigieket is azért kellett könyvei alapján összefoglalón előadnunk, hogy Ludendorff gondolatmenete világos és ez a konklúzió érthető legyen.

Abból indul ki, hogy ez a háború nem a hadseregeknek, hanem a népeknek háborúja volt. Az a hatás, amelyet a hadsereg a fronton az ellenféllel szemben kifejtett, az egész nép erejének volt kifejezője és azzal volt arányban. A nép ereje

a hadseregben koncentráldott és az általa kifejtett erőn mult a győzelem.

A hadsereg régebben önállóan vívta a háborúkat. Clausewitz híres mondása, hogy a háború a politika folytatása változott eszközökkel, azt jelentette, hogy a politika átadta a szót a hadseregnek a hadüzenettel és ezáltal mindössze az történt, hogy az ország külpolitikájának intézése ment át más kézbe. A hadsereg az 1870/71. évi háborúban Franciaországban volt először a néppel annyira egybenőve, mint a világháborúban mindenütt. Már azelőtt is a legkedvezőbb helyzet volt a háborúra, ha annak és az ország politikájának vezetése egy személyben egyesült, mint Nagy Sándor, Frigyes és Napoleon esetében. A népek háborúja esetén azonban a vezetésnek ez az egysége a kölcsönhatás nagy erőssége, sőt mondhatni a hadseregnek az egész néppel való teljes egysége miatt nélkülözhetetlen.

Ennek az egységnek a német alkotmány szerint a kancellár kezében kellett volna lennie. «A kancellárnak volt feladata és kötelessége, hogy a német nép egyesített erejét a harctéren való győzelem céljára összefogja. A hadvezetőségnek kötelessége az volt, hogy a kancellárral közölje, mire van szüksége a győzelem eléréséhez. A politika így módon a hadvezetés szoros társa lett már nemcsak emberek szolgáltatása terén, mint békében, hanem mondhatni a szakszerű hadvezetésben is. A kormány munkája és működése a háborúra éppúgy döntő befolyást nyert, mint a főparancsnokság munkája és tevékenysége.» (III. 103. lap.)

A politika támogatására különös szüksége volt a hadvezetésnek még egy téren, az ellenséges népek lelkiületével szemben való hadvezetés: tehát a háború alatti külföldi propaganda terén. Ez szükségképpen a kormány hatáskörébe tartozott.

Mindez mutatja, hogy a hadsereg a kormány legszorosabb együttműködése nélkül teljes erő kifejtésre képtelen. Mivel háborúban a döntés a harctéren történik, ezért kell a nemzet minden működésének annak szolgálatába állnia.

Bismarck olyan kancellár volt, aki a hadvezetés igényeit a legteljesebb mértékben átértette és kielégítette. Ez azonban

főleg a modern háborúban a kormány részéről a hadvezetés nagy organizmusába való oly mély betekintést és annyi hozzáértést kívánt, amennyi a világháború kancelláraiban nem volt található. A politika azon az állásponton maradt, hogy a hadseregnek saját erejéből kell győznie. Nézete szerint az államférfi és a hadvezér még mindig külön-külön feladatok megoldására vannak hivatva.

A belpolitikának önálló útjait a kormány továbbra is elismerte és a szociáldemokráciának fokozódó térfoglalása és erősödése miatt a kormány a hadseregfőparancsnokság kívánalmait egyre korlátozottabb mértékben teljesítette, mint a hadi segédszolgálatról szóló törvény is mutatja és antagonizmus, állandó súrlódások fejlődtek ki a szükséges teljes összhang helyett. A kormány és a kancellárok szerint a politika továbbra is annak a művészete volt, hogy a leghatékabban elérjék. Ludendorff szerint *a politikának azt az akaratot kell jelentenie, amely az állam és nemzet részére szükségessé előteremtí.* (III. 330. lap.)

A belpolitikában ez a szétágazás különösen végzetes irányt vett és nagy méreteket öltött az orosz cár bukása (1917. március) óta, amikortól kezdve a szociáldemokrácia befolyása egyre növekedett. 1917. áprilisában alakult meg a független szocialista párt és a hadsereg szellemében a hanyatlás első jelei is ebben az időben jelentkeznek.

A defetizmus kialakulására azok a pártok, amelyek a német országgyűlésben a többséget alkották (szociáldemokrácia, demokrata párt és centrum,) azt a jelszót kezdték hangoztatni, hogy győzelmes háború után arisztokratikus fejlődés, vereség után a belső szabadság, tehát demokratikus fejlődés a politika iránya. A háború győzelmes befejezése tehát a demokratikus, még inkább a szociáldemokrata pártoknak érdekébe ütközik. Ezért kezdtek a többségi pártok lemondani a győzelemről és helyette inkább a győzelem és vereség nélküli befejezésre, a megegyezéssel békére törekedni. Ez azonban a kimondott defetizmus és a pártérdekeknek a nemzeti érdek fölé való helyezése. A kancellárok azonban, akik a politikában csak az elérhető művészetét látták, ezt tudomásul vették, és elfogadták a gyáva gondolatot, hogy a háborút a szociál-

demokrata párt ellenére megnyerni nem lehet, ami oda-vezetett, hogy főleg a szociáldemokrata párt miatt vesztették el.

Ugyanilyen szellemben jött létre 1917. július 9-én az ominózus békerezolúció, amely a pacifista gondolkozásnak oly végzetes megnyilvánulása volt, hogy a német elszántság végét jelentette. Ez az entente háborús kitartását csak fokozta, s a központi hatalmak szövetségesi összetartásának szükségszerű megrendülését idézte elő.

A hadseregfőparancsnokság ezt előre látva, követelte Bethmann-Hollweg kancellár távozását, ami meg is történt, de a békerezolúció mégis létre jött. Ludendorff utólag vádolja önmagát azzal, hogy a rezolúció elfogadása esetére a végső lépésre nem határozta el magát. A későbbi kancellárok sem voltak azonban a belső politikától függetlenebbek és a hadsereg szükségletei iránt megértőbbek.

Ebből a szellemből következett a polgári lakosság körében a defetizmus általános terjedése, amit nagyban elősegített a hosszú háború, az élelmezési nehézségek és a gazdasági bajok következtében egyébként is romlott hangulat. A hadseregfőparancsnokság a kormánytól éppen ez ellen a hangulat ellen való küzdelmet, a nemzet lelki erejének állandó felfelvilágosítás és fegyelmezés útján való fenntartását kívánta. Az ellenségnek magatartásából és Clemenceau, Lloyd George stb. nyilatkozataiból kitűnő könyörtelen eltökéltségéből nyilvánvaló volt, hogy megegyezéssel békére nem hajlandó. Az egyik félnek győzni, a másiknak vesztenie kellett, amint az eredmény is mutatta. Ezért kellett a döntésre 1918-ban mindent elkövetni és a győzelemre a hadseregfőparancsnokságnak megvolt minden reménye, ha a defetizmus, mely a hadsereget hátulról megtámadta, annak nem ártott volna. A kormány nem küzdött a defetizmus ellen és ezáltal megfosztotta a hadsereget attól a lelki támogatástól, amelyre tőle az emberanyag és hadianyag kívül szüksége volt.

A birodalmi gyűlés többsége és a kancellár nem értették meg a helyzetet. A császárnak, akinek személyében mérhetetlen felelősség egyesült, az volt a végzete, hogy nem talált olyan elszánt és olyan tehetségű embereket, mint az atyja

Bismarckban és Roonban. A császár a kancellárnak a belpolitikában többnyire szabad kezet engedett, és ezért a hadseregfőparancsnokság a kormánynak a háború megnyerésére káros intézkedéseivel szemben ismételten kénytelen volt lemondását felajánlani. Ily módon érte el Bethmann távozását és miután felismerte a kormány teljes tehetetlenségét az együttműködésre, így kellett volna a tehetetlen kormány helyét az illetékes tényezők beleegyezésével elfoglalnia. Bethmann-Hollweg bukásakor sokan szóba is hozták Ludendorff kancellárságát. Ő ezt megvalósíthatatlannak tartotta azért, mert teljesen lefoglalta a hadi szervezet (Kriegsinstrument) felett való uralkodás, amiből engedni nem lehetett. Ez maga már kivételes munkaerőt és munkaterhet jelentett. Lehetetlennek tartotta, hogy a kormány nehézkes teendőit is vállalja, amelyek még inkább egész embert kívántak volna. Lloyd George és Clemenceau diktátorok lehettek, de a hadvezetés a maga részleteiben nem érdekelte őket. A német államnak is olyan diktátorra volt szüksége, aki Berlinben, nem pedig a főhadiszálláson székel. (I. 425. lap.)

Utólag Ludendorff úgy látja, hogy 1916. augusztusában, tehát kevéssel az egységes fővezérelt átvétele után a diktatura lehetséges lett volna, nem úgy ugyan, hogy egyedül ő vegye át, hanem ezt is Hindenburggal együtt. Akkor mindkettőjük tekintélye még csorbítatlan volt, és a defetizmus, amely később bennük látta a legnagyobb ellenfeleit, még nem fejlődött ki. De akkor még nem törekedtek arra ; egyrészt, mert még nem volt az ország belső viszonyaiba kielégítő bepillantásuk, s másrészt, mert a kancellárnak alkalmatlanságát még nem ismerték fel.

Akinek alkalma volt, mint Ludendorffnak, a történelmi kapcsolatokba mélyen betekinteni és az állami organizmus összefüggéseit az eddigieknél mélyebben átlátja, az osztani fogja Ludendorff konkluzióját : «Olyan kormányra van szükségünk, amely a népet vezeti, nemcsak uralkodik. Nem a kiszélesítésben, hanem a megszorításban van a kormány ereje, amely erő a döntő pillanatban egyetlen embernek vezérségévé lesz és amely mint a nagy Hohenzollern fejedelmek és nagy tanácsadók, az önző módon ellenkező néprétegeket

kiméletlenül és ha kell erőszakkal is kötelességük teljesítésére kényszeríti és épp ezáltal szolgálja a nemzet érdekét.» (III. 340. lap.)

III.

Walter Rathenau működése ugyanabba a korba esik, mint Ludendorffé.

1867. szeptember 29-én született Berlinben.¹ Második fia volt Rathenau Emilnek, a világhírű Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG) alapítójának. Önmagát zsidó származású németnek vallja. 17 éves korában már elvégezte a középiskolákat, 22 éves korában filozófiai doktor, majd Münchenben egy évig a politechnikumon kémiát és gépépítést tanul. Azután mint technikus belép a neuhauseni alumíniumipar részvénytársaságba. Itt egy eljárást talál fel, amellyel elektrolízis útján klórt és más alkáliákat tud nyerni. 1893-ban, tehát 26 éves korában külön vállalatot alapítanak e találmányának kiaknázására és annak igazgatását veszi át. Hat év múlva otthagyja összes vállalatait és a A. E. G. megbízásából több világ részben vezeti annak munkáit. Különösen a pénzügyek érdeklik és több száz meghívást kap különböző vállalatok részéről.

Első nyilvános szereplése az, hogy 1907/8-ban Bülow kancellár megbízását elfogadva, Német-Keletafrikába utazik, hogy a gyarmat jövőjéről készítsen szakvéleményt.

A világháború kitörésekor látta, hogy amikor az angol hadüzenet is megtörtént, a központi szövetségesek helyzete körülzárt váréhoz lett hasonló. Ennek következtében nyersanyagellátásunk attól függ, hogy saját készleteinkkel mi módon tudunk gazdálkodni. Az ő tetteirejére az jellemző, amit egyik

¹ Művei és azok kiadásainak számai: *Zur Kritik der Zeit* (20). *Zur Mechanik des Geistes* (11). *Deutschlands Rohstoffversorgung* (39). *Probleme der Friedenswirtschaft* (25). *Von kommenden Dingen* (69). *Streitschrift vom Glauben* (14). *Vom Aktienwesen* (23). *Die neue Wirtschaft* (54). *Zeitliches* (23). *An Deutschlands Jugend* (20). *Nach der Flut* (15). *Der Kaiser* (54). *Der neue Staat* (18). *Kritik der dreifachen Revolution. Apologie* (14). *Die neue Gesellschaft* (16). *Was wird werden?* (14). *Demokratische Entwicklung* (8). *Cannes und Genua* (Halála után jelent meg).

könyvében önmagáról mond: «Három nappal a hadüzenet után nem bírtam tovább helyzetünk bizonytalanságát; jelentkeztem a hadügyminiszternél és kifejtettem előtte, hogy országunk valószínűleg csak a hónapoknak korlátolt sorára van a legnélkülözhetlenebb hadianyagokkal ellátva. A háború időtartamát ő sem becsülte rövidebbre, mint én és ezért kénytelen voltam hozzá azt a kérdést intézni: mi történt és mi történhetik avégből, hogy Németországtól a megfojtás veszélye elháríttassék?» A hadügyminiszter erre nem tudott válaszolni, hanem Rathenau megbízta azzal, hogy az ország nyersanyagellátását megszervezze. Rathenau a megbízást vállalta és a megoldás három részből állt: 1. haditermék-központ szervezése, 2. a nyersanyagok zár alá vétele és 3. a hadianyag-részvénytársaságok létesítése. Mindez nyolc hónap alatt elkészült. Amikor Falkenhayn tábornok, az akkori fővezér, 1915. tavaszán Berlinbe ment és ott a hadianyagellátás iránt tudakozódott, Rathenau büszkén felelhette: «Minden lényeges anyaggal el vagyunk látva, a háború függetlenül van a hadianyagellátástól.» (Deutschlands Rohstoffversorgung, 1916. 42. lap.)

1915. április 1-én ennek az egész apparátusnak vezetését, miután jól megszervezte, átadta katonai utódjának, ő pedig akkor vette át először az A. E. G. üzemeinek vezetését.

1916-ban félhivatalos megbízással Bernben jelenik meg, és ott szintén igen rövid idő alatt két német kereskedelmi társaságot alapít, amelyek rövidesen 700 mérnököt és alkalmazottat foglalkoztatnak avégből, hogy a svájci gyáraknak adott megbízások elosztását, a német lőszerszállításokhoz szükséges nyersanyag kiutalását centrálisan végezzék.

1921. május végén újjáépítési miniszter, 1922. februárban külügyminiszter lett. Nem nősült meg egész életén át. 1922. június 24-én gyilkolták meg.

Ezek az adatok azonban Rathenau életének csak külső eseményeit sorolták fel. Mutatják, hogy közgazdasági téren nagy vagyont és pozíciót örökölt, amelyet még növelt és továbbfejlesztett. A politikai pályára azonban csak későn, mondhatjuk a háború kitörésekor lépett, vezető állást pedig csak a háború után vállalt.

Nevet és tekintélyt azonban más téren már korábban szerzett. Mint író és gondolkozó is kiváló tehetségű volt. Középiskoláinak bevégzése után nagyon ingadozott aközött, hogy a festészet, az irodalom, vagy a természettudományok tanulmányozásának szentelje-e magát, Láttuk az eredményt. Hivatásszerűen a természettudományokkal foglalkozott, de a filozófiától nem vált el és nemcsak tevékeny, hanem rendkívül széles körökben olvasott író is lett, művei párjukat ritkító nagy példányszámban terjedtek és higgadt férfikorában a sors alkalmat adott neki, hogy eszméit, melyeket műveiben kifejtett, megvalósítani is iparkodjék.

Tudományos munkásságának célja azoknak a problémáknak, amelyeket a modern élet felvetett, önmaga számára való megoldása és ezenkívül a filozófiai, szociális, gazdasági és politikai kérdéseknek oly világos módon való tárgyalása, hogy megoldásait másokkal is elfogadtathassa és ezáltal tudományos eredményeit az életbe is átvihesse.

Főtémája, amely körül egész irodalmi és tudományos munkássága csoportosul, a jelenlegi társadalmi rend reformja.

A szociális problémát úgy fogja fel, hogy a társadalmi rétegeknek az az összeolvadása, amely a nemességnek a nagy tömegek által való felszívására vezetett és amely Olaszországban a XV. században indult meg és Középeurópában a XIX. század közepén, végződött, az általa mechanizálódásnak nevezett folyamatnak következménye, amely arra törekszik, hogy a föld egyre növekvő, sőt túlnépesség veszélye felé haladó népességének létét és fennmaradását biztosítsa. Ennek a mechanizálódásnak eszköze a jószágtermelés terén a munkamegosztás és a tömegmunka, a szigorúan megszervezett áruforgalom és a technika állandó tökéletesedése.

A személyi tevékenység következménye, hogy az egyén bekényszerül abba a nagy termelési szervezetbe és itt munkájának és pihenésének mértéke többé nem saját életszükséglete, hanem rajta kívülálló tényező, a verseny. Nem elég többé, hogy annyit végezzen, amennyit szükségesnek, vagy jónak lát, hanem boldogulása azzal van arányban, hogy mások mennyit végeznek.

Mindez jelenti az élet kényelmének bizonyos növekedését, az ismeretek terjedését, a tudomány és technika haladását, de egyúttal és még fokozottabb mértékben a társadalomnak és a szociális életnek azt a nagy átalakulását, amelyet a kapitalizmus korának nevezünk és amelyben a káros és kedvezőtlen hatások ez előnyöket messze felülmúlják.

A tömeg lelkiileg megrövidítve és elhanyagolva érzi magát. Nem hajlandó a mechanizálódásnak tisztán célszerűségi szempontjai előtt meghajolni. A kapitalisztikus termelési és társadalmi rendet nem lehet végérvényesnek tekinteni mai alakjában, hanem igenis lehetségesek gazdasági, erkölcsi és politikai tekintetben olyan intézkedések, amelyek a mai, a mechanizálódás következtében kifejlődött szociális rendnek tökéletesítésére szolgálnak.

Rathenau még a háború előtt műveinek hosszabb sorában foglalkozik ezekkel a problémákkal.¹

A javak elosztása tekintetében kétségtelenül hiányzik az egyensúly. Áthidalhatatlan ellentét van szegények és gazdagok között, de ennek megszüntetésére a szociálizmus nem nyújt megoldást, mert a munkával szerzett vagyon és a produktív munkára való ösztönzés tekintetében a tőke szocializálásának alapján nem tud kivezető utat.

Annak a munkának eredményére, amelyet láthatatlan láncolatban mindannyian végzünk, mindenki igényt tarthat. Aki munkát, munkaidőt, vagy nyersanyagot pazarol, megrövidíti a közületet. A fogyasztás többé nem magánügy, hanem közügy, az államnak, a közösségnek és az emberiségnek az ügye.

Rathenau gondolatmenetét ezekről a kérdésekről önmaga a következőképpen foglalja össze: «1. Az emberi munka meny-

² *Zur Kritik der Zeit* az első nagyobb műve, amely a mechanizálódást konstatálja és kifejti. A mechanizálódásnak lelki következményeit fejtegeti a *Zur Mechanik des Geistes, oder vom Reich der Seele* címűben. A javítás lehetőségeivel és a reformokkal pedig főleg a még 1914. előtt írt legnagyobb művében foglalkozik, melynek címe: *Von kommenden Dingen* és a háború alatt írt néhány rövid 3—4 ives iratában, amelyek: *Deutschlands Rohstoffversorgung, Probleme der Friedenswirtschaft, Vom Aktienwesen, Die neue Wirtschaft, Eine Streitschrift vom Glauben* stb.

nyisége minden időben korlátolt. A fogyasztás és általában a gazdálkodás nem az egyesnek, hanem a közületnek az ügye. Minden fogyasztás az egész emberiség munkájának és e munka eredményének terhére megy. Fényűzés és elvonás a köz akaratának vannak alávetve és csak annyiban tűrhetők, amennyiben minden közvetlen és valódi szükséglet kielégítése azt megengedi.

2. A vagyon és jövedelem kiegyenlítése az erkölcsnek és a gazdaságnak követelménye. Az államban csak egynek szabad és kell mérhetetlenül gazdagnak lennie: magának az államnak. Annak saját eszközeiből kell minden inség megszüntetéséről gondoskodnia. A jövedelemnek és vagyonnak különbözősége tűrhető, de nem szabad a hatalomnak és élvezetnek egyoldalú elosztásához vezetnie.

3. A gazdaság mai forrásai a legtágabb értelemben vett monopóliumok, a spekuláció és az örökség. Ezeknek mai alakjukban a jövő gazdasági rendben nincs helyük.

4. Az örökösödési jog korlátozása, a népnevelés egy-ségessége és fokozása megszüntetik a gazdasági osztályok elzártságát és véget vetnek a legalsóbb rétegek örökletes szolgaságának. Hasonló irányban hat a fényűző fogyasztás korlátozása azáltal, hogy a világ egész munkáját a szükséges javak előállítására utalja és ezeknek a javaknak értékét a munka hozadékán mérve mérsékli.» (Von kommanden Dingen 130. lap.)

Az új gazdasági rend kialakítását a világháború nagyon siettette. Abból a helyzetből, amelyet teremtett, nincs más kivezető út, mint a nemzeti termelés megkettőzése. A végcél, amelyet evégből állandóan szem előtt kell tartani, az egész gazdasági élet teljes újjáépítése, amit haladéktalanul meg kell kezdeni.

A háború meghozta az állam hatalmának a magánélet-viszonyokba való olyan benyúlását, amely addig megengedhetetlennek látszott. A hadi segédszolgálatról szóló törvény ennek a legjellemzőbb kifejezése. A gazdasági élet tekintetében is erre a beavatkozásra van szükség. A háború előtt a legnagyobb gazdasági káosz uralkodott. Minden más téren érvényesült már a személyes teljesítmények összefoglalására és

szabályozására mindenki által elfogadott szabályoknak alkotása. A gazdasági tevékenység teljesen elzárkózott minden ilyen szabályozás elől. Idő és anyag tekintetében esztelen pazarlás folyik és a gazdasági élet megszervezése a kezdet kezdetén van. Ebből a fejlődésből nyilvánvaló, hogy Rathenau a világháború kitörésekor a saját megállapításainak igazolását látta, amikor a nyersanyaggazdálkodás problémáját a hadügyminiszter előtt felvetette és javaslatainak keresztülvitelére megbízást kapott. Ez nagy elégtétel volt a gondolkozónak és a nagy iparosnak, aki a gazdasági és társadalmi élet jelenségeinek alapos gyakorlati ismerete és az abban való tudományos elmélyedés alapján nemcsak az állapotok tartathatlanságát ismerte fel, hanem megtalálni vélte azokat az utakat is, amelyek a tökéletesülés felé vezetnek, de egyúttal olyan feladat elé is állították, amelynek megoldására csak ilyen készültséggel és az ő fizikai erejével és energiájával lehetett vállalkozni. Olyan új feladatok voltak ezek, amelyekhez fogható még nem volt. A gazdasági életnek ezen a fejlettségi fokán annak tervszerűvé tételét a termelés azonnali fokozásának elérése mellett biztosítani, megkísérelni többet jelentett, mint az A. E. G.-nek, a világ egyik legnagyobb, de a magántőke uralma alatt lévő vállalata működésének irányítása. Ez valóban kísérlet volt a gazdasági anarchia helyett a Planwirtschaft, a tervszerű gazdálkodás megvalósítására, ami azonban gazdasági diktatura nélkül nem lehetséges.

Ebben látta Rathenau a mechanizálódásból kivezető utat és a háború ennek megvalósítására a lehetőséget megadta.

A célt tisztán látta maga előtt. Mindazoknak a fizikai és szellemi erőknél, amelyek eddig egymást kölcsönösen pusztították, produktív érvényesülési teret biztosítani és így a hasznos munka lehetőségét biztosítani. Nem habozik kimondani, hogy a Népszövetség helyes és jó, a lefegyverzés és a döntő bíróságok lehetséges és észszerű dolgok, mégis mindez hatálytalan marad, ha nem előzi meg gazdasági szövetség, ha nem alkotják meg a világ gazdasági közösségét. Ez alatt nem a nemzeti gazdaságok megszüntetését, sem a szabad kereskedelmet, sem nem vámszövetségeket értett, hanem a

nemzetközi nyersanyagok felosztását és egyetértő igazgatását, a nemzetközi piac és a nemzetközi pénzügy felosztását. Ezek nélkül a megegyezések nélkül a népszövetség és a döntő bíróságok a gyengébbeknek a verseny konkrét formái között való törvényszerű lemeszárolásához vezetnek. Ezek nélkül a megegyezések nélkül a jelenleg fennálló anarchia mindenkinek mindenki elleni háborújává lesz. (An Deutschlands Jugend, 85. lap.)

Mindez organizáció nélkül nem lehetséges. Ezért a gazdasági organizáció sem magánügy többé, hanem a közület ügye.

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a háború előtt és még inkább a háború után, sőt a forradalmak után is megírt dolgozataiban. Ugyanezekben kifejti, hogyha a fentiekben vázolt gazdasági, társadalmi és erkölcsi változásokra szükség van, azok megvalósulásának útjából először azokat az akadályokat kell eltávolítani, amelyeket azoknak jelenlegi alakjában és felfogásával az állam állít az útjába. Mindezt a nagy átalakulást tehát politikai megújulásnak is kell kísérnie, amelynek következtében az új állam az egész gazdasági élet mozgató központjává is lesz. Évégből az államnak nagyon át kell alakulnia és főleg ki kell szélesednie. Nem az eddigi berendezkedés megsemmisítését, nem forradalmat kíván, hanem belső átalakulást. A parlamentek minden hibáik mellett is nélkülözhetetlenek, de e hibák részben leküzdhetők. Az országnak vezető emberekre van szüksége, akikben eddig a legnagyobb hiány volt. Azonkívül mindenekfelett nagy életenergia kell, amely állandóan és céltudatosan ugyanaz irányban működik.

Különösen a közigazgatás természete ment át a legnagyobb átalakuláson. A XIX. század elején ez még egyszerű mesterség volt, amelynek feladatai lehetőleg a hasonló esetek segítségével elintézhetőek, a tömegek kevéssé öntudatosak és könnyen irányíthatók voltak. E patriarchális állapotok azonban, amelyek között a tapasztalat oly nagy szerepet játszott és az idősebbeket ezáltal fokozott tekintélyhez juttatta, megszűntek, ma az állapotok megváltoztak és a közigazgatásnak is főproblémája, amelyet meg kell oldania, a

gyorsaság. Az új feladatok és a váratlan nehézségek egyre merülnek fel és az élet és az állami apparátus komplikált viszonyainak alapos ismeretén kívül erős elhatározás, bátorság és felelősségérzet kell a feladatok megoldásához. Tisztánlátás és vállalkozó szellem nélkül már a közigazgatást sem lehet vezetni és az államtól várt feladatok megoldását biztosítani. Mindazt a tulajdonságot, ami az új közigazgatási tisztviselő ideálja, Rathenau a *Geschäftskunst* névvel jelöli. Ennek a tartalmát legjellemzőbben Rathenau, az üzletember érezte meg, aki egyik háborúalatti dolgozatában (Vom Aktienwesen, 1917. 18. lap) a vállalatról mondja a következőket: «Politikai és üzleti tevékenység nem kevésbé személyes működés, mint a művészi alkotás, mert éppen úgy belső meglátásnak megvalósítására törekszik és ezért a vezető személyek kérdése a vállalat sorsdöntő kérdése.» Ugyanez az államra is mondható. A vezetésben a szervező erő döntő jelentőségű. «Erős szervező erők gyakoriak nálunk az egyéni képzelődés alakjában, mert mindenki rendszeres és sématisz gondolkozásban iskolázottnak tartja magát, de rendkívül ritkák a valóságban, mert a döntő momentum kiválasztása, a lényegtelennek kiküszöbölése és az emberek megítélése iránti érzék külön kiváló tehetséget és az intézkedésben való nagy jártasságot tételez fel.» (*Von kommenden Dingen*, 278. lap.)

Ezek a gondolatok fokozatosan fejlődtek egész rendszerre Rathenau elméjében, aki a gazdasági élet, az állami élet és a tudomány terén egyaránt nemcsak nagy megfigyelő tehetséggel, hanem nagy tudással, tapasztalattal, intuícióval és eréllyel rendelkezett. Fokozatosan kereste a termékenyen megválasztott kiindulási pontból indulva a többi területek számára a megoldásokat, először elméletben, de az élettől sohasem elszakadva és így jutott el az ipartól az egész szociális probléma átfogó reformjának kifejtéséhez.

A háború alatt a gazdasági élet működése annak kimenetelére döntő jelentőségű volt, de mint II. alatt kifejtettük, az a hadvezetés céljainak annyira alá volt rendelve, hogy öncélúsága és szervezésének hatékonysága szenvedett csorbát.

Rathenau kivette részét e téren is a szervező munkából a hadi nyersanyagokkal való gazdálkodás megszervezése

által, de a szervezet elindítása után nyolc hónap múlva visszavonult, anélkül, hogy ez elhatározásának indokait terjedelmes irodalmi munkásságában bárhol kifejtette volna. Úgy képezem, magatartásában megállapítható annak felismerése, hogy nem talált őt kielégítő működési teret az állami életben és ezért tért vissza vállalatának élére és vonult részben külföldre tevékenységének folytatására. Ludendorff nagy energiája és háború alatti szellemi hegemoniája nem engedte érvényesüléshez ezt a másik embert, aki hasonló tehetséggel és hasonló mértékben, az államhatalom alkalmazásának más terén érezte hivatottságát. E feltevést látszik erősíteni az a körülmény, hogy Ludendorff szerepének bevégzése után, a béketárgyalások során fokozott szerepet vállalt és 1921-től haláláig miniszteri tárcát is viselt.

Ekkor Ludendorff szerepe már véget ért. A politika intézése a katonák kezéből visszakerült a politikusok kezébe. Sarkpontja éppen az volt, ami Rathenau speciális tanulmányainak és hivatottságának tere, a közgazdasági kérdés. A jóvátétel kérdése egyrészt, a háború alatt kifejlődött szociális problémák megoldása másrészt, egyaránt a közgazdaság szervezésében találhatják csak megoldásukat. Így lesz Rathenau előbb jóvátételi miniszterré, majd, mivel az egész külpolitika központja a jóvátételi kérdés, külügyminiszterré. A jóvátétel kérdése megoldásának szentelte minden energiáját és ennek lett áldozatává is.

Mint egyik beszédében (a birodalmi gyűlés főbizottságában 1922. március 7-én) kifejtette, Németországban a jóvátétel problémájáról három felfogás alakult ki. Egyik szerint a jóvátétel teljesítését egyáltalában meg kell tagadni. A másik szerint a jóvátételi kötelezettség létezését el kell ismerni, de a teljesítés lehetetlenségét kell bizonyítani. A harmadik felfogás, amelyet jórészt Rathenau befolyására a birodalmi kormány is vallott, a teljesítés megkísérlésének a politikája és az ellenfél számára annak bebizonyítása, hogy annak korlátozottsága nem az akarat hiányán mulik. Rathenau ezt a felfogást tartotta pszichológiailag helyesnek, mert ez számolt a korábban ellenséges államok mentalitásával és abból indult ki, hogy előbb-utóbb az összes nemzetek belátásával a tény-

leges teljesítőképességet úgyis fel fogják ismerni. Ezt a célt kívánta a Wiesbadenben 1921. október 6-án a jóvátételre vonatkozólag kötött egyezményvel szolgálni. Ennek megkötésénél azt tartotta szem előtt, hogy egyáltalában módozatokat találjon a jóvátételi probléma keresztülvitelére. Ebben kétségtelenül igen nagy szerepet játszanak a kereskedelem-technikai és a szervezési kérdések és Rathenau ezeknek megoldására is kiterjeszkedett, sőt ezeket a probléma lényeges részeinek tekintette. A kérdés politikai megoldásával szemben fejlődött ki Németországban az a nagy belpolitikai agitáció és ellenszenv, amelynek Rathenau áldozatává is lett, de ez nem változtat annak a felfogásnak helyességén, hogy ezt a nagy gazdasági kérdést másként, mint a közgazdasági organizációval és a gazdasági erők tervszerű kihasználásával megoldani nem lehet és a megoldás annál könnyebb és gyorsabb, minél több gazdasági energia céltalan elhasználódását tudják megakadályozni.

IV.

Kétségtelen, hogy mind Ludendorff, mind Rathenau kivételes emberek. Ez nemcsak honfitársaik és a szövetségesek közvéleménye, hanem ezt ellenségeik is elismerik.¹

Habár mindkettő kiváló író, akiknek művei a legtermékenyítőbb és a legélvezetesebb olvasmányok közé tartoznak, amit nagy kelendőségük is bizonyít, mégis nem a tollforgatás, hanem a cselekvés terén van igazi hivatottságuk. Sőt műveiknek olvasása is nem annyira, mint írásmű, hanem inkább, mint egy-egy tett hat az olvasóra. A tettek emberei mind a ketten, akiknek problémája a maguk akaratának embertársaikra való átvitele és csak ennek a célnak egyik eszköze a betű, az írás számukra. A célkitűzés és a megvalósításra való törekvés náluk elválaszthatatlan.

Azt kell tehát néznünk, hogy mit akarnak és azt, hogyan valósítják meg.

Az, hogy mit akartak, részben a gyakorlati politika terü-

¹ General Buat: Hindenburg. Dr. Gaston Raphaël (Paris): Walther Rathenau, Deutsch von Rudolf Berger. Ez utóbbi Rathenau irodalmi működésének nagyon jó összefoglalása.

letére tartozik és oda nem kívánok átlépni. Rámutatok azonban arra, amit más helyen volt alkalmam kifejteni (Budapesti Szemle, 1922. évfolyam), hogy a politikában sem tetszésszerű a célkitűzés, mert mindig vannak bizonyos lehetőségek adva, amelyek defineálják az elhatározást és ezeknek a lehetőségeknek felismerése és helyes megítélése részben a közigazgatással szorosan összefügg. Pl. Ludendorff és a kancellárok közt a vitakérdés az volt, hogy Ludendorff szerint más megoldás a központi hatalmak számára, mint a harctéri győzelem, nem volt. A kancellárok megegyezéssel, defetista békét lehetségesnek tartottak. Rathenau esetében a jóvátételről abban tértek el a nézetek, hogy meg kell-e kísérelni a teljesítést, vagy nem. A fejlemények egyiküket sem cáfolták meg. A következmények Ludendorffot már teljesen, és Rathenaut is sokak szemében igazolták. Minek tulajdonítsuk azt, hogy mindkét esetben ők láttak jobban ellenfeleiknél? Erre igyekszem a választ megadni.

A parlamentarizmus és a széleskörű választójog korában az a helyzet, hogy a célkitűzés a politikusok : a parlament és a kebeléből alakult kormány kezében van, a megvalósítás pedig a közigazgatáséban. De nemcsak a tisztviselői kar végzi az utóbbit hivatásszerűen, hanem vannak hivatásos politikusok is, akik a célkitűzést úzik foglalkozásszerűen, anélkül, hogy a megvalósításban részt vennének, sőt részben anélkül, hogy azt valaha is tették volna.

A mai állami élet annyira komplikált és a társadalmi étellel való kapcsolata is annyira szövevényes, hogy az alapos tanulmány és átélés nélkül ki nem ismerhető és egészében való tudatossá tétele, még inkább az annak vezetéséhez szükséges előrelátás csak kivételes koponyáknak sikerül. A célkitűzés szabadságának korlátai tehát részben magából a közigazgatásból adódnak. Ez az állami étellel elválaszthatatlanul össze van fonódva, az élet a maga örökös változóságában azonban állandóan vet fel új problémákat és a közigazgatási apparátusnak e változó problémák megoldásához való idomítása, a közigazgatás hajójának a hullámok közt való működésben tartása, csak gyors elhatározás, kemény akarat és a közigazgatási gépezet feltétlen ismerete mellett lehetséges.

Ezért a helyes célkitűzéshez szükséges kellő tájékozottsága csak annak lehet meg, aki a közigazgatásnak ezzel az átélt, teljes ismeretével rendelkezik. A költségvetésre nézve már elismerésre talált az, hogy annak javaslatát más, mint a kormány megfelelően előkészíteni nem tudja és a képviselők teljes indítványozási joga ebben a tekintetben már korlátozva van. Az állami élet legfontosabb kérdéseire nézve azonban a helyzet ugyanaz, s a megoldásnak is ugyanilyennek kellene lennie. Innen van a sok súrlódás, sőt nyílt antagonizmus a közigazgatás és a dilettáns kormányférfiak közt, akik csak tapogatódnak és nem tudják az élet rezultására lényeges összes komponenseket helyesen lemérni, megítélni. Más szóval vezető politikusnak, sőt minden hivatásos politikusnak elengedhetetlen előképzettség az, hogy kiválóan képzett és tapasztalattal rendelkező közigazgatási szakember legyen. A modern államférfi képzettsége és iskolája *nem alternative* a politika vagy a közigazgatás, hanem mindig a közigazgatás, bár legszelesebb értelemben véve, amihez plusz gyanánt kell járulnia a politikai képzettségnek és érzéknek.

Másik sajátossága az állami gépezetnek, ami még inkább nehezíti a helyzetet, az, hogy számos összefüggés és fontos viszonyok csak kivételes helyzetekben érvényesülnek s csak fontos megfigyelőpontokról válnak felismerhetőkké. Ehhez járul az az általános körülmény, hogy mindig hosszabb idő kell a viszonyok és emberek olyan kiismeréséhez, hogy sikerüljön azok kihasználása. Ezért a parlamentarizmusnak másik hátránya a vezető emberek állandóságának hiánya. A közigazgatás hatékonyságára mindig veszteség a vezetők személyében beálló változás,¹ kivéve, ha nem egy alkalmatlan, vagy alkalmatlanná vált ember kicsereléséről van szó.

Ludendorff a katonai pályát a hadnagyságtól kezdve a csapatszolgálatban és a vezérkarban egyaránt kiismerte. Rathenau, mint technikus, mérnök, feltaláló, pénzember és nagyvállalkozó a gazdasági élet technikájával és dinamikájával a legaprólékosabban tisztában volt. Ehhez járul tudományos képzettségük, melyet Ludendorff főleg a katonai

¹ Elég e tekintetben Tisza Istvánnak a háború folyamán való felmentésére utalnunk.

tudományok, a harcászat és hadtörténelem terén, Rathenau az egész szociális kérdés és a politika terén szerzett. Ez juttatta őket abba a helyzetbe, hogy az állami gépezet mozgatószabályában rendelkeztek annak olyan alapos ismeretével, amelynek birtokában meg tudták ítélni a megvalósítható feladatokat és a gépezetből másoknál nagyobb erő kifejtést tudtak kiváltani. Mindebből, kapcsolatban azzal, hogy mind a ketten olyan, kortársaik átlaga fölé messze kiemelkedő fizikummal rendelkeztek, amely szellemüknek méltó közvetítő eszköze, adódik az a fölényes személyiség, amely előtt támaszt remélve nyílnak meg a gyengébbek tömött sorai, hogy őket vezető helyre engedjék.

Beethoven szerint zongora nélkül kell komponálni. Az államférfi zongorája a közigazgatás. Ludendorff és Rathenau ennek virtuózai voltak. Hogy terveik megvalósításában mégis elbuktak, annak oka az, hogy nemzetüket nem tudták eszméik irányában vezetni és összetartani. Jó komponisták és karmesterek voltak, de rossz volt a zenekar. A liberalizmus és a demokrácia az állampolgárok nagy tömegét juttatta politikai jogokhoz. Ez azonban addig, amíg politikai jogaiknak az állam érdekében való használatát megtanulják, az államhatalomnak kiszélesítését jelentette ugyan, de egyúttal elernyedésére, felhígítására vezetett. Ez nemcsak mérhetetlenül megnehezíti, hanem sokszor meg is hiúsítja a hivatottak által helyesnek fölismert cél irányában való vezetést és haladást. A nemzeti energia összefogása helyett annak elforgácsolása következik be. Hozzávéve a parlamentarizmus természetéből folyó fent érintett tökéletlenségeket, ez arra vezet, hogy az összes nemzeti erők latbavetése döntő pillanatokban sem sikerül. Ez az, amit Ludendorff és Rathenau a diktatura útján reméltek kiküszöbölni. Nem tudták elérni. De felvetették a kérdést, amelyet korunknak meg kell oldania. Ettől függ nemzetünk jövője és a következő válságokban való felülkerekedése is. Ez a mai magyar politika alapproblémája.

MAGYARY ZOLTÁN.

HOLLANDI IDYLL.

Mynheer von Golden most haza ballag,
Elég volt mára a munka, elég.
Jól megszolgált a nyugodalmat,
Pénztára szépen újra telék,
Kint a fasorban tágas villája,
Feleség, magzat ott szeretőn várja —
Hűséges sáfárt kegyvel az ég.

Kedvtelve járja virágos kertjét,
A léniázott, lány utakat.
Ej! Itt a körtét lurkók leverték! —
Sebaj! Mulasson a pulya had! —
Mindenütt rend, csodatisztaság van,
Csepp hiba sincs a kis gazdaságban —
Hja! Szorgalomból áldás fakad!

Bent a szobákban tölgyfabutorzat,
Bő karosszékek, körasztalok,
Nem látni rajtok rikitót, torzat,
Egy dísz se ordít, nem hivalog.
Delfti fajánszok, réz-cinnedények,
Tündöklő tüköri női erénynek —
Porszem világért sem kavarog.

A családfőt mind vígan köszönti
— Benjamin csüng már apja nyakán —
A nő urának lelkét kiönti,
Mi fontos történt napja szakán :
A hús olcsóbb lett, a len megrágult,
Reggeli tejből hús csöbröt árult.
Bár a tehén kissé karakán.

Aztán a gyerekek sorra kerülnek,
 Az iskolában hogy s mi esett —
 A fiúk kicsinyég olvasni ülnek,
 A lányka horgol még keveset.
 Közben beáll az alkonyi óra,
 Hagyják a dolgot a harangszóra,
 Kiki, amit kell, tarsolyba szed.

Lizbet a lámpákat felgyújtja végig,
 A vacsorához gonddal terit,
 Hozza mosolygva ízletes étkit,
 Illemtudón majszol mindenik.
 Az anya kínál. Nem igen vesznek.
 Hisz estebédig eleget esznek —
 Hál' isten! Többszörre bőven telik!

Lakzi után a szomszédba gyűlnek,
 — Kis múzeumnak hívja a ház, —
 Régi lim-lomba kandin merülnek,
 Az apa büszkén int, magyaráz.
 A föld száz tája küldött be tárgyat,
 Furcsa terméke az öt világnak
 Szabadon, polcon békén tanyáz.

Tigrisbőr, mammutfog, déli növények,
 Kannibál, fegyver, ősi cövek,
 Pagodák, buddhák, ógörög érmek,
 Térképek, glóbusz, látócsövek,
 Gyík spirituszban, gombostűn lepke,
 Augsburgi serleg, brabanti csipke,
 Római gemma, japán szövet.

Örökölt kincsül szállt a családra —
 Nagynak-aprónak kész vigalom,
 De Mynheer Golden főmulatsága
 A pompás képsor a négy falon.
 Kedvesit szinte megsimogatja,
 Aranykeretjük jobban meghatja
 Mint csillogó nagy aranyhalom. —

A gyerekek már pihenni mentek,
 — Nékik a festmény holt betű még! —
 Ők ketten nézik mesterecsetnek
 Fényes tudását, napderűjét.
 Esténként buzgón elülről kezdik,
 Képzelet szárnyát nekieresztik —
 Mennyi varázs! Mily nagyszerűség!

Bársonyos réten kérődző csordák,
 Ólban kakas, tyúk, csirke csipeg,
 Árbocos bárkán duzzadt vitorlák,
 Tulipántenger, rózsaliget.
 Barna cserépben nősirom, jácint,
 Itt pillangó szív, ott bogár mászik —
 Hajszálnyi pontos rajzok, színek.

Hős katonák ott zúgva csatáznak,
 Bitorok jármát nem túrik el!
 Ott kutya-falka, áll a vadászat,
 Lovagok, hölgyek, harsonajel!
 Csenedélet : osztriga, spárga, barackok,
 Nagy ezüstkannák, korsók, palackok —
 Szabadság! Összes gyönyörivel!

Kocsma homályán parasztivornya,
 Sujtó husángok, vérző fejek,
 Lobogó zászló, kis falu tornya,
 Főterén búcsú s táncjelenet.
 Bárgyu fajankók összeröhögnek,
 Anya bugyort nyújt suta kölyöknek,
 Kuruzsló kínál bűvszereket . . .

Mily kikapó kedv! Vaskos egészség!
 Mily derekasság! Mennyi erő!
 Hallani a nép szíve verését :
 Mint a szökőkút buggyan elő.
 Durva iszap rá lent ne tapadna? —
 Fölfele szállván kristály magasba
 Könnyű finomság majd belenő! — —

Mynheer van Golden ilyeneket mond,
Hitvese értőn rábólogat,
Őket nem bántja sem harag, sem gond,
Nyugodtak, jámborok, boldogak!
Még egy «Nimfára s Faun»-ra nevetnek,
A mai napnak gyors véget vetnek,
S hű házaspárt hűs háló fogad.

LENKEI HENRIK

ZENEI SZEMLE.

Jelentés az 1923. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Második zenei évkör (1917—1922).

A Kisfaludy Társaság a Greguss-jutalom kiadásával időnként seregszemlét tart a magyar művészetek felett. Ennek azért is jelentőséget kell tulajdonítani, mert a jutalom kiadását kísérő előadói jelentésekben hat év művészetének történeti vázát találjuk meg s a jelenségek sora lassanként művészeti és irodalmi kultúránk tükrévé lesz. Különösen fontos ez zeneművészetünk szempontjából, hol minden iránymutató nélkül botorkálhat a szakember s az alkalmi érdeklődő egyaránt.

Fejlettebb zenekultúrákban régi gyakorlat, hogy statisztikai pontossággal összeállított adatok alapján évente is megméri a zenei események átlagát, súlyát, hatását s magasabb szempontú kritikával összehasonlítják az előzőkkel. Így észrevehetőbbek az elhajlások, ellenőrizhetőbbek a kinövések s tisztább fényben állanak a komoly értékek.

Ilyen részletes kimerítő adattömeget összeállítani ennek a jelentésnek nem feladata, de a zenei anyagnak magasabb nézőpontból való elrendezésével útmutatóul használható.

A Kisfaludy Társaság zenei alkotásnak ezúttal másodszor ítéli oda a Greguss-alapítvány jutalmát. A díjat olyan műnek kell kiadni, melyet az 1917-tel kezdődő s az 1922-vel végződő évkörben mutattak be. Az alapítólevél nem szól ugyan arról, hogy *csak előadott mű* kaphatja a jutalmat, de az magától értetődő, hiszen olyan művekről, melyek kéziratban vannak, de előadásra nem kerültek, nem szerezhettünk tudomást s az olyat sem tekinthetjük ismertnek, mely nyomtatásban megjelent ugyan, de előadásra vár. A zenemű a bemutatás által válik közismertté. A jelentésben tehát csakis előadott zeneművekről lesz szó.

★

A szemlélődésünk körébe eső évek előrevilágító képe: *gazdag és nagyjelentőségű.*

A művészetek fejlődését bénító politikai és társadalmi akadályok ellenére kiváló művekből annyi termett, hogy a magyar zene jövőjének optimistáit is meg kell lepnie.

Jelentős az évkör azért, mert erre az időre esik, hogy a *modern magyar zeneművészet elindul világhódító útjára.*

«A zenetörténetben szinte páratlanul álló fordulattal, máról-holnapra, évszázados elmaradottság, bátortalan és tapogatózó nekilendülések, elszórtan felvillanó, de magukra maradt geniális kísérletek után egyszerre készen, felvértezve, a modern kor legteljesebb technikai fegyverzetében pattant ki az új magyar zeneirodalom, alig két évtized terméke» — írja Kern Aurél az első zenei (Greguss-jelentésben. Avatott tollal rajzolja meg a magyar muzsika útját a legrégebb időtől a legújabb korig s vizsgálódását azzal végzi, hogy ha tehetségeink csak félig beváltják a hozzájuk fűzött reményeket, zeneművészetünk a magyar kulturális erők harcában csakhamar az első csatasorba jut.

Máris odajutott! Alig telt el hat év! De a magyar muzsika nemcsak leghatalmasabb kulturális erőink közzé került, hanem bámulatos gyorsasággal egymásután hódított országokat és nemzeteket. New-York, London, Páris, Berlin. Bécs, Lipcse, Frankfurt, München, Salzburg: hangos a magyar művészi zenétől. Szeretik és értékelik zeneműveinket. A legtekintélyesebb angol, francia és német szaklapok külön számokat szentelnek a magyar mesterek művészetének. Állandóan figyelnek bennünket, művészeinket ünnepelek s úgy beszélnek rólunk, mint akikben megvan a képesség, hogy az általánosságban hanyatló zeneművészetbe új erőt öntsünk.

Megesonkult, szegény országunk számára felemelő tudat, hogy szellemiekben a hódítók közé kerültünk. «Az a nép — mondja Mistral, — amely nyelvét s művészetét nem felejté el, mindig a kezében tartja börtöne kulcsát.»

★

Előzetes tájékoztatásul néhány szóval a módszert emlitem, melyet a felsorolandó művek kiválasztásában követtem. Évek szerinti sorrendben először a m. kir. Operaház ujdonságain mentem végig, aztán a zenekari hangversenyeken, a kamarazenei műsorokon s végül a szólókoncerteken. Minden zeneműről nem szólhatok, hiszen az ország évente annyi száz és száz kisebb zenedarabot termel, hogy ezt a tömeget még áttekinteni is a lehetetlenséggel határos feladat volna. Annak azonban, hogy valamit jelentésembé felvettem-e vagy sem, jelentőséget akarom tulajdonítani.

★

Az 1917. év, mellyel a hatesztendő évkör kezdődik, a világháború utolsó erőfeszítésének idejére esik. A legszörnyűbb kockavetés utolsó felvonása felé közeledtünk s annyi csapás, gond és szerencsétlenség esodálatos forgatagában az emberek mind nagyobb vágyat éreztek a

muzsikára. A harci zaj elől áhítózva menekültek a zene zsongító ábrándvilágába.

Ezt az évet a mozgalmasság jellemzi. Az Operaházban négy magyar bemutató volt, a Filharmóniai Társaság is több hazai ujdonságot adott elő, kamarazene-hangversenyeink újra megindultak és sok szólókoncertet tartottak. Olyan művészeink, akiket már évek, évtizedek óta nem láttunk pódiumon, mint pl. két világhírű mesterünk: Hubay Jenő és Szendy Árpád, a közönség elé állanak. Dohnányi Ernő, akit a háború viharja — szerencsénkre — hazavert, harmincnégy hangversenyt ad egymaga. Vecsey Ferenc, Telmányi Emil, Koncz János sűrűn játszik. A külföld legnagyobbjai látogatnak el hozzánk.

Az Operaház ujdonságai közül dr. *Gajáry István A makrancos herceg* című egyfelvonásos vígoperája volt sorrendben az első (március 17-én). Szövegét idegen magból *Mohácsi Jenő* írta. Gajáry nevével már az első zenei Greguss-jelentésben is találkozunk. Tudása fiatal zeneszerzőink között figyelemreméltó. Operája előző műveihez mértelen fejlődést mutat. Kellemes muzsika, de egyéni szava — még nincs. *Sztojanovits Jenő Otelló mesél* című kétfelvonásos dalművéről (május 24-én) nem sok elismeréssel szólhatunk. Szerzője zeneéletünk szorgalmas, sokoldalú művésze volt. *Ninon* című operája és *Csárdás* című balettje értékesebb munka, de ezzel az utóbbi operájával nem szerzett babért. Hasonló sorsra jutott *Ábrányi Emilnek Don Quijote* című háromfelvonásos tragikomikus operája is (november 30). Pedig a szövegét Cervantes világirodalmi remekéből a zeneszerző édesatyja, a kitűnő költő, írta. Úgy látszik, a legideálisabb szándékok bolondos lélkű lovagja nem alkalmas operatárgy. Megpróbálkoztak vele számosan, de senkinek sem sikerült, még Kienzlnek, sőt Massenetnek sem. Zeneszerzőnk munkája azért sülyedt bele a sikertelenségbe, mert zenekarából hiányzott a muzsika fölényes humora. Az ilyen rendkívülibb feladatot Strauss Richard, esetleg Bartók Béla talentuma bírná meg.

Bartók igazolta ezt *A fából faragott királyfi* című egyfelvonásos táncjátékával is (május 12). Erről az ujdonságról sokat fog beszélni a magyar zenetörténelem. Ilyen tobzódó, szilaj ritmustömeggel még aligha írtak balettet. A zene egyik legfőbb alkotórészének, a ritmusnak, szédítő, káprázatos kaleidoszkópja. A partitúra a szerzőnek abból a korszakából való, mikor a sajátmaga alkotta zenei nyelvezettel már souverain módon bánik. Ennek a nyelvezetnek főjellemezője, hogy az akusztika törvényeit halomra döntő hangrendszeren áll, tonalitás sehol, a diszsonanciák tuskés útvesztőjében eltéved az ember, olyan rejtelmes hangvilág, melynek szerkezetét, tartalmát, zeneiségét világosan meghatározni, kritikai fogalmak alá fogni: egyelőre igen nehéz

feladat. Nem kellemes zene, de azért *zene*, melyet valami belső, titkos rend kormányoz. Felzaklatott lélek legmélyebb érzéseiből fakad. Minden ütemén érezzük, hogy őszinte művész munkája. A táncjáték zenéjének közelebbi megismerésére talán a legcélravezetőbb, ha idézzük Bartóknak a bemutató alkalmából nyilvánosságra adott szavait: «A táncjáték zenéje szimfónikusan kidolgozott *«muzsikaféle»* (!), szimfóniai költemény, amelyre táncolnak.» Hogy a vezérkönyvről hübl képet kapjunk, bővebben kellene vele foglalkoznunk, de most elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy Bartók Béla partitúrája egyike a legkülönösebb és legjelentősebb magyar munkáknak.

Feltűnhetett, hogy ilyen nagyértékű termék taglalásakor a szövegíró nem említettük. Nem is fogjuk, mert a proletárdiktatúra alatti viselkedése után erre nem méltó s neve a Bartók Béláé mellett amúgy is jelentéktelen. Minthogy pedig esztétikai álláspontunk szerint *a színpadi zene a szövegtől el nem választható*, Bartók Béla munkáját — legnagyobb sajnálatunkra — jutalmazásra nem ajánlhatjuk.

Az év zenekari hangversenyeinek műsorán több újdonság szerepelt. A Filharmóniai Társaság *Novacek* Rudolf *Idillek* című zenekari szvitjét, *Járay* István *g-moll zongoraversenyét*, *Siklós* Albert *d-moll zenekari szvitjét* és *Dohnányi* Ernő *Egy gyermekdalra írt változatai*-t adta elő. A Filharmóniai Társaság által bemutatott művek már műsorra tűzésükkel bizonyos művészeti rangra tarthatnak számot s mikor *Novacek* és *Siklós* munkáját csak megemlítjük, nem azt jelenti, hogy műveik értéktelenek, hanem azt, hogy az átlagos színvonal fölé nem emelkednek. *Járay* István azok közé a zeneszerzőink közzé tartozik, akitől sok szépet várhatunk. Új zongoraversenye klasszikus alapformáját modern zenész harmóniai és melódikája szinesíti. *Járay* nevénél már most megemlítjük később bemutatott művei közül a *Tema con variazioni*, *Suite romantique*, *Impromptu*, *Scherzo* című értékes zongoradarabokat és *II. zongoraversenyét*.

A zenekari hangversenyeknek nemcsak ez évi, hanem mind a hat esztendei anyagából kimagaslik zeneéletünk halk vezetőszellemének, *Dohnányi* Ernőnek 25. opusz-számmal jelölt szerzeménye. Teljes címe: *Változatok egy gyermekdalra, zongorára és nagy zenekarra*. A partitúra élére a szerző mottót írt, amely így hangzik: «A humor barátjainak öröme, mások bosszúságára.» A filharmónikusok november 19-iki bemutató hangversenyén maga a szerző, a világhírű zongoraművész, játszotta a zongorarészt. Londonban, Amerikában is megcsillogtatta már művét. *Dohnányi* most új oldalról mutatkozott be, mint finom mosolyú humorista. Halk kacagás, csendes ironia és sokoldalú szellemesség teszi vonzóvá és különösen frissé szerzeményét. A sokatmondó

mottó mellett is tudni kell, hogy a téma, melyet Dohnányi gazdag fantáziával és zeneszerzői genialitással a legmeglepőbb változatukban formál, egy ismert francia gyermekdal, melynek nevezetessége, hogy kétkezes zongoravariációkban Mozart is feldolgozta volt. Hosszabb zenekari bevezetés után az orchester, majd a zongora hozza a témát, mire tizenkét remek változat következik, melyeket a beethoveni variációk mintájára, belső szellemi kapocs fűz össze. A zongora hol egyenlőrangú tényező a zenekarral, hol alá merül, hol fölébe kerül, százfélé hanghatással. A mű zenekari kidolgozása, hangszerelése Strauss Richard magaslatán áll. Dohnányi mesteri alkotásai közül való.

A kamaraművek között egész évben kevés új akadt. A *Waldbauer-Kerpely*-féle vonósnégyest, mely egyetlen állandó és művészi kamarazene társaságunk, a háború szétkergette s tagjai csak hosszas katonáskodás után kezdhették meg újra működésüket. *Molnár* Antal jelentéktelen vonósnégyesét kivéve, újdonságot nem hoztak. Az opera tagjaiból alakult *Fuvós kvintett* kamarazene-estéiről *Krausz* Mihály két kvintettételét és *Strasser* István egy Mozart-témára írott variációit említjük. De mind a kettőt csak a tehetségtelenség elrettentő példájául. *Dohnányi* Ernő a bécsi *Fitzner-kvartett*-el új *zongoraötöst* mutatott be. Előkelő, költői munka, amely mesterének erényeivel ékes.

Nem hagyhatjuk említés nélkül *Kodály* Zoltán és *Bartók* Béla szerzeményeit, melyeket a Budapesti Ének- és Zenekar egyesület mutatott be. *Kodály* műve: *Zoborvidéki magyar dalok* hat női szólóhangra és női karra a capella. *Bartóké*: *Tót népdalok* vegyes karra zongorakísérettel. Mindenik jelentős nyeresége zeneirodalmunknak.

A szólóhangversenyek áradatából csak egynéhányat emelünk ki. *Dohnányi* Ernő magyar szerzőktől több zongoradarabot mutatott be. *Bartók* Bélától vagy tizenkettőt. Ezek közül a *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Allegro barbaro*, *Sírató énekek*, *Perpatvar*, *Burlesque* címűek már rég híresek. Különösek, de zseniálisak. A zongorairodalom gyöngyei. *Este a székelyeknél* című nyolc soros kis műből olyan tipikus falusi magyar este hangulata száll ki, mellyel *Bartók* minden magyar szívet meghódít. *Kodály Zongoramuzsika* című nagyon értékes füzetéből is bemutatott *Dohnányi* néhányat. Aztán *Siklós* Albert, *Radnai* Miklós, *Weiner* Leó zongoraszerzeményeiből és *Szendy* Árpád törőlmetszett magyar *Aforizmái*-ból. A magyar szerzők új műveiből kötött csokor teljessége kedvéért felemlítjük *Radnai* Miklós *C-dur rapszódia*-ját zongorára és *Siklós* Albert *b-moll Scherzóját* két zongorára.

A hat év dalirodalmát, összefogva, később fogjuk ismertetni.

1918-ban az előző évi zeneláz emelkedett. Az emberek tülekedve menekültek a zene feledtető birodalmába, aminek az volt az eredménye, hogy a hangversenyek száma megháromszorozódott. Az év új kompozíciókat alig termelt, mert a háború és a forradalom nem kedvez a zeneművészet illanó szépségeinek. Ujdonságban volt azért részünk, de ezek mind régebben születtek s csak most kerültek előadásra.

Az Operaház két művet mutatott be. Egy balettet és egy operát. A balett címe: *Az infánsnő születésnapja*. Zeneszerzője és szövegírója: *Radnai Miklós* (április 26.). A szerző némajátéknak nevezi művét, mely Wilde Oszkár hasonló című meséjéből készült. Radnai fiatalabb gárdánk tehetséges tagja. Kamaramuzsikája, dalai, zongoradarabjai nevét csakhamar becsültté tették. Ez a nagyobbszabású munkája, mely első szinpadai műve, jó hírért növelte. A pantomímia vezérkönyve kifejező erejével lep meg. Modern harmoniák és hangszerelési hatások élénkítik. Ritmusai változatosak, drámai ereje figyelemreméltó. Zenekara jól hangzik. Radnai saját zenei nyelvén beszél.

A másik ujdonság: *A kékszakállú herceg vára*. Zeneszerzője a modern magyar zene apostola, *Bartók Béla*. Május 24-én mutatta be az Operaház. Jóval előbb készült mint *A fából faragott királyfi*, de később került bemutatásra.

Mielőtt az operát taglalnók, közelítsük meg szavakkal Bartók Béla dolgozási módszerét. Bartók stílusa a népdal művészi továbbfejlesztése, modern szimfónikus formákba való öntése, nemzetközi nyelven való feldolgozása. Nem az ismert és meglevő népdalokat dolgozza fel, hanem a magyar népdalok szellemében, hangulatában építi fel kótavárait. Szerzeményei ritmusban, dinamikában különös idegrendszer titkait árulják el. Harmoniáiban bámulatos változatoságú kifejezési lehetőségek vannak. Minden munkája: faji, magyar. Nem magyaros, hanem magyar. Hangulataiban, gondolkodásában, műveinek logikai felépítésében és melódikájában egyaránt. Szarkasztikus, groteszk, keserű, humoros, szertelenkedő, erőszakos s ritkán ellágyuló, ami csaknem mind magyar vonás. Művei nem egyszerűek. de mindig művésziek.

A kékszakállú herceg vára nem műfajszerinti opera. Nincs benne történet. Az egész inkább szimfóniai költeménynek szinpadon látható programja. Három énekessel hangversenyteremben is bátran elő lehetne adni. Szimbólikus elbeszélés, melyben lélektani és drámai problémák a zenében élik ki magukat. Szikrázó drámaisággal telített ez a zene, csaknem robban, olyan feszült. Hét impresszionista kép

zenei összekapcsolása az egész, melyekben Bartók csodálatosan gazdag képzeletének minden színe kavarog. Deklamálása újszerű és magyar. A természetes, jól hangsúlyozott énekbeszéd kifogástalanul kapcsolódik a zenekar merész harmóniáiba. *A kékszakállú herceg vára* nagyjértékű munka.

Szövegét ugyanaz írta, aki *A fából faragott királyfiét*, így jutalomra ajánlás szempontjából — sajnos — ugyanolyan elbírálás alá kell vennünk.

A filharmónikusok öt zenekari ujdonságot mutattak be, melyek közül *Molnár Antal Magyar táncok* című művéről, *Rieger Alfréd* két zenekari tételéről s *Zádor Jenő Bánk bán* című szimfóniai költeményéről elismerőt nem mondhatunk. *Buttykay Ákos* három zeneképe *Az ember tragédiája* kísérőzenéjéből: előkelő muzsika. A bemutatott három részből ítélve, ez a kísérőzene méltóan fogja díszíteni Madách grandiózus költeményét. *Gajáry István Öreg csertő* című háromtételű szvitje tetszetős, hangulatos munka.

Felemlítjük még *Bartók Béla Románvidéki magyar táncok* című vonós zenekarra írott művét. *Perényi Géza Romantikus nyitányát*, *Turry Peregrin A falu hőse* című zenei költeményét és *Siró György Arlequin éjszakája farsang idején* című hegedűszvitjét zenekarkísérettel. Ezeket a Budapesti Ének- és Zenekaregyesület hangversenyein mutatták be.

Az év különösebben kamarazene-ujdonságokban gazdag. A modern magyar zene két vezérének, Bartóknak és Kodálynak, jelentős műveit hallottuk, *Bartók Béla második vonósnégyese* szertelen, túlhajtottan Bartók szellemű kompozíció. Amennyire a kamarazenejátszás nem túri az egyénieskedést, éppen annyira kivetkőzteti azt «házizenei» szelleméből a féktelenség. Bartók bizonyos fokig neoimpresszionista s kolorista is, de ha ilyen irányú célja elérésére a vonósnégyes négy egyszerű hangszerét akarja felhasználni, megöli a kvartett lelkét.

Kodály Zoltán szerzői estje a magyar muzsikának komoly ünnepe volt. Hegedűre és gordonkára írott *Duo*jából, *gordonkaszóló szonátá*jából s *második vonósnégyeséből* a valódi faji, magyar, művészi muzsika szelleme csapott ki. Olyan zene, melynek nemcsak a formája, a külszíne, hanem a lelke, a húsa, a vére: magyar. Ő is, mint Bartók, a régi népdal emlőin nőtt fel. Leszállt a legalsóbb réteghez, a néphez, a nótához. Szorgalmasan gyűjtötte, tanulta, formálta azokat s íme, egyszerre beültette a modern zeneművészet színes kertjébe. *Vonósdúója* klasszikus hangon történeteket regél. Adagiója: a nyári est homályában elömlő végtelen Alföld békéje. *Második vonósnégyese*:

a magyar zenének búzavirága, pipacsa, kökörcsinje és árvalányhaja egybekötve. Gordonkaszóló szonátája: magyar emlékekkel telesírt varrottaskendő.

Az 1919. év a legszégyenteljesebb ideje talán az egész magyar történelemnek. A forradalom és a proletárdiktatúra nem lehetett alkalmas talaj művészeti kultúránk folyamatos továbbfejlődésére. Veszedelmekben, viharokban daltalan a liget. Zsarátnokként pislákkolt a zeneművészet, úgyhogy az év ujdonságait könnyű összeszámolni. A hangversenyek elmaradtak, a zavargások miatt nem volt közönségük. Színházba sem lehetett járni. Mindenféle megkötöttség béklyózta a művészet éltető levegőjét: a szabadságot. Az év vége felé, mikor a diktatúra réműletei alól kezdtek felszabadulni a lelkek, a hangversenyélet is némi erőre kapott, de eredeti medrébe csak a következő években tért vissza. Az Operaház egy ujdonságot mutatott be, a proletárdiktatúra tobzódó hatalmaskodásának tetőpontján, a *Marika* című operát (május 22.). Szövegét *Földes Imre*, zenéjét *Krausz Mihály* írta. Megesúfolása volt ez irodalomnak, zenének, operának egyaránt.

A zenekari hangversenyek műsorából *Radnai Miklós Orkán vitéz* című *«hősi fejezetek»*-nek nevezett, tenorszólóval nagyzenekarra írott művét emeljük ki. A szorgalmas szerzőnek érdekes kísérlete ez arra, hogy a szimfónikus formát ilyen újszerű beállításban használja. Sokkal jelentősebb esemény volt *Bartók Béla* zongorára és nagyzenekarra szerzett *Rapszódia*jának előadása. Első ópusza ez a mesternek s vagy tizennégy évvel ezelőtt írta. Azért is értékes munka, mert ebben a műben jut először megoldásra a modern magyar muzsika izgató problémája. Természetesen rég túlhaladta már *Bartók* ezt a művet, de az új irány merész, céltudatos kijelölését megtaláljuk benne.

Dohnányi Ernő új hegedűversenyének bemutatása nagyban emelte a zenei esztendőt. A versenyművet az 1918. évi filharmóniai hangversenyek egyikén kellett volna bemutatni, de a forradalmi események s a proletárdiktatúra miatt ez év végére maradt.

A hegedűverseny, mint műfaj, ma már csaknem elavult. A hegedűirodalom régóta semmit sem fejlődik, sőt nem áll magasabban, mint száz éve. Lehet, hogy ennek oka az is, hogy a hegedűművészet nem kapcsolódik annyira bele az életbe, mint régen. A rohanó modernség vágató életkörülményei a halk, szerény hegedűnek szavát vették. A nagy zeneszerzők alig törődnek a hegedű külön életével, a ma nagy hegedűsei közül pedig kevésben él alkotó lélek. A kevesek közt tündöklően áll *Hubay* neve.

Dohnányi versenyművében életre akarta kelteni új módszerrel a régi formát. Hegedűkoncertje borongós, drámai, tépelődő hangulatú, mint a kor, amelyben született. Értékes alkotás, de nem elég tetszetős, nem eléggé mutatós. Versenyműnél pedig ez is kellék.

A zenekari művek közül még *Selden-Góth Gizella* vegyes karra és zenekarra írott *Temetési karát* s *Perényi Géza második szimfóniá-ját* említjük meg.

Kamaraművek között csak egy újdonságot találtunk, *Dohnányi második zongoraötösét*, mely szerzőjének nemes tollát méltóan dicséri.

Az 1920-as esztendő művészetén még rajtaül a forradalom és a proletárdiktatúra okozta kábultság. A hangversenyek száma nagyon megcsappan. Újdonságokat alig hallunk, külföldi mesterek nem keresnek fel bennünket. Kimagasló zenei terméke az évnek nincs.

Az Operaházban egy rövidke operát és egy táncos némajátékot mutattak be. Az opera címe: *Donna Anna* (január 27.). Szövegét idegen magból *Mohácsi Jenő* írta, zenéjét *Nádor Mihály*, akit kisebb zenei formákból tehetségesnek ismertünk. A nagy formákat — úgy látszik — nem bírja invencióval. Tanult muzsikus, a modern zene eszközeit ügyesen használja, hangszerelése színes, de vezérkönyvének eredeti szava nincs. Elképzelésében, ízlésében s megnyilatkozásában semmiféle fajiság sem lelhető fel.

A balett címe *Utolsó álom* (január 27.). Magas rangra emeltük a puszta megemlékezéssel is.

A zenekari művek közül *Szerémi Gusztáv* két zenekari szimfonikus tételét, *Horovitz Pál Változatait* és *Dohnányi Ernő* német szövegre zenekari kísérettel írott dalait említjük meg.

Sokkal jelentősebbnek tartjuk *Kodály Zoltán* két hegedűre és mélyhegedűre szerzett *Szerenáda* című kamaraművét. Két hegedűn és egy brácsán ennyit és ilyen szépen beszélni, ritka hangszerismeretre vall. A trió háromtétéles. Az első szigorú szonátaforma, a harmadik kiszélesített Kodály-féle rondó. E között a két pillér között áll a mű különösen érdekes, önkénykedő *lentója*, mely két magyarnak tempós párbeszédét jeleníti. Nem festi, hanem jeleníti, annyira plasztikus. Megkapó ez a meggondolt, szomorú, majd kitörő és hetyke magyar zenei beszélgetés.

Két szerzői estről is szólhatunk még. *Ticharich Zdenka* nagy zenekarra írott *h-moll szimfoniattája* reményt nyújt a szerző további szép fejlődésére. *Siklós Albert kürtszonátát* és egy *triót* mutatott be. Tanári munkák.

Az 1921-ik esztendőöt két nagyjelentőségű ujdonság díszítette. Zenevilágunk vezérének, *Hubay Jenőnek*, *Dante szimfóniája* és *Szabados Bélának Hiszekegye*.

Ezt a két értéket leszámítva, az év zenéje elég szegényes, ami arra vall, hogy a nagy politikai megrázkódtatások után szerzőink még nem találták meg az alkotási vágyhoz szükséges egyensúlyt.

A hangversenyélet ugyan élénk, a koncertek száma ismét nő, mindenki szerepelni akar, mindenki zenére vágyik, de az a baj, hogy *akármilyen* zenére s nem zeneművészetre.

Az Operaház is meghódolt a tömegizlésnek. *Mályvácska királykisasszony* címen *Máder Rezsőnek* olyan balettjét adta elő (december 15), melynek partitúrájára még katonazenekarmesterek sem lehetnek büszkék.

Díszes magaslatról néz az év zenéjére *Hubay Jenő Vita Nuova* című szimfóniája, melyet december 12-én mutattak be a nagynevű szerző vezénylete alatt. A mű a Corvin Mátvás Egyesület által rendezett országos Dante-ünnepélyre készült zeneművészeti adózásul a nagy olasz géniusz hatszáz év óta világitó szellemének. *Hubay munkásságát* s zeneköltői nagyságát mindenki ismeri és elismeri, mégis megjegyezzük, hogy ez a szimfónia nagy koncepciójával legkiválóbb művei közül is kiemelkedik. A szimfóniát tenorszólóra, három női hangra, vegyes- és gyermekkarra, orgonára és nagy zenekarra írta a mester. Két főrészből áll és hét tételre tagozódik, melyek közül kettő tisztán instrumentális. A mű *Dante Vita Nuovajának* öt szonettjén épül s az «isteni költő» megható líráját, epedését, látomását, szenvedését, végül fanatikus rajongását emelkedett zenei szóval festi. *Hubay*, mint zeneköltő, elsősorban lírai talentum, mindenre megrezzenő érzelmi erejének színes költeménye a *Vita Nuova*.

Büszkén említjük, hogy a Kisfaludy Társaság 1917-ben az első zenei Greguss-jutalommal *Hubay Jenőt* koszorúzta meg.

Zenekari hangversenyeink műsorából felemlítjük *Bartók Béla* új átdolgozásban bemutatott *II. magyar szvitjét*, *Weiner Leó* klarinét-szólóra és zenekarra írt *Balladá-ját*, *Beretvás Hugó* zenekari kísérettel írott dalait s kiemeljük *Kodály Zoltán Dalok zenekarral* című vokális művét, melynek szólamvezetése, harmonizálása, hangszerelése mesteri, magyar zenei prozódíája kifogástalan. Ihletett, nagyértékű, költői munka.

A Budapesti Ének és Zenekaregyesület egyik hangversenyén *König Péter Tisza-kantáté-ját* hallottuk. *Juhász Gyula* szépszávu versére készült. Magyar folyónknak, a szőke Tiszának, szóló hódolat. Ének-

beszéde nem hibátlan, de a vegyeskarra írott részekben hangulatos és erőteljes alkotás.

Kamarazenében csak egy újdonságot találtunk: *Koessler János*-nak, nagynevű zenepédagógusunknak, zongora, hegedű és brácsára írott tró-ját. Előkelő munka.

Másik kimagasló dátuma az évnek: május 21. Ekkor zajlott le lélekemelő ünnepély keretében a magyar *Hiszkegy* országos pályázati anyagának bemutatója. Papp-Váry Elemérné ódai szárnyalású szövegére háromszáznál több pályamű érkezett be, melyek közül a bírálóbizottság tízet döntés előtt bemutatott a közönségnek. Bariton-szólón, majd vegyeskarban énekelték el a pályaműveket. Az országos bírálóbizottság *Szabados Bélának* adta a díjat. Meleg, magyar lélekből, igaz ihlet szerencsés pillanatában fakadt, szárnyaló muzsikáju ez az új nemzeti imánk, melynek emelkedett, himnikus ereje bizakodást, hitet, jobb jövő reményét lopja a csüggedő magyar szívekbe. A *Hiszkegy* zeneileg is méltóan áll két nemzeti himnuszunk mellé. *Szabados Béla* sok gyönyörű magyar művel gazdagította zenekultúránkat, de számos érdeme fölött is mindig tündökölni fog neve *Hiszkegy*-ének zenéjével.

A *Hiszkegy* két zenésítésére kell még kitérnünk. Az egyik zene-életünk érdemes nesztorának, *Mihalovich Ödönnek* a műve: a másik a *Dohnányi Ernő*-é. *Michalovich* művét vegyeskarra orgonakísérettel írta. Nagy művészi erényei és tudása előtt most is meghajlunk. *Dohnányi* művét tenorszólóra, vegyeskarra és zenekarra írta. Abban is különbözik a *Hiszkegy* többi zenésítésétől, hogy nemcsak a mottót, hanem az egész költeményt zenésítette meg. Hatalmas munka. A magyar karirodalom egyik dísze.

★

Az 1922-ik évben nagy zenei értékeket kaptunk. Ez az esztendő nemcsak a vizsgálódásunk körébe eső hat év mindenikénél gazdagabb, hanem olyan értékeket termelt, melyek fénye átküllözi az egész magyar zenekultúra egét. Ilyen kincsünk: *Dohnányi Ernő* *A vajda tornya* című operája és *Szendy Árpád* *Helikoni szvitje*.

Dohnányi operáját március 19-én mutatta be az Operaház. *A vajda tornya* a magyar opera történetében kimagasló torony. Egy százéves fejlődési vonalnak talán legmagasabb pontja. Az első magyar operát, *Ruzitska Ignác Béla futásá-t*, épen száz esztendeje adták elő. A magyar dalmű irányvonala *Ruzitska* után *Erkel Ferenc*szel egyszerre magasra ugrott. *Dopplerrel* és *Mosonyival*, különösen *Mihalovich* és *Zichy Géza* működésével nem esik a zenei grafikon; az utolsó három

évtizedben Hubay Jenő, Farkas Ödön, Szendy Árpád, Szabados Béla, Buttykay Ákos és Poldini Ede nagyban emelte a színvonalat, mely az európai magaslatot Bartók Béla és Dohnányi Ernő érte el.

★

Irodalom és zene még sohasem távolodott el nálunk annyira egymástól, mint ma. Íróinkat nem igen érdekli a zeneművészet. Alig akad egynehány, aki művészelelkével érzi, vagy szereti a zenét. Arra pedig, hogy tehetségükkel a zene kultúrájának művelői közé álljanak, nem is gondolnak.

Szöveges zenében az írói alárendeltség tulajdonképpen Wagnerrel megszűnt. A wagneri «Allkunst» a művészetek egységesítésével törekszik az élet teljes kifejezésére, az egyik művészet eszközeivel pótolván azt, amit a másik sajátosságainál fogva nem tud tolmácsolni. Wagnerig a szöveg nagyobb része csupán ürügy a zenélésre. Íróink zöme nem tudja, hogy *szöveges zenében a szó egyenlő rangú művészeti tényező a zenével*. Ebből a tételből az is következik, hogy operaszöveg írása éppen olyan magasrendű művészet, mint bármely másfajta színműé.

Az írók nemtörődömségénél még nagyobb a zeneköltők irodalmi járatlansága. Nem akarjuk a példák százait felsorolni, csak rámutatunk egy néhányra. Rossini geniósan szökellő kótái alá egész nyugodtan más szöveget is írhatunk; Beethoven évtizedekig kereste szövegíróját s végre is egy átdolgozást zenésített meg; Mozart egyenesen könnyelműn vette a nyomtatott betűk zenei szolgálatát. Hogy kit milyen szöveg ihlet meg, abba beleszólni nem lehet. De hogy ki milyen szöveghez nyúl, ezzel elárulta az irodalomhoz való viszonyát.

A legnagyobbak közül csak Liszt és Wagner kivétel. Liszt lakásában Homeros, Platon, Szent Ágoston, Dante, Shakespeare, Lamartine, Pascal, Leibnitz, Locke, Schoppenhauer, Voltaire, Rousseau, Kant, Hegel és sok-sok kiváló gondolkodó könyveit mindig meg lehetett találni. A tizenhétéves ifjú tudásszomjára jellemző az a kérdés, mellyel Crémieux ügyvédhez fordult:

— Tanítson meg engem az *egész francia litteraturára* . . .

Muzsikában is csak az lehet korszakalkotó, aki mindent tanult és mindent tud. Ma már a legnagyobb zenei tudás sem elég ahhoz, hogy valaki rendkívüli művésszé váljon. Minden művészetet ismerni kell, mert voltaképen csak egy művészet van, melynek zene, szobrászat, festészet és költészet csak különböző kifejezési módja. Nagyszerűen beszél erről Liszt Ferenc olaszországi útjáról Berlioz-hoz intézett soraiban: «A szépséget, melynek legszebb országa Itália, legtisztább

és legmagasztosabb formájában most láttam. Bámuló szemem előtt a művészet egész pompájában bontakozott ki, egész egyetemességében és egységében támadt fel előttem. Érzésem és gondolkozásom mindennap ismételten meggyőződött a génius műveinek titkos rokonságáról. Rafael és Michelangelo segítettek megértenem Mozartot s Beethovent; Giovanni di Pisa és Fra Beato megnyitották szememet Allegri, Marcello, Palestrina számára; Tizián-ban és Rossini-ben ugyanazon sugártörésű csillagokat ismertem fel. A Colosseum és a Campo Santo nem oly idegenek az . . . Eroica-szimfóniától, mint első tekintetre látszik. Dante művészi visszhangját Orcagnában és Michelangelóban találja meg: talán valamikor zenei echóját is megleli a jövő egy Beethovenjében.»

★

Erre a kitérésre azért volt szükség, hogy jobban rá tudjunk mutatni arra a művészeti csorbára, mely *A vajda tornyá*-n esett. Az opera szövegét *Hans Heinz Ewers* és *Marc Henry* írta, magyar színpadra pedig *Lányi Viktor* dolgozta át. Tárgya ősrégi székely népballadánkkal, a *Kőműves Kelemen*-nel azonos. A német szövegírók azonban nem ismerték népi irodalmunk kincsét s nem tudták, hogy az általuk feldolgozott albán legenda a mi költeményünknek csak egy változata. Dohnányi Ernő sem tudta ezt, azért vált ilyen felemás munkává operája. Dolgozás közben azonban belátta a hibát s átformálással, magyar színre való alkalmaztatással megkísérelte érintetlenül hagyni irodalmi népi értékünket. Mégis érzik a szöveggönyvön, hogy nem a *Kőműves Kelemen*-ből készült. Magyaros a ruhája, de a lelke, a levegője nem a népballadáé.

A szöveggönyvnek még egy fogyatkozása van. A szereplők mind székelyek. Derék hősök, áldozatkész hazafiak, rettenhetetlen harcosok, szülő- és hitvestisztelők. A székely nő tiszta, magasztos lélek, mintája az ideális anyának és feleségnek. Az egyetlen szereplő, aki fondorkodó, ármányos, szószegő, az életéhez kötött derék embereket elveszejti, akit bűnéért a saját férje felháborodásában megöl: — Emelka — magyar nő! Nemzeti érzésünket méltán bánthatja ez a — mondjuk — meggondolatlanság.

Zeneileg *A vajda tornya* egyike a legművészebb magyar vezérgyűjteményeknek. Először azért, mert magyar zenei prozódiaja tökéletes; másodszer azért, mert olyan logikus partitúra, mely távlatokat nyit s példányképe lehet a jövő operaszerzőinek. Ez az opera is mutatja, hogy lehet magyar nyelven operaszerzőleg kifogástalanul énekelni és beszélni.

Még nagyobb értéke a vezérkönyvnek a logikusság, mely alatt röviden azt értjük, hogy az operának egyetlen üteme sem indokolatlan. A szövegnek alárendelten, de a hol lehet, minden zenei szép felhasználásával áll a muzsika szolgálatában. Dohnányi nem állít fel magának dolgozási elveket, a zene minden eredményét felhasználja mondanivalóinak legtekélyesebb eszközéül, de mert azt tartja, hogy a szöveg önmagában is sokat megmond, zenekarának nem lehet más feladata, mint a szöveg értelmének mélyítése. A hol a szó végződik, ott kezdődik a zene. Ezt a tételt úgy alkalmazza, hogy a fogalmak értelmét a zene «Ding an sich» erejével fokozza. Főként lélekrajzot ad. De sem többet, sem kevesebbet, mint amennyit a helyzet követel. Partitúrája programzene, de nem az értelem, hanem inkább az érzelm számára.

Amint már reámutattunk, az operazene a szövegtől el nem választható. A zeneesztétika mai álláspontja szerint az opera, mint műfaj, annyira egységes, hogy alkotóelemeinek esetleges hiányosságai az egészre árnyékot vetnek. A mai operákat nem lehet külön a zenéjük révén értékelni, mint a Mozart vagy Rossini idejében írottakat. *A vajda tornyának* egyetlen fogyatéka: a szövege.

Az Operaház másik ujdonsága a *Jégvirág* című egyfelvonásos daljáték volt (május 10), melynek zenéjét Bahnert József írta. Jelenkéntelen, ócska muzsika.

A Városi Színházban is volt operabemutató. *Ábrányi Emil Ave Maria* című egyfelvonásosa és *Clement Károlynak Trilby* című háromfelvonásos figyelemreméltó operája. Itt került színre Petőfi születésének századik évfordulója alkalmából *Szabados Béla Bolond Istók* című értékes zenéjű népies daljátéka is.

Mielőtt rátérnénk az év második nagy ujdonságára, érintsük a figyelemreméltóbb műveket.

Megjegyezzük, hogy annyi hangverseny, mint ebben az évben, sohasem volt még. De értéktelenebbek sem. Humbolt Sándor azt mondta a zenéről, hogy «calamité sociale». Csaknem igaza van. Koncertlázba esett az egész ország. Szegény, elnyomorodott hazánknak sohasem volt annyi baja a zenével, mint ebben az évben. Hangversenydüh fogta el az embereket, mintha a zenélés volna az első és legfőbb boldogság.

Zenekari hangversenyeink műsorából *Bartók Béla* nagyértékű *Négy zenekari darabját* emeljük ki, mely genialis szerzőjének markáns egyéniségét tükrözi, és a legfiatalabb nemzedék figyelemreméltó szerzőjének, *Kósa Györgynek*, *Hat zenekari darab* címet viselő zenepoémáit

említjük fel. Zsolt Nándor *Szimfóniájáról* sem szabad megfeledkeznünk, mely a fiatal komponistának igen tehetséges munkája.

Kamaraművek közül két újdonságra kell kitérnünk. Az egyik *Bartók Béla I. hegedű-zongora szonátája*. Csaknem elemezhetetlen mű. A másik *Weiner Leó fizs-moll vonósnégyese*, mellyel a tehetséges szerző az 1922. évi amerikai Coolidge-pályadíjat nyerte el. Mindenesetre értékes kompozíció, de inkább virtuóz, csillogó és érdekes s nem bensőséges, meleg házimuzsika. Elmésség, ötlet, számítói tudás, csipős és éles élcélődés jellemzi. Nincs benne semmiféle faji jelleg.

Fussunk végig a hat év dalirodalmán is. Műdalirodalmunk nagyot fejlődött ez alatt az idő alatt. Alig negyedszázada, hogy szerzőink a magyar költők verseinek muzsikás sorait figyelni kezdik s elfordulva az idegen, főként német sablontól, magyar lélekkel akarják zenére fordítani a szövegeket. Nagy tusára kelt a zenei szép a magyar prozódiaival, míg lassanként a művészi magyar dal megteremtésében megbékültek.

Dalköltőink sorában *Tarnay Alajost* illeti meg az első hely, aki kitünő tehetségét egészen ennek a műfajnak szentelte. Szerzői estje szép emlékünknél. A centennáriumra szerzett *Petőfi-dalaival* a grandiózus költő legjobb zenésítői közé emelkedett. Dalszerzőink érdeemes csapatának *Székács Aladár* is dísze. Dalai előkelő melódikájukkal és a szavak adta értelem nagyszerű zenei kihegyezésével tűnnek ki. *Hubay Jenő* dalai: irodalmunk büszkeségei. *Szendy Árpád*, *Szabados Béla*, *Kern Aurél* rég elismerten legkiválóbb dalköltőink közé tartoznak. Ki kell emelnünk nemrég elhunyt kitünő zeneköltőnket, *Kacsóh Pongrátot*, aki a kis zenei formákban mindig nagy értéket adott. *Bartók Béla* a dalban nem olyan hatalmas művész, mint egyéb kompozícióiban. *Kodály Zoltán* dalai: magyar kincsek. *Dohnányi Ernő* magyar népdalfeldolgozásai művésziek. *Az Esterházy Pál nádor* nótáskönyvében talált XVII. századbeli gyönyörű magyar nótanyagot *Kern Aurél* áhítatosan és nagy tudással öltöztette fel. *Mihalovich Ödön*, *Demény Dezső*, *Rékai Nándor*, *Lavotta Rezső*, *Karácsonyi István*, *Lányi Ernő*, *Lányi Viktor*, *Nádor Mihály*, *Dienzl Oszkár*, *Antalfy-Zsiross Dezső*, *Kazacsay Tibor* dalaival találoztunk még a hangversenyek műsorán, melyek közül *Radnai Miklós* hangulatos «Székely dalai»-t külön ki kell emelnünk. *Balázs Árpád* működése mellett sem mehetünk el szó nélkül. Nótái, ha zeneirodalmilag nem is

jelentősek, de népszerűek s nagy érdemük, hogy a magyar zongorák-ról kiszorították a budapesti aszfalt «léha danái»-t.

*

A március 31-iki *Ünnepi zenekari magyar est* az év zenéjének másik kimagasló dátuma. Itt mutatta be a Zeneművészeti Főiskolának az Operaház zenekari tagjaival kibővített nagy zenekara Hubay Jenő vezetése alatt Szendy Árpád *Helikoni szvitjét*.

A magyar zene mesterének, Liszt Ferenc nagy tanítványának, boldogult Szendy Árpádnak, hattyúdálává vált ez a *Magyar Suite*.

A szvit a két évvel az előtt felelevenített helikoni ünnepekre készült. Mikor Festetich Tasziló herceg az ünnepély műsorát összeállította, alkalmoszerű zenedarab megíratását is tervbe vette. Ebből a célból Hubay Jenőhöz fordult. Mikor Hubayék megvitatták, hogy milyen fajta kompozíció volna az ünnepélyre a legalkalmasabb, Szendy Árpád indítványára, igen helyesen, zenekari magyar szvitben állapodtak meg, mert a tárgy szimfónia írására talán nem elég súlyos és a szvit tételeinek változatossága a magyar lélek zenei kedélyvilágának inkább megfelel. A szimfóniánál kissé könnyebb muzsika, de ünnepi alkalomra tetszetős és mégis művészi. Nyilvános pályázat kiírása anyagi akadályokba ütközött, mert a pályadíjat a pályabírák munkája egyedül felemészthette volna. Így hát az indítványozót kérdezték meg, vállalná-e a megbízatást. A herceg Szendyt a szép feladatra felkérte s a mester márciusban munkához is látott. A júniusi ünnepélyre készen volt a mű, de zenekar hiányában csak most adhatták elő.

A szvit zenei váza Berzsenyinek *Keszthely* című költeményén nyugszik, amint gr. Festetich György is ebből merítette volt az irodalmunk emelésére 1817-től 1819-ig rendezett öt *Helikoni-ünnep* gondolatát. Négy hatalmas tételből és egy előjátékból áll, mely belefut az első tételbe.

... «a kék Balaton partja virányain,
Hol minden mosolyog — — —
— a keszthelyi zöld parton emelkedik
a csendes Helikon.»

Berzsenyi soraira az előjátékban Szendy megkapó motívummal festi a Balatont. Hullámoztatja, símogatja, korbácsolja, majd lecsendesíti a pompázó magyar dallamot, melynek tématorlódásából csaknem ránkfröccsen a puha, kék hullámok szelid, csipkés taraja.

«... — — — — — jöjjetek, ó szelid
 Áon szüzei! és verjeteK itt lakást!
 — — — — — hol ma feketült falak
 Látszanak, menedékváratok ott vagyon!
 Ott vár titeket egy bölcs s kebelébe zár.»

Az első tétel kezdő motívumát úgy értelmezzük, mint önérzetes, hangos felhívást, melyet Georgikon grófja a nemesség összetoborzására közreadott és a magyar szellem és művészet emelésére meghirdetett. Halljuk, amint gyülekeznek a magyarok. Mindenünnen sereglegnek, megértették a felhívást s amikor már sokan vannak együtt (az *andantino calore graziosamente nobile* résznél), lelkesen lép be a tétel elbűvölő főtémája. Rá egy magyar *fugató* következik, melyből a főtéma és az előjátékbeli Balaton-motívum hátán hatalmas emelkedés vezet az epizóddal megszakított zárathoz. Tiszta szimfóniatétel. Iskolapéldája annak, hogy aki költő, szeplőtlen magyar szonátát tud írni klasszikus szonátaformában. Az előjáték és az első tétel hangneme: A-dur.

«Gyakran mulatoz itt zöld hinarak között
 Nereus, sáskoszorus nympa leányaival.»

Amint e szavakból is sejthető, a második tétel *scherzo*. Régi magyar témával kezdődik (*andante con moto*), mely rövid átmenettel kellemes keringőbe visz (a valcer nem indokolatlan, mert a *Helikoni ünnepélyeken* elvéve német irodalmi termékeket is bemutatnak s az ünnepi bálokon idegen táncokat is lejuttatnak). Jellemző, hogy még a keringőnek is magyar íze van. A valcer a magyar témák erején lassanként megtörik, észrevétlenül elmúlik s szinte látjuk a vízi világ kacagó, hahotázó tritonjainak balatoni bortól részeg, pajzánkodó csapatát. Itt is, ott is cimbalomszó üti meg fülünket, ütőhangszerek előkészítése után megkapó szökkenéssel kápráztató sóló cimbalomfutam ível fel a zenekarból és azután *da capo*. A tétel hangneme: E-dur.

«Gyakran zengeti itt Arion énekét
 A hold fénye alatt gerjedező vizen.»

Pasztorálszerű a harmadik tétel. Arion énekénél andalító hegedűszóólóval, majd később kedves diákanával fűszerezve. Mintha Georgikon fenkölt lelkű gazdája gabonaérés idején mezei sétára menne s jóleső meglepéssel szemlélné, hogy a mag, amit elvetett, szépen megérett. Tűnődés, kétkedésféle is vegyül gondolataiba, vajjon jól csinálta-e? A természet békés harmóniái megnyugtatják. Mind között

ez a tétel a legművészebb. A lelki élet legfinomabb szélsőségeit érintő programmnélküli programzene. Hangneme : H-dur.

... «a szabadban a 12 juhász táncát nézték meg a vendégek.»

A negyedik tételnek külön elnevezése : *Toborzó*. Témáját még diákkorában jegyezte fel a mester. A tétel egészében végtelen ügyes rondóformát mutat s közel rokon már a XVI. századból is ismeretes ősmagyar táncsal, a palotással. Méltóságos és előkelő, mint amilyen a *palotás*, vagy más néven *verbunkos*. Végén a tétel az ősi tánc mintájára élénkül, de nagyobb fele lassú *andalgóból*, *topogóból*, *dobbantó* ból áll. Az első téma már heves nekilendüléssel (*andante ma poco moto*), a mulatozó jókedv kitoró felkiáltásával indul. Átmegy a lágyabb *trió*ba, melynek basszusmenete : a kótákba fogott eleméntáris magyar erő. Az egész tánc, sőt az egész tétel a daliásságnak hangokban való megtestesítése. A felületen pajzánkodó táncmelódiai mélyén, a kürtökön tompa erővel bűg a *Szózat*, majd friss csárdás következik ősi változataival, mely vad élénkségre fűl (*vivace*). Záródékül visszatér a lassú csárdás, melyből terebélyes fává nő az orgonaponton tartott *coda*. Lassú csöndesedéssel halkulnak a hangok, mi alatt klasszikus szimfóniák mintájára, a költő összeszedi az előző tételek főbb témáit s méltóságos ívben mártja tollát az ősi kalamárisba, hogy pontot tegyen erre a magyar művészet érdekében írt, ragyogó stílusú fellebbezésre.

Amint látjuk, a szvit tulajdonképpen teljes magyar szimfónia. Allegro (I. tétel), Scherzo (II. tétel), Andante (III. tétel) és Finale (IV. tétel) szabályosan következnek. Csak a szelleme és tartalma könnyebb egy lehellettel a szimfóniáénál. A tételek egymásutánjában mintha Lisztnek a magyar zenei hagyományokról feljegyzett sorai elevenedtek volna meg : «Magyarország a magyar zenét joggal tarthatja sajátjának. Az ő búzáján nőtt, az ő tőkéjéből táplálkozott s az ő verőfényén fejlődött. Ő fogadta bámulatába és hála a sorsnak, védelme alatt díszesedett, szépült és nemesedett. Erkölcsével olyan szorosan fonódott össze, hogy a haza legbüszkébb emléklapjaihoz, minden magyarnak legbensőbb emlékeihez kapcsolódik. Hazánk halhatatlan hódítása ez. Hivatott arra, hogy legszebb jogcímei között ragyogjon. Álljon tehát képe ritka, szép, értékes vésetű éremként régi, dicsőségteljes koronájának kincsei között».

Szendy Árpád *Helikoni szvitje* faji zeneművészetünknek marandó gyöngye. Olyan, mint a békési búza. Ezerszínű, mint a Balaton

vize. Megnyugtató, mint a keszthelyi tenger s mindent feledtető, mint a somlói bor. *Elévülhetetlen érdemének: jellemző, nemes, ősmagyar témáit tartjuk.* Olyan mestermű, amely mindig méltóképpen fogja képviselni a magyar zeneművészetet. Azt a zeneművészetet, mely Erkelben és Lisztben gyökerezik s a régi értelemben vett zenei formaművészet egyenes, virágos, derűs ösvényein halad. Szendy műve talán az utolsó gyümölcs azon a fán, mely a magyar muzsika talajából száz évvel ezelőtt kezdett kinőni. Tudjuk, számításba vesszük, hogy a modern, hódító, magyar muzsika egészen más, talán nagyszerűbb tájak felé halad, de a régi fa érett gyümölcsét is meg kell becsülni, különösen akkor, mikor az a fa sokat termett, sokat virágzott s a magyar zenekultúra dús kertészetében — míg élt — alig adtak neki egy kanna vizet.

Szendy Árpád Helikoni (Magyar) Suite című szerzeményét a Kisfaludy-Társaságnak a zenei Greguss-jutalommal való kitüntetésre tisztelettel ajánlom.

Papp Viktor.

IRODALMUNK ÉS AZ ELSZAKÍTOTT MAGYARSÁG.¹

Egyik jeles elnökelődöm, kinek születése centennáriumát ünnepeltük nemrég, b. Kemény Zsigmond, ötvenhat évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság 1868-iki XVIII-ik ünnepi közülésén tartott megnyitó beszédjében irodalmunk szerepét történelmünk váltakozó korszakaiban következő szavakkal jellemezte :

«Rendszerint a politikai élet felpezsdülő mozzanatait szokta kísérni az irodalom fejlődése. Ellenben nálunk az irodalom hatott elsősorban a nemzeti érzelem emelésére. Majdnem egyedül és támogatás nélkül küzdött a német olvasztási erő ellen, s majdnem egészen neki köszönhetjük, hogy a latin nyelv uralkodása a törvényhozásból kiküszöböltetett.

S midőn 1849 után az iszonyú válság beállott s azon elnyomatás, mely az egyéneket és intézményeket egyaránt sujtá, még gyászosabbá lőn oly sejtelmek miatt, mintha hazánk a vonaglás kínjaival küzdene, s létét fenntartani már alig lehet, és midőn a közélet még fennmaradt jeleseit s magát a tömeget is tétlenségre zsibbasztotta : irodalmunk, s főleg a szépirodalom volt a bátorító, az erélyt fenntartó, a termékenyítő elem, mely nemcsak hitt és lelkesedék, de maradandó műveivel is folyvást bizonyítá, hogy a hazának élni kell, hogy a haza élni fog.

Ez oly érdem, melyet irodalmunktól senki sem tagadhat meg.»

Irodalmunknak ezt a történeti érdemét és a történelemtől igazolt hivatását kell szemünk előtt tartanunk hazánk jelenlegi szomorú helyzetében is.

¹ Elnöki megnyitó-beszéd a Kisfaludy-Társaság f. é. februárus 10-én tartott ünnepi közülésén.

Volt alkalmam már fejtegetni nemzetünk jelen katasztrófájának a multakkal való hasonlatosságait és a megkülönböztető vonásokat. Különösen irodalmunk szempontjából, melyre ezen, talán valamennyi átélt között legsúlyosabb válság leküzdésénél bizonyára nem kisebb szerep vár mint a multban, a különbségek szembeötlők. Hogy csak a török hódoltság korszakát és az abszolutizmus idejét vonjam be az összehasonlításba, amott a mostanihoz képest rendkívül fejletlen irodalmunkat a török uralom részéről tulajdonképen veszély nem fenyegette, mert hiszen az a magyar nyelv fejlettebb voltát s íródeákjaink ügyességét szívesen használta fel a maga diplomáciai céljaira; csak a magyarság széttagoltsága volt akadály a irodalmunk erőteljesebb fejlődésének. Az abszolút uralom idejében viszont a nyomás, mely irodalmunkra is nehezedett, általános volt ugyan, de a nemzet együtt volt és együttes ellentállással viszonyozhatta a nyomást s így e korszak, ahelyett, hogy elsorvasztotta volna szellemi életünket, irodalmunknak mondhatni egyik fénykorává lett.

Ma, sajnos, a helyzet egészen más. Igaz, hogy a megmaradt Csonka-Magyarországon szellemi életünket semmi más békó nem nyomja, mint az, amit szegénységünk, a pénzügyi romlásunkból eredő drágaság rak reánk és az, amit magunk rakunk magunkra egyenetlenségünkkel, pártoskodásunkkal, gyűlölködésünkkel, mely sokszorosan megakadályozza az eszmék tisztázását és egészséges irodalmi közvélemény kifejlődését is. Azonban a főbaj nemzetünk nagy részének a hazától való elszakításában rejlik és abban, hogy elszakított testvéreink oly uralmak alá jutottak, amelyek kijátszásával, vagy nyílt megtagadásával a békeszerződéseknek minden magyar szellemi életet elfojtani s a magyarságot vagy idegen kultúra járma alá hajtani, vagy, amennyiben erre nem hajlandó, a műveletlenségbe visszataszítani igyekeznek.

Ennek az igyekezetnek legvilágosabb jele és legerősebb eszköze a magyar iskolák bezárása mellett a régi hazával való szellemi érintkezés mesterséges, sőt erőszakos akadályozása. Tudjuk, hogy mindhárom állam, amely az elszakított ma-

gyarság fölött uralkodik, tilalom alá helyezte nemcsak a magyarországi politikai sajtó bevitelét az illető államok magyarságlakta területeire, hanem e tilalmat kiterjesztette minden 1918 őszén túl megjelent nyomdatermékre, tehát a tudományos és szépirodalmi kiadványokra is.

Mikor a mult év szeptemberében a magyar kormány képviselőjében megjelentem a Nemzetek Szövetségének genfi közgyűlésén, ott részt vettem egyebek között annak a bizottságnak a tanácskozásaiban is, mely a nemzetek szellemi együttműködésének kérdéseivel foglalkozik. Megragadtam az alkalmat felszólalni abban az irányban, hogy ha — ami nagyon üdvös — gondoskodni akarunk a szellemi együttműködés könnyítéséről, előmozdításáról, a szellemi téren szenvedett veszteségek pótlásáról, gondoskodjunk mindenekelőtt a szellemi együttműködés fennálló korlátainak és akadályainak eltávolításáról. Gondoskodjunk arról, hogy a háború ellenségeskedéseiből fennmaradt féltékenység, bizalmatlanság és gyűlölet ne emelhessen politikai ürügyek alatt korlátokat a tudományos és szépirodalmi szellemi termékeknek szabad kicserélése, forgalma elé.

Megvallom, azt hittem, hogy annak a népszövetségnek a körében, amelynek magasztos hivatása volna a háborútól ütött sebek beheglesztése, a nemzetek békés együttműködésének újramegalapítása, elég kimondani azt a kívánságot, amelynek én hangot adtam, hogy az általános elfogadásra találjon. Fájdalom, nem úgy történt; habár felszólalásom a bizottság széles köreiben a legrokonszenvesebb hatást keltette, habár több nemzet részéről támogatták indítványomat, elég volt a szomszéd államok egy képviselőjének sértődött felszólalása, hogy nekem a békerontás vádja ellen kelljen védekeznem, s hogy a szellemi szabadság egykori nagy és diadalmas bajnoka, Franciaország képviselője, mint egyúttal előadó, ellenfelem támogatására siessen s a békeszerződések szentségének nevében szálljon szembe javaslatommal.

Habár a bizottság ennek ellenére hozott oly határozatot, mely a szellemi termékek szabad kicserélése akadályainak elhárításáról való gondoskodás szükségességét bizonyos tekintetben elismeri, tapasztalásom mindenesetre igen tanulságos

arra nézve, hogy micsoda védelmet várhat a többi nemzeti kisebbségek között az elszakított magyarság is azoktól a nemzetközi intézményektől, melyek a békeszerződéseknek nemcsak a győztesek érdekeit biztosító intézkedéseit is érvényesíteni volnának hivatva.

Mi nem fogunk megszűnni követelni minden téren a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét, tehát a nemzeti kultúrájukhoz való ragaszkodás és abban való részesedésök terén is. Kérjük elszakadt testvéreinket, hogy semmi erőszak és fenyegetés által magukat nemzeti irodalmunkhoz való hűségöktől eltántoríttatni ne engedjék, és feladatául ismerjük irodalmunknak, hogy tovább is szolgálja elszakadt testvéreink érdekét is, valljon közösséget velök, az ő életökkel s mindazokkal az emlékekkel, melyek ma területileg — de csakis területileg — elszakadottaknak tűnnek föl.

Az elszakított magyarságot irodalmi életünkben való részvétele szempontjából kettős hátrány sujtja és kettős veszély fenyegeti. Az egyik elszigeteltsége a csonkává lett haza irodalmi életétől. Ez ellen küzdeni addig, amíg a tilalmak fennállanak, nehéz, de nem lehetetlen, és amily mértékben fognak — remélhetőleg — a személyközlekedés akadályai csökkenni, oly mértékben fognak ennek a jogosult küzdelemnek is kilátásai javulni. A másik veszély abban a magyar irodalomban támadhat, amely az elszakadt területeken fejlődött ki. Távol áll tőlem minden magyar szellemi terméket, mely idegen területen, idegen uralom alatt jó létre, meggyanusítani akarni. Hiszen tudom, hogy kitünő magyar hazafiak s köztük nagyérdemű írók is voltak kénytelenek idegen állampolgárságot vállalni és elszakított területen maradni. Bölcsen és hazafiasan cselekedtek és eszünkbe se jut még csak titokban is azt kívánni tőlük, hogy azon állam törvényeinek szegüljenek ellen, melynek állampolgárságát vállalni voltak kénytelenek. Ők vannak hivatva képviselni és fenntartani azokat a nagy irodalmi és kulturai hagyományokat, melyek éppen az elszakadt területekhez, különösen a felvidékhez és Erdélyhez fűződnek. A veszély csak abban rejlik, hogy azok az államok, melyek hazánk testéből gyarapodtak, ma még — elég dőréen — feladatuknak tekintik a magyar-

ságnak nemzeti szellemében és érzésében való elnyomását és üldözését, és ennek következtében az olyan irodalmi termékeket is elnyomják és üldözik, melyek az ottani magyarságnak a hazai magyarsággal való szellemi és érzelmi egységéről tesznek tanuságot. Ellenben szívesen látják, sőt pártolják az olyan magyar nyelvű szellemi termékeket, melyek olvasóikat a csonka hazától és az ott élő magyarságtól elidegeníteni igyekeznek, sőt a csonka haza iránt sok esetben gyűlöletet támasztani s az elszakadt magyarságot valami sajtóságos, magyarnyelvű, de nem magyar szellemű, a magyarsággal csak nyelvi közösséget valló kultúrával felruházni tekintik feladatuknak.

Amíg lesznek magyarul író egyének, kik ennek a Magyarországnak s a magyarság iránt ellenséges irányzatnak szolgálatába állítják tollukat, addig kötelességünk lesz ez ellen az irányzat ellen küzdeni s megalkuvás nélkül fenntartani az elszakadt magyarsággal szemben is irodalmunk hamisítatlan nemzeti szellemét.

Az, amit mi, mint nemzeti irodalmunk feladatát nemzetünk mai feldaraboltságának szomorú korszakában hirdetünk, nem irredenta politika, sőt ahhoz semmi köze. Ellenkezőleg bölcs és lojális számolás a tényekkel. Irredenta politikát hirdetni akkor, amikor annak megvalósítására minden anyagi erő hiányzik, a legnagyobb elvakultság és dőreség. Mert az ilyen önámítás semmivel sem fokozhatja a nemzeti önbizalmat, ellenben végtelenül nagy ártalmunkra van egyrészt a nemzetközi vonatkozások elmérgesítése, másrészt az elszakadt területeken levő magyarság helyzetének megnehezítése által.

Van azonban valami, ami egyáltalán nem azonosítható a politikai irredentizmussal, és ez nemzetünk föltétlen joga: minden fiát, bárhol tartózkodják, a maga szellemi életének részeseként tekinteni s rá mint ilyenre igényt tartani. Ezt a jogunkat még azok a békeszerződések is elismerik, amelyek hazánkat szétdarabolták és eléggé sajnálatos, hogy ezt a jogot gyakran lábbal tapodják épen azok, kik tőlünk minduntalan a békeszerződések pontos és lojális megtartását követelik. Ezt a jogunkat érvényesíteni fogjuk, az elszakadt

magyarsággal tovább is érzelmi és szellemi közösséget fogunk vallani most és mindenkor, és elvárjuk irodalmunktól, hogy úgy mint a mult legsúlyosabb megpróbáltatásai közt, nemzetünk jelen válságában is a nemzeti egység fenntartása körül rá váró feladatot híven és buzgón fogja teljesíteni.

Ma is valljuk azt, amit egy másik kitűnő elődöm ez elnöki székben, Gyulai Pál hirdetett az elnyomatás legszomorúbb korszakában :

«A mult követeli, a jövő várja, hogy szellemi felsőségünkkel terjeszkedjünk, teljes díszében megteremtsük a nemzeti műveltséget, mely nemzetiségünk erősebb támasza minden politikai intézménynél.»

Ezzel a Kisfaludy-Társaság hetvenhetedik ünnepélyes közülését megnyitom.

BERZEVICZY ALBERT.

HÚNOK, BOLGÁROK, MAGYAROK.¹

A húnok története a Krisztus előtti időben, kínai feljegyzésekkel kezdődik. Kína északi határán, a Hoang-ho környékén tanyáztak a húnok, egyszer közelebb, máskor távolabb Kínától. A feljegyzések Krisztus előtt több mint kétezer évvel kezdődnek, azonban egészen Krisztus előtt 209-ig ködösek és megfoghatatlanok, bár meglehetősen terjedelmesek. A Kr. előtti 209. év a húnok történetének egyik legfontosabb dátuma. Ebben az évben lett a húnok királya egy nagy szervező és hódító, egy Attilához hasonló uralkodó, kinek birodalma az Urál vidékétől Ázsia keleti széléig terjedt s kit a kínai források Mő-tun-nak neveznek.

Mő-tun trónraléptétől kezdve elég jól ismerjük a húnok történetét. Ismerjük uralkodóik nevét, uralkodásuk idejét s a birodalomban végbement nevezetesebb változásokat; legnagyobb részletességgel ismerjük természetesen Kínához való viszonyukat.

Mő-tun birodalma nem maradt fenn sokáig eredeti hatalmában. A húnok folyton pusztították Kínát, s a kínai császároknak évszázadokon keresztül az volt a főgondja, hogy ezeket a kellemetlen szomszédokat tönkretegyék. E törekvést siker koronázta: Kr. előtt 54-ben már annyira elveszti erejét a hún birodalom, hogy uralkodója, Hő-han-ša tan-hu (a tan-hu a hún királyok címe) meghódol Kínának. Ezzel egyidőben egy másik hún király, Hő-han-ša pártütő testvére, Tsit-ki tanhu, a mai kirgizek földjén új, nyugati hun birodalmat alapít, ezt azonban a kínaiak Kr. e. 36-ban

¹ Egy, a magyarság őskoráról szóló, készülöben levő nagyobb dolgozat egyik fejezetének kivonata.

megdöntik s Tsit-kit megölik. Ettől fogva az ázsiai hún birodalom folytonosan gyengül s a Kr. u. II. század közepétől fogva a húnok nem okoznak többé gondot a kínaiaknak.

A kínaiak által szorongatott húnok nyugatra, Európára vetik magukat. Kiessling a Pauly-Wissowa-féle Reálenciklopédiában a Hunni címszó alatt azt bizonyítja, hogy a klasszikus geográfusok tanúsága szerint Európában az első húnok Krisztus előtt pár évtizeddel jelennek meg s ezek az imént említett Tsit-ki hún király népének maradványai volnának. Annyi kétségtelen, hogy a húnok Európa határán már a Kr. u. II. sz. első felében megjelennek.¹ A húnok igazi szereplése Európában 375-ben kezdődik. Néhány évtizeddel később, Mő-tun uralkodása után hat és fél század múlva Attila második hún világbirodalmat alapít, ez azonban hamarosan tönkremegy, a hozzátartozó népek önállóvá lesznek s maguk a húnok a Fekete-tenger vidékére vonulnak vissza.

A hún problémával szorosan összefügg egy másik: a bolgárok problémája. Attila halála után pár évtizeddel egy új népnév tűnik fel a Fekete-tenger vidékén: a bolgár. E népről az ethnológusok nagyobb része azt tartja, hogy azonos a húnokkal, azaz a *bolgár* név csupán a húnoknak egy újabb neve. Ezeknek a bolgároknak egy része 679-ben átkelt az Al-Dunán s megalapította a ma is élő bolgár államot. A bolgárok egy másik raját a Volga nagy kanyarulatától délre, Kazán városa környékén találjuk, hol a IX. és a következő századokban virágzó birodalmuk van.

A hún-bolgár probléma minket magyarokat közlről érdekel. Nyelvünk történetének tanúsága szerint ugyanis a magyarság alakulására az őskorban egy bolgár-török nép volt döntő befolyással. Erről tanúskodik nyelvünkben körülbelül 200 bolgár-török jövevényszó, melyek ősi műveltségünk legfontosabb jelenségeire vonatkoznak.

Ha már most a húnok és bolgárok azonosak, akkor magyar-bolgár érintkezés helyett magyar-hun érintkezésről is beszélhetünk.

Vizsgáljuk meg a kérdést közelebbről.

¹ Marquart, Chron. 76. l.

A húnok és bolgárok azonosságának főképviselője Zeuss Gáspár, aki «Die Deutschen und die Nachbarstämme» c. művében (710. l.) azt mondja, hogy «a bolgárok a keletre, a Pontus és Mæotis mellé visszahúzódott húnok».

Zeuss ezt az állítást részletesen bizonyítja. Bizonyítása a következő :

Ennodius, midőn Theoderich-hez intézett dicsőítő beszédében a bolgárokat jellemzi, határozottan a húnokat juttatja eszünkbe. Athalarich a római szenátushoz intézett levelében ugyanazt a népet egyszer húnoknak, egyszer bolgárnak nevezi. Prokopios sohasem használja a bolgár nevet, hanem mindig húnoknak nevezi ezt a népet.

Körülbelül Zeuss véleményén van Tomascsek, aki a bolgárokról a következőket írja : «A *bulgároi* összefoglaló elnevezése különféle hún törzseknek, melyek Attila halála után az Al-Dunánál, a Dnyepernél és a távolabbi keleti steppéken hátramaradtak s utánuk jövő belsőázsiai hordákkal erősödtek». (Pauly—Wissowa, Realenc. s. v. *Bulgároi*.)

A hún-bolgár azonosság álláspontján van a német őskor kiváló kutatója, Müllenhoff s az újabbak közül Marquart is.

A magyar őstörténeti kutatás általában szintén a hún-bolgár azonosság álláspontján van. Erre építi Gombocz azt az elméletét, hogy a magyar húnmonda lényegében a kaukázusi magyar-bolgár, azaz magyar-hún érintkezésre megy vissza (M. Ny. XVII, 15—21, A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda), melyet Hóman Bálint élesebben úgy formulázott, hogy a magyarok a hún hagyományt, a hún származás tudatát, Keletről hozták magukkal. (U. o. 196. l.)

Ugyancsak a hún-bolgár azonosság gondolatát fogadja el gróf Zichy István a magyarság kialakulásáról írott tanulmányában, melyről alább még többször lesz szó.

Látjuk tehát, hogy mind a külföldön, mind nálunk a legsúlyosabb vélemények vallják a hún-bolgár azonosság gondolatát.

Ezzel szemben ennek az elméletnek alig van ellenzője. A külföldön nem ismerek nevesebb kutatót, aki ne vallaná; itthon Pauler Gyula szólalt fel ellene egy rövid megjegyzésben (M. N. T., 120 l.) s újabban Fehér Géza jutott a történeti

források alapján arra a meggyőződésre, hogy a húnok és a bolgárok nem azonosak. (K. Sz. XIX.)

Dolgozatom következő részében azt akarom kifejtetni, hogy a húnok és bolgárok azonosításánál valóban némi óvatossággal kell eljárjunk.

Ez az óvatosság nyilatkozik már régebben is. Így Tomascheknél s különösen Gombocz fentebb említett dolgozatában; ebben oly megjegyzés olvasható, mely a hún és bolgár nyelv különböző voltának lehetőségét nem zárja ki. Már pedig világos, hogy ha a húnok és a bolgárok nem ugyanazt a nyelvet beszélték, akkor teljes azonosságukról nem lehet szó. Tegyük fel hát a kérdést: milyen nyelven beszéltek a bolgárok és milyen nyelven beszéltek a húnok.

Hogy mindkét nép törökül beszélt, abban ma már senki sem kételkedhetik; ennek a bizonyítását ez alkalommal bátran elhagyhatjuk. A kérdés csupán az lehet, hogy a török nyelvnek ugyanazt az ágát beszélték-e a hunok, amelyet a bolgárok beszéltek.

A bolgár-török nyelvet nagyon jól ismerjük. Ma is él még egy modern bolgár nyelvjárás, melyet a volgai bolgárok maradványai, a csuvasok beszélnek s a magyar nyelvben a Krisztus születése körüli korból — mint említettem — fennmaradt mintegy kétszáz bolgár szó. Ezek alapján ismerjük a régi bolgár nyelv legfontosabb sajátosságait; ilyen pl., hogy a bolgár a *z* hangot *r*-ré, a szókezdő *j*-t *dž*-vé, az első szótagbeli *a*-t gyakran *i*-vá változtatta, a szóvégi *k*-t (γ -n keresztül) elvesztette.

Gyérebbek, sőt igen gyérek azonban a hún nyelvre vonatkozó ismereteink.

Hogy a húnok törökök, az már a XVIII. század közepe táján nem volt ismeretlen. Ezen az állásponton van De-guignes, a húnokra és régi törökökre vonatkozó kínai források első fordítója s határozottan kimondta Klaproth is. Lacouperie a kínaiaknál előforduló hún szavakat főleg török szavakkal egyeztetette s ebben az irányban egy japán tudós, Kurakichi Shiratori is próbálkozott.

A hunok kutatásában legújabbán fontos esemény történt. De Groot, a berlini egyetemen a sinológia tanára,

1921-ben egy hatalmas kötetben kiadta a húnokról szóló kínai feljegyzéseket német fordításban, a legszükségesebb kommentárokkal.¹ Sajnos, a tudós sinológus, könyve megjelenése után pár hónappal meghalt.

Ez a könyv ma a húnokra vonatkozó ismereteink főforrása.

A kínai feljegyzéseknek a filológus számára egy nagy előnyük és egy nagy hátrányuk van. Előnyük a rendkívüli megbízhatóság, hátrányuk az, hogy az idegen neveket és szókat a kínaiak igen tökéletesen tudják leírni.

Ezért az a nagy hún név- és szóanyag, mely a kínaiaknál fennmaradt, filológiai szempontból túlnyomó részben használhatatlan. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk azonban, hogy a szavak egy kis része jelentésével együtt maradt reánk. Ezekben az esetekben többször sikerül a kínai feljegyzés idegen eredetijének visszaállítása.

Végigmenve de Groot könyvén, a kínai feljegyzésekből mindössze tíz szót tudunk meglehetősen biztossággal megfejtani.

Ezek a szavak világosan bizonyítják, hogy a húnok török nyelvet beszéltek. Arra a feltevésre, hogy a húnok között mongolok vagy egyéb népek is lettek volna, semmi okunk sincsen. A hún birodalomba Ázsiában is, Európában is igen sokféle nép beletartozott s a rendkívüli szervező tehetséggel, harci készséggel megáldott, egységes, töröknyelvű hún nép volt az, mely a nagy birodalom sokféle elemét összetartotta. Az azután egészen természetes, hogy olyan népek, melyek a húnokkal eredetileg nem azonosak, esetleg nem is rokonok, belekerülvén a hún birodalomba, későbbben mint hún vagy mint hún eredetű népek szerepelnek. Ilyen nép a magyar is, amint erre nemsokára bővebben kitérünk. Teljesen téves azonban az a nézet, mely a húnokban a török-mongol ősnépet látja s téves az is, amely szerint a húnok már ősrégi időben török és mongol népek chaotikus keveréke. Éppen ellenkezőleg van a dolog. Mő-tun, a nagy hódító írja a kínai császárhoz

¹ Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens. I. Berlin u. Leipzig, 1921.

intézett egyik levelében, midőn felsorolja a meghódított népeket : «ezek tehát most már mind húnok». (De Groot 76 l.) Tehát nem voltak húnok, hanem csak a meghódítás után lettek húnokká. A hún szó itt természetesen politikai fogalmat jelent, mint a török népnevek általában.

Azt is meg lehet ezekből a szóegyeztetésekből mondani, hogy a húnok a törökségnek melyik ágához tartoztak. Az őstörök nyelv általában két nagy nyelvjárásra oszlott ; nevezük most az egyiket egyszerűen bolgárnak, a másikat nem-bolgárnak. A bolgár, mint mondtam, a *z* hangot *r*-ré, a szókezdő *j*-t *dž*-vé változtatta, a szóvégi *k*-t eltüntette.

Ha már most a hún nyelv maradványait megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy azok ezeket az újításokat nem mutatják.

Ami a legfontosabb, a *z* a hún nyelvben megmaradt, bizonyosság erre a *kyz* 'leány, hercegnő' szó, melyet *ki-ts'u* alakban őriztek meg a kínai feljegyzések. Itt felmerülhet az a gyanú, hogy a kínai *ts'u* szótag esetleg *r* hangot képvisel. Erre azt felelhetjük : igaz, hogy a kínaiak az *r* hangot nem tudják leírni, de *c*-vel sohasem írják. Ellenben a *z* hangot gyakran *c*-vel jelölik. Igen tanulságos példa erre a *qyrqyz* népnév, a kirgizek neve, mely a kínaiaknál a leggyakrabban előforduló török szók közé tartozik s melyben sajtáságos módon a szóban forgó *qyz* szóalaknak *r*-es és *z*-s formája is megvan. Ezt a nevet a kínaiak *Kik-k'un*, *Kin-k'un*, *Kit-kut*, *K'it-k'ut-sě* *Kit-kit-se* alakban írják át. (De Groot 62. l.) Az utóbbi alakról azt mondja de Groot, hogy igen gyakori írásmód.

De van egy másik példánk is arra, hogy a húnok nyelvében a *z* nem változott *r*-ré. Ez a példa Attila egyik fiának neve : *Δερρζήχ*, melyről most elegendő csak annyit mondani, hogy eredeti alakját Priskos őrizte meg. E név végzete a török *k* kicsinyítő képző, alapszava az eredetileg 'tenger' jelentésű *Dingiz* vagy *Tängiz* török tulajdonnév, mely Houtsma török névjegyzékében egymagában is (29. l.), összetételekben is (34. l. : *Aj-dingiz* 'holdtenger', *Il-dingiz* 'ország-tenger', *Kün-dingiz* 'nap-tenger') előfordul.

A bolgár nyelv egy másik jellemző sajtásága, hogy a

szókezdő *j*-t igen korán *dž*-vé változtatta. A hún nyelv ezzel szemben megőrizte az eredeti *j*-t, mint ezt a török *jabru* méltóságnévnek a kínaiaknál *hiēp-hō* átírásban fennmaradt hún alakja bizonyítja. Hogy a szókezdő kínai *h* török *dž* hangot képviselne, az teljesen valószínűtlen.

A szóvégi *-k*-t a hún nyelv szintén megőrizte. Ezt bizonyítja a Gombocz által megfejtett *Irnük* (közönségesen: *Irnák*) tulajdonnév, az *ir*, *är* ‚férfi‘ szó deminutivuma. (M. Ny. XVII, 21.)

Ugyancsak megvan a szóvégi *-k* a *Βερίκος* hún tulajdonnévben (Priskos p. 66.), melyet Priskos őrzött meg s mely a jól ismert *Berk-Jaruk* tulajdonnév első részével egyezik. (Anna Comn.: *Παργιαροϋχ*; Houtsma, Gloss. 33. l.) A szó köznévi jelentése ‚erős, szilárd‘; kirgiz formája, mely különösen közel áll a hún alakhoz: *berik*.

Végül nem hagyhatjuk el a kínaiaknál fennmaradt hún *t'ing-li*, azaz *teŋgri* ‚ég, isten‘ szó bizonyosságának megemlítését sem. Ennek a szónak a jakutban és a csuvasban mélyhangú vokalizmusa van (jak. *taŋara*, csuv. *tury*, l. Ny. K. XLIII, Jakut hangtan, 12. §.), ennél fogva a bolgárban mélyhangú lehetett a vokalizmusa. Ellenben a hún nyelvben minden valószínűség szerint magashangú volt a szó vokalizmusa, mint ma is általában a *j*- török nyelvjárásokban (*täŋri* stb.).

Mindezek a bizonyosságok kétségtelenné teszik, hogy a hún nyelv és a bolgár nyelv a törökségnek két különböző nyelvjárása, tehát a húnok és a bolgárok azonosságáról oly értelemben, mint ezt Zeűss tette, t. i. hogy a bolgárok a Pontus vidékére visszavonult húnok, nem lehet beszélni. Azt kell talán inkább mondanunk, hogy a Pontus vidékére visszavonult húnok az ott lakó bolgárokkal összekeveredtek s az így keletkezett nép hol hún, hol bolgár néven szerepel tovább a történelemben.

De honnan jöttek a bolgárok, ha a húnokkal nem azonosak?

Itt először is ki kell emelni azt, hogy a bolgároknak van egy nemzeti nevük, mely a főleg filológiai eszközökkel dolgozó őstörténeti kutatásban megbecsülhetetlen értékű, ez a név: az *ogur*. A török népek régi felosztása nyilak alapján történt;

a nyilat törökül *ok*-nak hívják, e szónak továbbképzett alakja az *oguz* vagy bolgárosan *ogur* népnév. A hol tehát *ogur* nevű népeket találunk, biztosra vehetjük, hogy bolgárokkal van dolgunk. (L. Kőrösi Csoma-Archivum, I, 148. kk.) Ezt megerősítik a történeti adatok is, melyek szerint bolgár népek nevében gyakori az *ogur* végzet; felemlíthetjük például az *on-ogur*-bolgárokat, vagy az *utur-gur*- és *kutur-gur*-bolgárokat.

Attila halála után mintegy tíz évvel hallunk először európai forrásban bolgár népekről. Priskos beszéli (ed. de Boor, p. 586), hogy az avarok megtámadták a szabirokat, ezek viszont a saragurokat, urogokat és onogurokat szorították ki hazájukból. E három utóbbi világosan bolgár népnév: a *saragur* voltaképpen *šar(y)-ogur*, magyarul 'fehér ugor', az *urog* elírás az *ogur* helyett, az *on-ogur* jelentése pedig 'tiz-ugor'.

Kínai forrásaink segítségével azt is meg tudjuk mondani, hol laktak eredetileg az *ogur* nevű bolgár népek.

Már Kr. születése előtt szerepel a kínai forrásokban egy *O-küt* (de Groot 221) vagy *Hő-küt* (de Groot 76, 79, 210, 221, 227) alakú népnév, melyet de Groot az *ujgur* névvel azonosít. Ez az azonosítás nem fogadható el. Az *ujgur* név csak a Sui-dinasztia idejében (Kr. u. 581—618) fordul elő először, ekkor is (a régi kiejtés szerint) *Ui-git* alakban.¹ Az is valószínű, hogy ha az *O-küt*, *Hő-küt* «ujgur»-nak volna magyarázandó, volna a kínai alakok között olyan változat is, mely az első szótagot *oi*- vagy *ui*-féle jelzéssel írná. Ilyen körülmények között az *O-küt*, *Hő-küt* csak az *ogur* népnévvel azonosítható. Ezzel a magyarázattal lényegében megegyezik Hirth magyarázata, ki *Ugir*-t vesz fel eredeti alakul, anélkül, hogy az *ogur* népnévre gondolna. (K. Sz. II, 83.)

Az a kérdés tehát, hol laknak ezek az ogurok. A kínai forrásokból világosan kiderül, hogy ez a nép északnyugaton lakott, de Groot szerint (221. l.) Kobdo, a Tarbagatai és Szemipalatinszk vidékén.

Ettől a területtől nyugatra, tehát körülbelül mai hazá-

¹ Schlegel, Chronologischer Abriss der Geschichte der Uiguren, MSFOu. IX. 2., Marquart, Streifz. 45, 497—8.

jában lakott a kirgiz nevű nép s a kirgizektől északra, tehát az oguroktól északnyugati irányban, Nyugat-Szibéria termékeny és gazdag vidékein, nyugaton az Urál-vidékkel érintkezve lakott egy nép, melyet a kínai források *ting-ling*-nek neveznek s mely a legnagyobb figyelmünket érdemli. (De Groot 62, 221; K. Sz. II, 82. kk.)

Egy III. századi kínai forrás szerint a *ting-ling*ek állattenyésztő nomádok, hadierejük 60,000 ember, híres nyest-prémet, továbbá fehér és kék *kun-tsu*-prémet szállítanak.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a *kun-tsu*-prém kifejezést. A *kun-tsu*, Hirthnél: *kun-tsi* (K. Sz. II, 83.), egy, a kínaiak előtt ismeretlen állat barbár nyelvi neve. Hogy melyik állaté, az nem lehet kétséges: kék és fehér prémje a sarki rókának van, tehát a *kun-tsu* a sarki róka neve.

Már most tudni kell azt, hogy a kínai *nts* hangcsoport idegen *rs* hangcsoportot képviselhet; az *Ἀορσοι* népnevet például a kínaiak *jen-ts'ai*-nak írják át. Ilyenformán egy **kursu* vagy *kursi* alakot kapunk.

Ez az alak a bolgár-török **kürsa* 'sarki róka' szó megfelelője. E szó a ma élő egyetlen bolgár nyelvben, a csuvasban nincs ugyan meg, de hogy a régi bolgárban megvolt, az kétségtelen. A szó eredeti alakja *karsak*, mely a nem-bolgár-török nyelvekben 'pusztai rókát' jelent. Ennek a *karsak* alaknak szabályos bolgár megfelelője a **kyrsa* (az első szótag *a*-ja *i*-vá változik, a szóvégi *-k* eltűnik). A *kyrsa* alak meg is van a mongolban, a jakutban, a teleutban és a karakirgizben, mindezekben természetesen bolgár, illetőleg mongol jövevényszó. A *kyrsa* a jakutban ma sarki rókát jelent (Hirth, K. Sz. II, 82, j.), a többi nyelvben pusztai rókát.

Azt mondhatná valaki, hogy a *kun-tsu* a mongol *kürsa* átírása is lehet. Ez azonban nem lehetséges, mert a mongolok ekkor még Kelet-Ázsiában laktak.

A *kun-tsu* alak tehát egy bolgár **kyrsa* átírása, ami azt jelenti, hogy a *ting-ling* bolgár nyelvű nép volt, tehát nyelvi-
leg a tőle délkeletre lakó ogurokhoz tartozott. Ezt a nyelvi bizonyítékot erősíti egy művelődéstörténeti bizonyíték. A *ting-ling*ek — mint láttuk — híresek prémjeikről. A bolgárokról

viszont tudjuk, hogy prémkereskedéssel foglalkoztak. Ennek alapján Hirth (K. Sz. II, 82-4. jegyzet) már régebben felvetette azt az eszmét, hogy a ting-lingek talán azonosak az on-ogurokkal.

A bolgár-törökség őshazáját ezek alapján Nyugat-Szibériában, Mongolia északnyugati szélétől északnyugatra, az Urál-hegység felé húzódó tájakon kell keresnünk.

A bolgár-török, azaz ugor népek ez őshazájának egy neve máig is őrzi a bolgár törökök emlékét : ez a név a *Jugria*, eredetileg *Ugra* vagy *Jugra*, mely a novgorodiaknál a túlsó Urál-vidék északi részét s az itt lakó népet jelenti.

Lehrberg (Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands, Stb.-Pbg., 1816, 4. l.) szerint a régi Jugria az északi Uráltól s az Obi-öböl déli részétől Szurguton keresztül az Alsó-Irtis, továbbá a Tavda, Tura és Csuszovája vidékéig terjedt. Ez a terület természetesen részint csak egy része a bolgár-török őshazának, részint — északon — túl is nyúlik azon. Ez a körülmény azonban nem akadályozhatja meg azt, hogy a Jugria nevet mint a bolgár-török őshaza nevét fogjuk fel. Közönséges jelenség a történeti földrajzban, hogy egy-egy név a történeti korok szerint hol kisebb, hol nagyobb területre vonatkozik s azt is meg kell gondolnunk, hogy Jugriáról csak akkor kezdődnek a feljegyzéseink, mikor onnan az ogurok már eltávoztak.

Végül — és ez a legfontosabb — történeti feljegyzésekkel is bizonyíthatjuk, hogy a (régebben *ogur* néven szereplő) bolgárságnak Nyugat-Szibéria az őshazája.

Priskos a Kr. u. 460-as évek elejéről tudósít bennünket arról a már fentebb említett eseményről, hogy az avarok kiűzték lakóhelyeikről a szabirokat, a szabirok viszont a saragurokat, urogokat (= ogurokat) és onogurokat kergették el régi hazájukból.

Azon az alapon, hogy a szabiroknak itt szóban forgó új hazája minden valószínűség szerint az Irtis mellékén elterülő *Sibir* (ahonnan tehát ők a bolgárokat kikergették), nem gondolhatunk mást, mint hogy a bolgárság őshazája az Irtis mellékén, tehát Nyugat-Szibériában volt. (V. ö. Marquart, Streifzüge, XXIII.)

Ezt a feltevést bizonyossá teszi egy kínai adat, mely Deguignes nagy munkájában található. (I. k. II. r. 316—17. l.)

Kínai forrás szerint az avarok Kr. u. 460-ban megtámadják és megölik a Tatárországban és Turfánban uralkodó *Gan-čeu* királyt, mire *Gan-čeu* népének egy nagy része az Irtis folyóhoz menekül, hol cobolyvadászattal foglalkozik; innen tovább megy nyugatra és a Volga mentén elterülő síkságokon telepszik le.

Ez a menekülő nép nem lehet más, mint a szabir (ezt kétségtelenül bizonyítja az időpont és az az adat, hogy az avarok kergetik el őket); ezek a szabirok a kínai forrás szerint az Irtis mellékén telepszének meg, világos tehát, hogy a bolgárokat innen űzték ki, vagyis hogy itt volt a bolgárság őshazája.

Ezek alapján a hún-magyar, illetőleg bolgár-magyar viszonyról a következőket mondhatjuk. Tudjuk, hogy a magyarság eredete szerint finn-ugor nép és pedig a finnugorság legkeletibb ága. Őshazáját legújabban gróf Zichy István (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében) mélyreható kutatások alapján a Permi-kormányzóság déli részére, az Urál-hegység európai és ázsiai oldalára helyezi. Ugyancsak Zichytől származik az a feltevés, hogy a magyarság már Kr. születése táján kezd a bolgár-törökséggel érintkezni. Ehhez megjegyezhetjük, hogy ezt a hipotézist a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak a hangtana is követeli.

A magyarság tehát Kr. születése táján a mai Permi-kormányzóság déli részén van, viszont a bolgár-törökség ugyanabban az időben, mint láttuk, e terület keleti szomszédságában helyezkedik el; mi sem természetesebb, hogy ilyenformán a két nép — a finnugorság legkeletibb és a törökség legnyugatibb ága — érintkezésbe került egymással, mely érintkezés a magyarságot lényegében átalakította.

A bolgár-magyar érintkezés valószínűleg már Kr. születése előtt megkezdődött. Kínai források tudósítása szerint Mő-tun, ki Kr. e. 209-ben lépett trónra, meghódította a *Hő-kut*-okat és *ting-ling*-eket, tehát a bolgárokat, kik már ekkor a fent említett helyeken laktak. Valószínűnek tartjuk, hogy a magyar-bolgár érintkezés már ekkoriban

megkezdődött. Hogy milyen formában, arról természetesen sejtelmünk sincs. Az is valószínűnek látszik, hogy a magyarok, ettől az időponttól fogva egész a türk birodalom idejéig, tehát a Kr. u. VI. századig, több mint hétszáz évig, a bolgárokkal együtt beletartoztak a hun birodalomba, helyesebben a különféle hún birodalmakba s innen származhatik a magyarok és húnok összetartozásának a történeti időkig fennmaradt tudata. Az is lehet természetesen, hogy eleinte csak a bolgárok tartoztak a hún birodalomhoz s a magyarok csak később, a szorosabb érintkezés idején vették át a bolgároktól a húnokhoz való tartozás tudatát. A magyar-bolgár érintkezés a IX. század végéig tartott, megjegyezvén, hogy az V. század hatvanas éveiben a bolgárokkal együtt a magyarok is leköltöztek a Kaukázus vidékére.

NÉMETH GYULA.

NÉHÁNY CENZURAI ESET 1846–47-BEN.

A cenzura az 1848 előtti Magyarországnak egyik kellemtelen intézménye volt. A francia forradalommal és háborúkkal járó nyomorúság nyomása alatt a magyar nemesség egy ideig jó szemmel nézte, hogy a kormány a cenzurát szigorúan kezelte, ez a körülmény azután nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nemzet a külföld elől elzáratván, a józan irányú haladástól visszamaradt, elalélt. Mikor azonban a nemzet dermedtségéből felébredt, lassanként nagyon terhesnek találta a korlátozást, a cenzura nyügét. Az idő azonban lassanként léleményessé tette az írókat, nyomdászokat és mindig sűrűbb lett a cenzor, a cenzura kijátszása. Különösen gyakori volt ez a múlt század negyvenes éveiben, amikor a kormány minden téren, a cenzura terén is erélyesebb rendszabályokat léptetett életbe, hogy az előretörő ellenzéki szellemet megfékezze.

A magyar udvari kancellária és helytartótanács jegyzőkönyvei ez időből sok eset nyomát őrizték meg, amelyből a cenzura szigora vagy akadékoskodása, sokszor szigorúságában félszeg vagy humoros intézkedése, az írók és nyomdászok csalafintasága, leleményessége tűnik ki. Néhány ilyen cenzurái eset szolgáljon ama kor jellemzésére.

1. Gróf Apponyi György magyar másodkancellár 1846 december 3-án leírt¹ a helytartótanácsi tanulmányi központi bizottsághoz, a cenzurái főhivatalhoz, legnagyobb megütközését fejezván ki azon, hogy a felség (augusztus 29-iki) határozata ellenére a *Pesti Hírlap* 785., 786. és 787. számában megjelenhetett Kemény Zsigmond cikke: Igénytelen

¹ Kancelláriai iratok 1846: 1075 pp.

nézetek az Erdélyi úrbér iránt. Az erdélyi országgyűlésről ugyanis a magyar hírlapokban csak az volt közölhető, ami a kolozsvári újságokban már megjelenhetett. A kancellár hangsúlyozta, hogy a jövőre a felséghatározatot a legszigorúbban meg kell tartani.

Ezenkívül azonban még két kifogása volt a magyar kancelláriának. Az egyik az, hogy tudomása szerint a Nemzeti Színház igazgatósága előadásra elfogadta Degré Alajosnak a *Honderű* szerkesztője, az írói körökben nem rokonszenves Petrichevich Horváth Lázár ellen írt és a cenzura által eltiltott drámáját; a másik, hogy Degré a nemsokára megjelenő *Dongó* című röpiratban ugyancsak a *Honderű* szerkesztőjének kigúnyolására *Don Lazarot di Pupos* című cikket fog közölni. Apponyi a központi bizottság kötelességévé tette, hogy e két ügyben intézkedjék: a dráma semmiképen se adassék elő, a cikk kinyomatását pedig, ha a fennálló bírálati szabályokkal ellenkeznek, meg kell gátolni. Czech János, előbb győri főbíró s mint ilyen többször országgyűlési követ, történettudós, tudós társasági tag volt akkor a központi cenzurái bizottság alelnöke, hat nap mulva (december 9-én) kimerítő jelentést¹ küldött Apponyinak.

Felelősségre vonta Beke Kálmánt, a *Pesti Hirlap* bírálóját Kemény cikkének engedélyezése miatt. A cenzor azt hozta fel mentségül, hogy az úrbér kérdése az erdélyi országgyűlésen még elő sem fordult s a cikkek akkor közöltettek, amikor a rendek még együtt sem voltak. A felvételt nem találta a szabályokba ütközőnek azért sem, mert az úrbéri kérdést az *Erdélyi Híradó*, a *Mult és Jelen*, de különösen a *Budapesti Híradó* című lapok többször tárgyalták. Czech ezen okok alapján ajánlotta is a kegyes elnézést. Degrének a *Honderű* szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár ellen írt drámája és a *Dongó* cikke ügyében az eljárást megindította s máris előzetesen jelentheti, hogy a színművet a Nemzeti Színház igazgatóságától elkérte, felsőbb rendeletig magánál tartja s így a színpadon való előadását meggátolta, a cikkekre nézve pedig utasította a cenzorokat, ha a *Dongó*

¹ Kancellária 1846: 1167 sz.

bírálatra érkezik, engedélyezés előtt utasítás végett mutassák be, ha pedig már egyik vagy másik szakaszát engedélyezték volna, a kinyomatást és közrebocsátást felsőbb rendeltig függeszték fel, az illető kéziratot és az íveket mutassák be.

A kancellária a *Pesti Hírlapra* vonatkozó mentséget nem fogadta el, mert az úrbér kérdése az országgyűlés feladatai közt a legnagyobb elővigyázatot igényli. Meghagyta, hogy a cenzorokat egyenként tegyék felelőssé, hogy az erdélyi országgyűlés akármely tárgyára nézve a rendeletekhez tartsák magukat, a főhivatal pedig őrködjék annak megtartásán. A Degrére vonatkozó jelentést ideiglenesen tudomásul vette.

Czech János már december 19-én újabb részletes jelentést tett.¹ Az erdélyi országgyűlésre kapott utasítást pontosan teljesítette. Degré színműve tárgyában pedig a helyzet a következő: Degré *Divatvilág* című vígjátékát a Nemzeti Színház igazgatósága előadásra való engedélyezés végett beadta, de ezt bírálat alapján a cenzor visszautasította, mivel két ismert egyén ellen majdnem kézzelfogható célzásokat tartalmazott, amellyel azok úgyszólván pellengérré állítottak, sőt «az erkölcsiség szigorú szabályaival meg nem egyeztethető jelenetek» is voltak benne s «egy országos rendet méltatlanul sértő több kitévelt is» tartalmazott. Rövid idő múlva azonban a kifogásolt helyek kijavítása után a színdarabot ismét beadták. Ekkor egy másik cenzor bírálta meg s ennek az előterjesztésére, hogy a szerző a botrányra alkalmat adható vonatkozásokat törölte vagy módosította, a főhivatal némely javasolt és elfogadott más módosítás után december 4-én az előadásra való engedélyt megadta azzal, hogy a szereplők a módosításokhoz alkalmazkodjanak. A kancelláriának december 3-án kelt fenti rendeletére azonban a már engedéllyel ellátott kéziratot a Nemzeti Színház igazgatójától visszakívánta s így az előadást meggátolta. Mivel azonban félni lehet, hogy ha a már engedélyezett színdarabot végképen eltiltják, ez félremagyarázásra adna okot s az intézetnek is érdeke oly módot keresni, hogy a nehézségek el-

¹ Kancellária 1846: 1195 sz.

hárítottassanak : egy harmadik cenzornak adta ki a színdarabot s utóbb maga is átvizsgálta. Így négyszeres vizsgálat után két jelenetet töröltek, a *Honderű* szerkesztőjére távolról is vonatkozatható célzást és egyéb sértő kitételeket, gáncsolható kifejezéseket is kihagytak, szóval minden kifogásolhatót a legszigorúbb bírálatnak megfelelően eltávolítottak, épen azért a főhivatal nevében azt a kérelmet terjeszti elő, hogy ily módosítások után az előadás engedtessék meg.

A *Dongó* röpirat ügyében pedig az összes cenzorokat utasította, hogy ha bírálatra beérkezik, engedélyezés előtt mutassák be, ha pedig már engedélyezték volna, a kinyomott íveket tüstént foglalják le s tegyenek jelentést. Csery János pesti cenzor jelentette is erre, hogy a *Dongó* című már engedélyezett és nagyobb részt kinyomatott röpiratban *Don Lazaros di Pupos* cikk nem fordul elő, mégis több oly hely volt, amely hanyag és megfontolatlan bírálatra mutat, mert a műben egész testületet vagy közismert egyéneket sértő célzások maradtak meg, amelyeket nem lett volna szabad engedélyezni. A cenzornak a szabálytalan és könnyelmű bírálatért szigorú rosszalás mellett meghagyta, hogy a kifogásolt helyek törlése a kinyomott ívekben fogantatosíttassék és máskor a szabályokhoz súlyos felelősség mellett ragaszkodjék.

Erre a kimerítő jelentésre az a felső válasz érkezett, hogy mivel a neheztelést keltő ok elhárítottatott, a tilalom megszűntnek tekinthető ; egyébként, ha a cenzorok gyakran követnek el ily hibákat, képességükre és netán teendő változtatásokra nézve tegyen jelentést.

Degré színdarabjára nézve azonban 1847 január 18-án újabb jelentést tett Czech. A színdarabot e szerint újabb tárgyalás alá vették és általa javasolt törlések és módosítások után azzal az engedélyező jegyzettel adták ki a Nemzeti Színház igazgatóságának, hogy «az illető szereplők valamint ezen úgy minden más színművek előadásában a közbetett törlésekhez és módosításokhoz magukat alkalmazni legszorosb köteleességüknek ismervén — minden élőkre vonatkozó, akár öltözetben s alakban, akár taglejtésbeni utánzás és képmásolástól szigorú felelősség terhe alatt óvakodjanak.»

Ily utánzás hatósági eltiltása ez alkalommal legelőször történt, remélhető, véli Czech, hogy az utóbbi időben a színpadon többször előfordult ily eset ezentúl nem fog ismétlődni. A cenzurának ilyen sok és mélyreható javítása és a színészeknek adott utasítása után a Nemzeti Színház igazgatóságának nem volt kedve arra, hogy a vígjátékot előadassa. Nem is adták elő s a vígjáték még címe szerint is ismertlen maradt, nem ismeri sem Szinnyei, sem Bayer (A magyar játékszín története).

A *Dongó* című röpirat nem lehet más, mint Lauka Gusztávnak ily című satirikus élclapja, amely Petrik Magyarország bibliográfiájában (1712—1860) (I. k. 560. lapon) meg van említve. Itt azt mondja Petrik, hogy 4°-ben hetenként egyszer jelent meg 1847-ben, de rövid idő múlva megszűnt. Lauka neve alatt viszont 8°-nek jelzi s azt mondja róla, hogy 1848-ban elkoboztatott (II. k. 556. l.) s ezt veszi át Szinnyei a *Magyar Írókba*.

Ezzel szemben bizonyos, hogy 1846-ban nyujtották be a cenzurának; 1847-ben jelent volna meg, de a cenzura bizonyára nem engedélyezte, mert sehol nyoma nem található. Meg kell azonban jegyezni, hogy Lauka szerkesztésében *Charivari-Dongó* című élclap 1848-ban tényleg megjelent.

2. Egy másik, Székács József egy satirájára vonatkozó eset tán még mulatságosabb. Székács József, a Kisfaludy-Társaság tagja a társaság 10-ik közgyűlésén 1847 február 6-án *Hogyan lehet könnyen híresedni?* című verses satiráját olvasta fel. Ez a satira áprilisban megjelent a *Pesti Divatlap* 10. számában. A pesti besúgók — sajnos, sok előkelő állású ember is volt köztük — azonnal jelentették és a kancellária azonnal¹ kérdőre vonta a cenzurái főhivatalt, hogyan jelenhetett meg a *Pesti Divatlap*-ban Székács Józsefnek *Hogyan tegyünk szert könnyen hírre, névre?* című vallást, nemzetiséget és kormányt kigúnyoló satirája: vonja a cenzort felelősségre s nyilatkozatát véleményével terjessze föl.

Czech János erre (április 23-án) azt jelentette, hogy a *Pesti Divatlap* cenzora, Reszeta János védelmül előadta, hogy

¹ 1847: 373 kancellária.

a szatirát oly dolgozatnak tekintette, amely sok költői éllel és ritka szeszélyes modorban, de mégis humorosan adja elő tárgyát; egyébként a kinyomatástól azért sem üthette el, mert a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén olvasták fel, amely társaság a legfelsőbb helyről nyerte a jóváhagyást. A szatira szerzőjét pedig, Székács Józsefet, mindenki jó erkölcsű, józan elvű férfinak, a legbuzgóbb és legvallásosabb evangélikus lelkésznek ismeri és tiszteli, épen ezért nem tarthatta a szatirát a vallás ellen irányzott gúnynak, de a nemzetiséget sértő gúnynak sem, mivel egy szépirodalmi társulat rendeltetésével meg nem fér, hogy közgyűlésén azt gúnyolja, aminek fejlesztése a legfontosabb hivatása. Azt is lehetlenség volt feltennie, hogy egy szépirodalmi és erkölcsi társulat gúny tárgyául engedje kitűzni a kormányt, azt a hatóságot, amelynek védelme alatt fennáll.

Ha nem volna ismeretes, milyen nagy tekintélye volt akkor még a legfelsőbb hatóságoknak s az ilyen kérdőrevonás milyen komoly izgalmat idézett elő, azt lehetne hinni, hogy a komoly Reseta Székácshoz hasonlóan humoros szatirával védekezett felsőbb hatóságával szemben.

A főhivatal megtárgyalta Reseta védelmét s azt találta, hogy Székács szatirája a benne foglalt gúnyos célzások miatt a lapbírálatra érvényes szabályokba ütközik, de különben is politikai éle miatt nem tartozik egy szépirodalmi lap körébe, épen azért engedélyezése közölt alakjában nem menthető. Tovább azonban a főhivatal is humorszamba menő kérdéssel fordult a kancellárhoz. Mivel előrelátható, véli a főhivatal, hogy a közgyűlésen felolvasott gúnykölteményt a Kisfaludy-Társaság *Évlapja*iba is fel akarja vétetni s mivel a *Pesti Divatlap* f. é. 10. száma, amely a szatirát közli, a császári királyi udvari cenzurái főhivatalnak március 13-án kiadott jegyzékében az engedélyezettek között van felsorolva s a társaság előző *Évlapjában*, a VI. kötetben és más kötetében rokon költemények közöltettek¹, a főhivatal nem tudja, mitévő legyen: felvehető-e a szatira vagy ily tárgyú politikai dolgozat az *Évlapok*ba vagy eltiltandó, vagy pedig ily fel-

¹ Pl. Székácstól: Hogyan lehet könnyen meggazdagodni?

olvasott dolgozatok nyomtatás előtt szabályszerű bírálatra bekövetelendők.

A kancellária május 20-án válaszolt. Azt adta utasításul, hogy Resetának a rosszalás tudomására adandó és jövőre nagyobb óvatosságra intendő; a Kisfaludy-Társaság *Évlap*-jaiba felveendő cikkekre nézve pedig a cenzorok utasítandók, hogy a politikai irányú cikkeket, tekintet nélkül arra, hogy felolvasattak-e, engedélyezés előtt a főhivatalnak be kell mutatniok.

A Kisfaludy-Társaságnak 1847. évtől kezdve munkálatai a társaság pénzügyei miatt nem jelentek meg s így Székács szatirája sem jelent meg.

3. A harmadik eset Stancsics Mihályra, egy szegény magyar rajongóra vonatkozik. Azzal kezdődik, hogy Szögyény László, a magyar tanulmányi bizottság elnöke, 1846 március 5-én² jelenti a főkancellárnak, hogy «a mult héten Pesten Anti-úrbérváltáság címen felette veszedelmes irányú, legbotrányosabb és legizgatóbb modorban írt röpirat tűnt fel, mely, nem tudni mily úton s kik által, számos közhivatalban álló férfiaknak és magánosoknak ingyen házhoz küldetett». Mihelyt tudomást szerzett erről, azonnal elrendelte, hogy a Pesten és vidéken levő könyvkereskedésekben a könyvet nyomozzák, foglalják le és terjesszék föl. Erre a pesti cenzor jelentette, hogy Geibel kereskedőnek 50 példányt küldtek s a facturában 250 maradék van feltüntetve, ami azt jelenti, hogy ha az 50 átmegy a vizsgálaton, a többit is küldi, ellenkező esetben Geibel kívánságára és veszélyére más úton küldi. A cenzor 1 példányt felterjesztve, utasítást kért. Azt kapta utasításul, hogy a többi példányt is terjessze föl és őrködjék, nehogy a megtorlás mellett eltiltandó könyvet kéz alatt elárúsítsák és terjesszék. Mindez megtörtént s a nyomozás állandóan folyt. 1 példányt mellékelve felkért aztán a főkancellár, hogy a becsempészés megakadályozására a csász. kir. könyvbírálat útján is történjenek intézkedések. A főkancellár azonnal (március 11-én) értesítette Szedlnitzky rendőrminisztert, aki már március 21-én azt válaszolta², hogy a felség

¹ 1846 : 143 kancellária.

² 1846 : 211 pp. kancellária.

Wigand Ottó és ifj. Reclam leipzig-i könyvkereskedők és nyomdászok kiadványait eltiltotta, mivel már többször államveszélyes és gonosz tanokat tartalmazó termékek terjesztésére felhasználatták magukat.

Az Anti-úrbérváltság Wigandnál jelent meg s Bukovinán és Erdélyen át csempészték be Magyarországra. Mint-hogy az osztrák kormány ellen több más izgató és hazug gúnyiratot csempészték be, sőt csaltak, hamis címeket, idegen firmákat használva föl, kéri intézkedését, a felügyelő hatóságok figyelmeztetését, nehogy a két könyvkereskedő ugyanily eljárást alkalmazhasson.

Április 2-án újabb értesítést küld a főkancellárhoz.¹ Már megírja, hogy a hozzáérkezett jelentések szerint az *Anti-úrbérváltság* szerzőjének azt a Stancsics Mihályt tartják, aki az utolsó országgyűlés alatt a *Sajtószabadságról* szóló izgató röpiratot írta. Megemlíti azt is, hogy Emich és Geibel pesti könyvkereskedők, az első sajtó kereskedésének címe alatt, nemcsak az *Anti-úrbérváltságot*, hanem más tiltott könyveket is eladott, mint Zittel badeni képviselő *Motion für Religionsfreiheit*, Grosshoffinger: *Ungarisches Portfeuille* (Lipscse, 1846. Reclam) című műveit. Ugyancsak megírja a módot, ahogyan e könyveket az országba csempészik. A tiltott könyveket tartalmazó csomagokat ugyanis már Lipszében felismerhető jellel látják el s amikor a csomagok a harmincadnál megérkeznek, a szolga, aki ezeket felbontja, a kereskedőtől megvesztegetve, e csomagokat gyorsan félreteszi s alkalmat ad a könyvkereskedőknek, hogy onnan a revizor elkerülésével és tudta nélkül elvitessék. Természetes, hogy Apponyi rögtön értesíti a cenzurát, hogy e visszaélést gátolják meg.

Közben Metternich államkancellár, aki a röpirat szerzőjének nevét még nem ismerte és aki a szász kormánnyal a drezdai osztrák követ útján tárgyalásba bocsátkozott az ott sűrűbben megjelenő izgató német és különösen magyar könyvek elnyomása tárgyában, szintén értesítette Apponyit (május 8-án),² hogy Wigand a rávonatköző császári tilalom által érzékenyen érintve, mindent elkövet a tilalom vissza-

¹ 1846 : 285 kancellária.

² 1846 : 407.

vonására s a drezdai követtel való tárgyalása alkalmával a többek közt azzal is mentegetőzött, hogy a röpiratot nem gondolhatta veszélyesnek, mert a Batthyányi Kázmér által hirdetett pályázat díjnyertes pályaműveként küldetett hozzá.

Apponyi sürgősen (négy nap mulva, május 12-én) értesítette e körülményről a helytartótanácsi tanulmányi bizottság elnökét, Szógyényt, kérve ez ügyre felvilágosító jelentését, ami még e hó végén meg is érkezett.¹

A tényállást a következőnek jelezte Szógyény, aki még szintén nem tudta bizonyosan a szerző nevét.

Gróf Batthyányi Kázmér 1843 végén három jutalomdíj mellett (egy 100 és két 50 frtos) pályázatot hirdetett, oly céllal, hogy kitűnjék a robotnak és dézsmának a hazai mezőgazdaságra való ártalmas hatása és a megszüntetésükből várható üdvös következmény. A pályázatban való döntést a *Magyar Gazdasági Egyesületre* bízta. 1844 december végéig 12 mű érkezett be. Bezeredy István elnöklete alatt Benkő Dániel, Fényes Elek, Heuffel János, Horhy Mihály, Lumniczer József, Magyar Imre, Patay József és Török János 1845 közepe táján adták be bíráló jelentésüket és első jutalomra a 2. számú (Hetényi János), másodikra a 7. (Királyi Pál) és harmadikra a 11. számú pályaművet (Ploetz Adolf) ítélték és figyelemre méltónak a 3., 4., 8., 9. és 10. számúakat jelezték. Így tehát Wigandnak nincs igaza, hogy az *Anti-úrbérváltság* díjat nyert volna, mert a díjnyertes műveket Batthyányi Beimel nyomdásznál ki is adatta. Valószínű azonban, hogy az 5. számú pályamű küldetett hozzá, mert annak is az a jellege, mint az *Anti-úrbérváltságé*,² amelyet azonban félszeg és veszélyes elvek miatt még említésre méltónak sem tartottak. A nevet nem sikerült megtudni, mert idegen kézzel írva adatott be s a jeligés levelek elégettettek.

Apponyi útján minderről Metternich is tudomást szer-

¹ Május 29. 1846: 462.

² És jőni fog, ha jőni kell:
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

zett ; de már nem volt szükség ebben további intézkedésre, mert a felség kegyelemből Wigandra vonatkozó március 13-iki tilalmát a jövőre tett ígéreteire való tekintettel visszavonta, amiről Sedlnitzky ¹ és Metternich ² is értesítette Apponyit.

Ezzel ez az ügy aktaszerűleg befejezést is nyert. Stancsicsnak azonban még az év vége felé egy másik könyve jelent meg Lipcsében Keil és társánál : a *Népkönyv*.

Mihelyt feltűnt a könyv, az intézkedések egész sora indult meg, amelyek eredményeként a magyar kancellária ³ november 10-én megírja Sedlnitzkynek, hogy e könyv izgató és büntethető tartalmú és ennek alapján Stancsics ellen valószínűleg a királyi fiskus útján kell eljárást indítani. A legszigorúbb rendszabályok történtek az izgató könyv lefoglalására és intézkedés történt, hogy Stancsics a magyar kancellária útján útlevelet ne kapjon s így külföldre ne mehessen, mert bár elfogatása még nincs elrendelve, de a könyv tartalma azt valószínűleg maga után fogja vonni. Kéri Sedlnitzky hasonló intézkedését az örökös tartományokra nézve.

December elején a kancellária ⁴ Heckenast pesti könyvkereskedő és besúgó jelentéséből megtudta, hogy Stancsics ez évi tübingai tartózkodása alkalmával Fues L. Fr. könyvkereskedőnél egy művének nyomatását rendelte meg s a költségekre váltót adott 122 frtról azzal, hogy Pestre való megérkezése után tudatni fogja, kihez küldendők a nyomtatványok. Minthogy azóta két hónap elmúlt, Fues Heckenastnál érdeklődött, hogy Stancsics megbízása esetén a könyveket veszély nélkül elküldheti-e és Stancsics a váltót kifizeti-e. Fues a legrosszabb helyre fordult, mert a besúgó Heckenast azonnal közölte az egészet az illetékes hatósággal és azt is, hogy a kérdéses munka nem lehet más, mint a forradalmi szellemű *Hunnia függetlensége*, amelyet Stancsicstól várnak s közölte Fuesnek írt válaszát is, hogy a könyveket ne küldje (csak egy példányt küldjön neki), mert Stancsics a váltót valószínűleg nem fogja kifizetni.

E hír alapján a kancellária december 14-én megkéri

¹ 1846 : 532.

³ 1846 993.

² 1846 : 535.

⁴ 1846 : 1136.

Metternichet, hogy a könyvet, amelynek összes példányai még Tübingában vannak a nyomdásznál, ha tartalma büntetendő volna és ha lehetséges, esetleg kártérítéssel szereztesse meg a nyomdásztól, sőt rá kellene bírni a nyomdászt a kézirat kiadására, mert az főbizonyítékul szolgálhatna a Stancsics ellen indítandó eljárásnál.

Metternich 1847 január elején egymás után kétszer küld Stancsicsról értesítést.

Január 6-án¹ megküldi a drezdai követ két jelentését, mit végzett a szász minisztériumban a lipcsei sajtóra kapott utasítások tárgyában. Itt van Falkenstein szász miniszter egy értesítésének másolata, hogy Keil lipcsei könyvkereskedő megígérte, hogy a *Népkönyv* kéziratát vele hivatalosan közölni fogja. Értesíti ezenkívül, hogy Lipcsében Juranyánál megjelent Horariknak egy 20 ívnél nagyobb műve cenzuramentesen s mivel a köteles egy példányt nem küldte be, a kiadót törvény szerint megidézik. Közli vele azt is, hogy a szász minisztérium maga is arra a gondolatra jött, hogy a magyar művek Lipcsében való nyomtatását az ellenőrzés lehetetlensége miatt megszünteti s ezt a gondolatot ottani követünk lehetőleg előmozdítja.

Január 12-én² pedig értesíti, hogy a stuttgarti követséget utasította, vegye igénybe a württembergi kormány közreműködését, hogy Stancsics Fues L. Fr. tübingai nyomdásznál nyomás alatt levő könyvét foglalják le, a kéziratát adják át, ha a könyv tartalma államellenes volna. Az osztrák ügyvivő vizsgálatának eredményéről már jelentette, hogy a nyomtatást Fuesnél beszüntették, a kéziratot a már kinyomtatott ívekkel együtt őrizet alá vették, de a kiadó csak addigi kiadásainak (66 f 18 kr.) és annak biztosításával volt erre bírható, hogy a kézirat alapján a szerző ellen nem indítanak bírói eljárást, amit a württembergi kormány is pártol. Az ügyvivő szóbelileg azt az utasítást kapta, küldjön egy példányt a kinyomtatott részből, hogy meg lehessen ítélni, igazán forradalmi és veszélyes-e a könyv és érdemes-e pénzt áldozni a könyv elnyomásáért. Egyébként az ügyvivő felhatalmazást

¹ 1847 : 23. .² 1847 : 32. és 42.

kapott, hogy Fuesnek 100 frt kárpótlást ajánljon, ha Stancsics művét minden feltétel nélkül kiadja. Még mielőtt a meghatalmazást kezéhez kapta, sikerült ezt az ügyvivőnek elérnie, mert jelentése szerint kiadásai ellenében Fues hajlandó a művet kiadni, amelyből három ív van csak kinyomva s körülbelül hat ívre terjedne és amelynek címe a szerző utólagos határozata szerint *Községrendszer és gyarmatosításra* változott.

A magyar kancellária január 15-én már megadta a választ. A három kinyomtatott ív ugyan határozottan ellenséges a német elem, gyűlöletes az osztrák összeköttetés és felsőbbség iránt; veleje az, hogy szabadság és egyenlőség az állami jólét alapja, de azért nem nyújt elegendő támpontot arra, hogy pert lehessen ellene indítani. Minthogy azonban a *Népkönyv* miatt Stancsicsot már vád alá helyezték, ellene az elfogatási parancsot kiadták,¹ e pörben ez a könyv is felhasználható, kéri azért a kéziratot a jogigazgató részére.

A stuttgarti ügyvivő a kéziratot a nyomtatás felmerült költségei ellenében átvette s rendeltetése helyére juttatta. A württembergi kormánynak azonban sürgős kérésére biztosí-

¹ A bécsi Staats- und Conferenzzrath 1847 évi 35. sz. aktái szerint a magyar kancellár 1847 január 8-án jelentette Stancsics *Népkönyvéről*, hogy az a kormány és szervei, az alkotmány és a fennálló rendszer, a törvényhatóságok és a katolikus vallás ellen (habár a szerző is katolikus) nagyon rosszakaratú támadás. Követeli és izgatja a tömeget, kívánja jogra és birtokra nézve Magyarország minden lakosára a teljes egyenlőséget; az esetre, ha a törvényhozás nézetei ellen határozna, kérdi, ki kényszerítheti a 13¹/₂ millió embert a hozott határozat követésére; azt mondja, ha az egész nép képviselői határoznak, gyengeség, örültség kérdezni a kormányt, megadja-e beleegyezését; mivel most egyenlők vagyunk, nem fognak többé a kormánynál könyörögni, hogy kegyelmesen tegye ezt, hanem határoznak. Mindezekben a jogügyek igazgatója a fennálló rend, az alaptörvények ellen való lázítás és felségsértés címén az eljárás megindítását és Stancsics elfogatását, továbbá a nyomdától nyilatkozat beszerzését javasolta, hogy Stancsics tagadása esetén a szerzőség rábizonyítható legyen. Az országbíró ezt a javaslatot elfogadta s ez alapon a kancellária a nyomdai nyilatkozat birtokában az eljárás megindítását és Stancsics ellen az elfogatási parancsot elrendelte.

tást adott, hogy Stancsics ellen e művet nem fogják felhasználni, s így Fuesnek és a kormánynak nem lesz kellemtelensége ebből. Apponyi Metternich felhívására figyelmeztette is az országbírót, hogy a pörben ne legyen a szász kormányra és Fuesre semmi kompromittáló.¹

Meg kell jegyezni, hogy ez a munka, amelyet pénzen elfojtottak, nem a *Hunnia függetlensége* volt, hanem az, amelyet Tübingában létekor Stancsics maga adott át Fuesnek, hogy *Önbizalom* címen nyomassa ki, és amelybe három művét foglalta egybe, még pedig: 1. az Augsburger Allgemeine Zeitung 1844-iki Magyarország elleni cikkeinek cáfolatát; 2. a külföldről beözönlő gyarmatosoknak az országra való káros hatásáról szóló értekezését és 3. fővárosi reformeszméit. Ezért kapta volna a mű a *Községrendszer és gyarmatosítás* címet.

Közben elég erélyesen folytatták Stancsics körözését. A magyar kancellária január 27-én² értesítette az országbírót, hogy Stancsics Fejér megyében Salamon birtokosnál rejtőzködik s onnan Erdélybe akar menekülni. Ha ez sikerül, jelenléte az ott felingerült pór nép közt veszélyes volna s elfogatása nehezen sikerülne, azért sürgősen kutatni kell, hogy hol van és el kell fogni, mert a *Népkönyvön* kívül más lázító műveket is írt s ezeknek a külföldön való kinyomatását csak a legnagyobb vigyázattal lehetne megakadályozni, azonkívül, ha tovább marad szabadon, idejét bizonytalán más lázító iratok, büntettek elkövetésére használja majd fel. Az országbíró rendelkezett is, de a jogügyek igazgatója csakhamar³ (február 12-én) jelentette, hogy nem találják sehol, keresték Alapon Salamon birtokosnál, de innen már eltávozott s újabb menedékhelyét nem lehet megtudni. Végre is Sedlnitzky pesti kémjétől tudta meg, hogy Stancsics Bród községben van Szlavóniában, gróf Batthyányi Kázmér birtokán s ott szorgalmasan dolgozik újabb röpiraton.⁴ Itt tényleg március 4-én meg is találták s vasra verve csakhamar felszállították Pestre, majd a budai várban zárták el szegény Stancsicsot.

¹ 1847: 121 pp. ² 1847: 146 pp.

³ 1847: 55 pp. ⁴ 1847: 154.

Nemsokára feltűnt azonban a *Hunnia függetlensége* című röpirat is.

Sedlnitzky február 11-én¹ felhívja Apponyi figyelmét, hogy a Pesti Kör pénztárnoka, Ferencz Lajos, az eltiltott *Népkönyv* 40 példányát adta el s az eladás után Fényes Elek irnokát, Galgóczyt jelölte meg, mint akinél még vannak példányok. Egyébként Emich Gusztáv könyvkereskedő is ismeretes, hogy ily tiltott könyveket szokott becsempészni és hogy Fényes Elekkel, ilyenek terjesztőjével, összeköttetésben van. Egyúttal felhívja figyelmét arra is, hogy az ellenzék nagyon várja Stancsics egy újabb könyvének, valószínűleg a *Hunnia függetlenségének* becsempészését.

Az intézkedések az országbíró részéről megtörténtek, de azért a *Hunnia függetlenségét* mégis csak becsempésztek az országba.

Czech János október havában jelenti, hogy² Pesten nem találtak, de Pozsonyban lefoglaltak egy példányt. A kancellária sietett Sedlnitzkyt felkérni, hogy igyekezzék megakadályozni a Jenában Schreiber Geornál nyomtatott veszélyes röpiratnak behozatalát, amelyet Stancsics perében fel fognak használni és amelynek elkobzását elrendelték és felkérlik arra is, indíttassa meg az eljárást a nyomdász megbüntetésére nézve is. Amikor azonban a kancellária ezt írta, ugyanakkor értesítette³ Sedlnitzky Apponyit, hogy az Augsburger Zeitung október 4-iki száma szerint a *Hunnia függetlensége* már megjelent. Stancsicsnak ismeretes irányzata, a könyv mottója (Tartsuk meg a törvényt, mert a társaság által hozott leghiányosabb törvények is inkább üdvözítenek, mint a legjobb fejedelemnek önkénye) azt sejtetik, hogy izgató, államellenes tartalmú, azért elrendelte szigorú elkobzását.

Az eljárás megindítására pedig november 15-én értesítette⁴ Apponyit, hogy már többször kérte a kormányt, szólítsa fel a szász kormányt diplomáciai úton, szüntesse meg véglegesen a népjogellenes sajtókihágást, de sikertelenül.

¹ 1847 : 112.,

² 1847 : 924.

³ 1847 : 944.

⁴ 1847 : 1021 p.

Minthogy most Magyarország érdekeiről van szó, azt tanácsolja, forduljon közvetlenül Metternichhez. Ezt Apponyi meg is tette.

Végül még egy baj tornyosult Stancsics feje fölé. Tudtán kívül lefordították *Népkönyvét* németre s Keil Lipcsében *Volksbuch* címen kiadta. Metternich a drezdai követség útján rögtön közbelépett és a szász kormány intézkedett is lefoglalására, de nem a kellő eredménnyel, mert a nyomdász alattomban a köteles példány benyújtása előtt szétküldötte a készletet, amely törvényellenes tette miatt bűnpert indítottak ellene.¹

Természetesen intézkedés történt, hogy a *Volksbuch*-ot ne csempésszék be,² vagy pedig ha mégis megtörténnék, azonnal foglalják le.

A szegény Stancsics Mihály, aki Voltaire és Rousseau művei, a francia forradalom tanulmányozása nyomán a szabadság, egyenlőség és testvériség, a szabad sajtó, a demokratikus Magyarország rajongója lett, a budai börtönben, mint a cenzura áldozata elmélkedhetett arról, milyen édes a szabadság, amíg 1848 március idusán, a magyar szabadság hajnalán a márciusi ifjak a cenzura áldozatát ki nem szabadították börtönéből.

VISZOTA GYULA.

¹ 1844 : 1002.

² 1847 : 1026.

RITMUS ÉS VERSTECHNIKA.

Magyar ritmus, jövevény-versidom. A magyar jámbus kérdéséhez.
Írta Horváth János. Olcsó Könyvtár, 2060—2065. szám. Budapest,
1922. (124 l.)

— Első közlemény. —

Ritkán olvasok olyan tanulmányt, mely aránylag annyi élvezettel és okulással jutalmazna, egyúttal pedig annyi észrevételre izgatna, mint az a kis könyv, mely a fentírt címet viseli. Nagyon meg kellett szeretnem és sokat kellett vele magamban pörlekednem. Ez magyarázza meg, hogy bírálatom, melyet a szerkesztő úr szíves ösztönzésére vállaltam, ime egy egész tanulmány terjedelmére dagadt. De ezt a bőséget talán megokolja részint a könyv és a tárgy jelentősége és az utóbbinak bonyolultsága, részint a komoly olvasóközönségnek a tárgy iránt újabban nekilendült érdeklődése. Mert szemelláthatólag nagyot emelkedett mostanában a költői technika jelentőségének tudata közműveltségünkben.

Ez a könyv nagy mértékben szolgálni fogja a közönség művelődési szükségleteit, jelesen az irodalom formai kérdéseire nézve. Szempontjaival és eredményeivel messze felülemelkedik egy-egy jó vers-tani értekezés jelentőségén. Bizonytal sokáig és sokszor fognak rá hivatkozni. Erős fénycsóvával rávilágít a magyar nyelvritmikai műszellem honosító, áthasonító és differenciáló munkájára, a XVIII. század végén költészetünkbe telepített és itt hatalmas szerepre jutott nyugateurópai versrendszer magyarosodási folyamatára; rendszerezi azokat a változatokat, melyek eredeti versidomunkban is, a nyugatról behozott versidomban is a másfélszázados költői gyakorlat során kifejlődtek, a dalszerűektől a szavalati és beszédszerű formák fokozatain át; felmutatja ritmuskincsünk gazdagságát, költői technikánk kifejezéslehetőségeinek szinte páratlan bőségét; lényegesen továbbfejleszti nemzeti versidomunk nyelvi előállítására vonatkozó ismereteinket is; amellét úttörő kezdeményeket ad a próza ritmusának elemzésére, a magyar hangsúlyon alapuló ütemező érzék beszédformáló munkájának feltüntetésére.

I.

Mi a munka tárgya és célja?

Körülbelül úgy mondhatnám: nyugateurópai versformáink, főleg a jambus ritmikai és technikai magyarosodásának megvilágítása.

De nagyobb világosság kedvéért kénytelen vagyok a probléma hátterét, ha nagy vonásokkal is, mégis egy kissé szélesebben kifejteni. A közfelfogásban sok zavar van már az alapfogalmak körül is, sőt szakemberek, jeles irodalomtörténészek is gyakran elég tájékozatlanok e tárgyban.

A mi költészetünk tudvalevőleg háromféle formanyelven, illetőleg háromféle ritmusrendszerben is tud beszélni. Most ugyan rendszerint csak kettőben beszél, mióta a klasszikai formák kiszorultak költészetünkől, de azok is jó félszázadon át gyakorlatban voltak nálunk, s ma is, ha görög vagy római költőket alaki hűséggel akarunk fordítani, élünk ezekkel a formákkal; vendégszereplésükhöz nagy emlékek fűződnek: a magyar líra bennök tanult meg a fenség addig nem hallott nyelvén beszélni Berzsenyi ódáiban, s az új magyar költői nyelv bennök született meg Vörösmarty hexameterével; analogiájuk azonban nincs meg modern dallamokban; nem csoda, hogy kimentek divatból.

Az a kettő, ami megmaradt, mindegyik élő ritmuskincshez tartozik, élő zenerendszerhez támaszkodik. Az egyik a saját hazai versidomunk, mely nyelvünk hangsúlyviszonyaiban és zenénk ritmusában gyökerez; a másik a nemzetközi versidom, amely nyugati szomszédaink, elsősorban a németek költészetének és zenéjének ritmusával egyezik s onnan került hozzánk. A hatáskör a XIX. század közepe óta nagyjában úgy oszlik meg a két versrendszer közt, hogy az elbeszélő költészetben mind a kettő otthonos; a verses drámában szinte kirekesztőleg a jambus az úr, mellette legfőleg a trochæus jut szóhoz, magyar forma épen nem; az alanyi költészet terén a magyar forma jóformán csak a dalfélékre szorítkozik. Sőt mostanában a nyugati ritmusfajok uralma majdnem általános, bár sok versszerzőnkél nagy mértékben deformált és a prózához közeledő technikával. Nemzeti ritmusunk újabb háttérbe szorulásán lehet sajnálkozni, a nemzetközi ritmus uralmát lehet függésünk jelének, eredetiségünk részleges feladásának, vagy lehet az európai kultúrközösségben való helyzetünk szükségképi következményének tekinteni; de méltán felmerülhet s a tényekben adódik is a kérdés: nem történt-e közeledés e formák és a mi ritmusérzékünk közt, akár abban, hogy ezek a formák valamiképp magyarosodtak, akár abban,

hogy a mi ritmusérzékünk vált az állandó nemzetközi hatás alatt nemzetközibbé, s felmerülhet a másik kérdés is: pusztán technikai hanyagság okozza-e a nemzetközi versfajoknak újabb költőinknél tapasztalható feloldódását vagy valami lélektani szükség hozza magával s újnemű ritmusváltozat kialakulása van-e szóban? Ezek a kérdések nemcsak verstani és történeti jellegűek, hanem aktuális érdekűek is: költői technikánk jövő fejlődés-irányára vonatkoznak. Horváth könyve az első főkérdésnek első ágával (az idegen versidom magyarosodásával) és a második főkérdéssel foglalkozik.

De a magyarosodás kérdésének is két oldala van: egyik az, hogy maguk a ritmusok vagy ritmusszerkezetek nem lettek-e magyarosabbakká? avagy az a különleges technika, mellyel mi idegen ritmusú verseinket írjuk, nem igazodott-e hozzá lehetőleg a magyar nyelv hangsúlyrendszeréhez és fonétikai sajátosságaihoz? Horváth könyve az első kérdést alkalmilag érinti ugyan, de tüzetes figyelmet az utóbbi kérdésnek szentel, mindenesetre tekintettel van azonban arra a módosulásra is, melyet a nyelvi föltételek magyarosodásának a ritmusformára, illetőleg versformára való visszahatása a vers ritmusában is előidéz.

De hogy a tárgynak ezt a nyelvtechnikai oldalát is világosabban vitathassuk, még egy kitérést kell tennem. Félig-meddig ismert dolgokat is kell érintenem, hiszen a művelt közönség is, a szakemberek is elég gyakran használják a „hangsúlyos” és „időmértékes verselés” meg „vers” terminusait; azonban az alapfogalmakban nem árt a lehető teljes szabotosság, s azért, hogy magamat megértessem, ezúttal sem mulaszthatom el erősen hangoztatni, hogy én nem hangsúlyos és időmértékes versekről beszélek, hanem csak *verselésekről*. A vers maga, mindenfajta vers, ütemekben lüktet, minden ütemben van hangnyomaték, a görög hexameterben is, épúgy, mint a magyar népdalversben, és minden vers ütemeinek megvan a maguk határozott időegysége, időmértéke, a magyar népdalvers ütemeinek épúgy, mint a görög hexameter „láb”-ainak, sőt megvan a szabott időegysége az ütem két részének is, az erős és gyenge résznek. A *verselés* az, ami hangsúlyos vagy időmértékes; vagyis az a mód, az a technikai eljárás, ahogy a ritmust a költői nyelvben megvalósítjuk, a nyelvet a ritmus formáiba beleillesztjük. Egyik nyelvet így lehet, másik nyelvet úgy lehet beleilleszteni. A német költészetnek is megvannak a hazai versformái és megvannak a görög-római formái, de a német mind a kettőt hangsúllyal állítja elő, azaz mind a kettőben arra ügyel, hogy a versütemek nyomatékait (lüktetőit, ictus’ait) a természetes beszéd hangsúlyaiból alkossa meg, az ütemek időtartama is

egészben egyenlő, de hogy az ütemeken belül a hosszabb és rövidebb időrészeket is megfelelő, azaz hosszabb és rövidebb szótagokkal fejezze ki, azzal nem törődik. A görög verselés meg épen ezzel tördött és lemondott arról, hogy a beszéd természetes hangsúlyait tegye meg a vers lüktetőinek. A görög ritmusnak, a versritmusnak is, megvolt az a sajátossága, hogy nyomatéka (lüktetője, ictusa) hosszú időrészt kívánt székhelyéül, azért a hellén költők úgy alkották ősidőktől fogva verseiket, hogy a lüktetős helyre a hosszú szótagokat tették s azokat látták el ritmusa nyomatékkal is; a beszéd hangsúlyos szótagjai nem voltak alkalmazhatók ezekre a helyekre, mert a hangsúlyos szótagok a görögben (a latinban is) egyik szóban hosszúak, másik szóban rövidek, tehát a szókincs felét nem lehetett volna a verselésben használni, ha mind a két feltételnek eleget akartak volna tenni, hogy a lüktetős és egyszersmind hosszú helyre hangsúlyos és hosszú szótag kerüljön. Mikor a római műköltészet átvette a görög formákat, az ősi nemzeti versidomot egészen kirekesztette, a görög formákat pedig a latin nyelvben is görögös technikával állította elő, vagyis csak arra ügyelt, hogy az ütemek hosszabb és rövidebb időrészeit megfelelő szótagokkal fejezze ki, a természetes beszéd hangsúlyait a versben általán elhallgattatta. A német nyelv egyszerre ki tudja elégiteni a hosszúság és a hangerő követelményét, mert a német azt a szótagot, melyet hangsúlyoz, rendszerint meg is nyújtja. Mindamellett a németek antik ritmusú verselése sem tökéletes, mert viszont a gyöngye ütemrész rövid időrészeit a német nyelv nem tudja mindig eléggé perdülő szótagokkal kifejezni, ezért az ő daktylusai a görög, a latin és a magyar daktylusokhoz képest meglehetősen vándorzó hatásúak.

A mi költőink, mikor átvették a klasszikus formákat, egy pillanattig sem gondoltak arra, hogy a daktylusok lüktetőit a szók természetes hangsúlyából teremtsék elő, hanem azonmód próbálták a magyar nyelvet is a hexameter ütemeibe beleönteni, ahogy a latin nyelvben látták. És sikerült. A magyar nyelv szótagolása határozott, nem elmosódó, a hosszú és rövid hangok megkülönböztetése éles, úgy hogy a magyar nyelv talán minden élő európai nyelvénél alkalmasabb volt arra, a szótagok tiszta prozódikájánál fogva, hogy a görög-latin versütemek hosszú és rövid időrészeibe pontosan beilleszkedjék. Költőink tehát megmaradtak annál, hogy ugyanazon verselő módszerrel alkossák antik daktylusaik, jambusaik és ódastrófaikat, mint a római vagy a görög poéták: a hosszú és rövid szótagokat ömlesztették bele a versütemek hosszú és rövid időrészeibe. Mivel pedig a magyarban a hangsúlyos szótag csak annyi-

szor rövid mint hosszú, a magyarban sem lehettek arra tekintettel, hogy az ütem lüktetőjéül hangsúlyos szótagot nyerjenek meg. Így az antik szabású versben a magyar hangsúly elnémult.

Ám ez nagy hiány olyan nyelvérték előtt, mint a magyar, mely a hangsúly iránt annyira fogékony. A magyar hexameterben, ha érezni, illetőleg éreztetni akarjuk a ritmusát, el kell némitanunk a beszéd természetes hangsúlyait s olyan helyekre tennünk mesterséges nyomatékokat, ahol a ritmus lüktetőt kíván. A ritmosos nyomatékozás ez lett:

Hős vértől pirosult gyásztér sóhajtvá köszöntlek.

Az ilyen verset csak deák iskolázottságú emberek tudták versül fel-fogni és élvezni, a többi olvasók, az egész női közönséget beleértve, nem érezték benne a verset, hanem valami választékos nyelvű prózának fogták fel, s ha mástól ritmizálva hallották, a mesterséges nyomatékozás mindig feszesnek, mesterkéltnek tetszett. Így aztán a leggyönyörűbb ódastrófák zenéje veszendőbe ment a közönség nagy része számára

Alig helyezkedtek el költészetünkben az antik versformák, egy másik invázió rohant meg bennünket: nyugati szomszédaink ritmusrendszere követelt és kapott bebocsátást. Költőink, akik ebben eljártak, nem voltak tisztában a jelenség mivoltával. Váltig azt hitték, hogy ők a mi hazai, rímes formáinkat nemesítik meg. Homályosan érezték, hogy olyanféle verseket akarnak alkotni, aminők a németben vannak; de arra nem is gondoltak, hogy az sajátos nemzeti jellegű német versidom, s lényegében különbözik a magyar nemzeti versidomtól; nemzeti jellegű versrendszerekről fogalmuk sem volt, abban a hiszemben voltak, hogy nálunk is olyannak kellene lenni a versnek, s hogy mikor azt a verslüktetést magyar nyelven megvalósítják, csak a meglevő versidomot tökéletesítik.

A klasszikus formák behozatalakor az a jelszó lett uralkodóvá, hogy csak a „mérték” teszi széppé, előkelővé a verset, mérték nélkül a vers parasztos. Mivel pedig közönségünk nagyrésze a klasszikus (amértékes) verseket nem érezte eléggé verseknek, mert nincs rímjök, megszületett a másik jelszó, hogy szedjük hát mértékre rímes verseinket. Szedjük mértékre az énekelhetőség kedvéért is, mert csak az oly szöveg énekelhető alkalmasan, melyben hosszú hangjegyre hosszú, rövid hangjegyre rövid szótag esik. Ám az énekek mértékeit nem magyar, hanem német dalokból vonták el, illetőleg a német költészet ritmusait követték Verseghy, Kazinczy és a többiek, akik Ráday példája után a nyugati versfajokat meghonosították. Így történt, hogy a nyugati versfajokat, melyeket otthon hangsúlyos verselő

módszerrel alkotnak, mi időmértékes verselő módszerrel alkotjuk. És ezalatt mind nem tudták, hogy idegen versformákat telepítenek be, hanem abban a hiedelemben maradtak, hogy rimes versformáinkat mértékelik meg és nemesítik.

De ha tudták volna is, hogy mit tesznek, alig cselekedhettek volna másképp, mint hogy az antik verseknél bevált prozódikát alkalmazzák a német eredetű versalakokra is. Ezekben is hosszú időrészhez van kötve a lüktető; ezek is olyanféle sorfajokban szólanak, aminők a klasszikus formák leggyakoribb ritmusfajai: jambusok-, trochæusok-, daktylusok-, anapæstusokban; ezekben nem mindig ereszkedő a ritmus, mint a magyarban, hanem még többször emelkedő. Ezt a sokféle ritmusváltozatot hangsúlyos verselő módszerrel nem igen tudták volna «kihozni». Emelkedő ritmust a mi nyelvünkön nehéz hangsúllyal írni, mert nálunk a hangsúly a szó első tagján van; de ha ezen segítenek is hangsúlytalan sorkezdő szócskával (egytagú névelővel, kötőszóval), hogyan írjanak jambust, ahol minden második szótagnak lüktető kell, a magyarban pedig a számbavehető hangsúlyok csak negyedik-ötödik szótagokként bukkannak elő? A német könnyen írhat jambust hangsúllyal, mert ott a szóhangsúly erős és a szók rövidek, ott telik észrevehető hangsúly minden második szótagra. Jóval később, ezelőtt egy félszázaddal, megpróbálta egy költő a jambust, daktylust, szóval a nyugateurópai formákat a mi hangsúlyozó verselőmódunk szerint írni, de nem igen tudta a sajátos jambusi, daktylusi és egyébféle jelleget megadni verseinek. A daktylus pl. ilyen:

Lombos ág, | ne hajlongj, | hagyj fel a | bókkaal,
Kedvesem | ajakát | ne illesd | csókkaal. — *Torkos László.*

A kísérlet mindenestre érdekes és tanulságos. Ez súlyrendre nézve daktylus, ha időmérték szerint nem olyan is, mint pl. a hexameter daktylusa. Emlékeztet is az analog német formákra, pl.

Ehret die | Frauen, sie | flechten und | weben
Himmlische Rosen in's irdische Leben.

Mégis mintha a német vers jobban éreztetné a daktylusi jelleget, mint ez a magyar. És hiába kecsegtetett ez a kezdemény bennünket azzal, hogy természetesebb alapra helyezi nyugati formáink verselését, mert a nyelv lelkét éreztető fonétikai elemmel, a hangsúllyal mozgattatja a vers ritmusát — költőink nem fogadták el; hanem megmaradtak az előbbi gyakorlatnál: a német versfajokat olyan prozódíával írjuk, amilyennel se mi nem élünk saját versalakjainkban, se maguk a németek nem élnek az övéikben; a szótagok időmértékét

veszik költőink alapul, a beszéd természetes hangsúlyait mellőzik, s egészen más szótagokra dobnak a versben nyomatékokat :

S népek hazája, nagy világ,
Hozád bátran kiált :

E két sorban csak egy helyen esik a lüktető hangsúlyos szótagra (*nagy*) ; a többi lüktető mind a szó közepét, vagy a végét nyomja meg, ahol a magyarban nincs hangsúly. A vers prozódiaja és lüktetése mintegy mesterkéltnél. És mégis e mellett a technika mellett maradtak meg költőink, mert a formák sajátos ritmusát ez a technika jobban érvényre juttatja.

Mi sem mutatja jobban annak az oldalnyomásnak roppant erejét, amellyel e formák be akartak tódulni költészetünkbe, mint épen ez a tény. Amikor egy írónk a magyar nyelv hangsúlyrendszeréhez közelebb álló technikát ajánlott, költőink e javaslatot észre is alig vették. Nekik kellett a különbség az itthoni, a népdalias versidomtól ; nekik nem kellett olyan technika, amely ezt a különbséget egyrészen elmossa. Inkább megmaradtak annál a mesterséges technikánál, amelynek nyomatékozása folyton birokban áll a magyar hangsúlyozással, csak olyan ritmust kapjanak az illető technika által, mely érezhetőleg elüt az itthoni túlságosan megszokott ritmustól és a nemzetközi ritmussal egyezik ; többek közt, hogy főleg az emelkedő ritmusfajt, evvel a jambust megkapják, mely nemcsak a német, angol, holland költészetben, hanem a váltakozó nyomatékozással verselő francia költészetben is otthonos. Az élő nemzetközi hatás, műköltés és zenéé, annyira támogatja a nyugateurópai formák divatját és ily erős szükségletet fejlesztett ki aziránt, hogy népdalias jellegű nemzeti versidomunk mellett más hangulatkörökhöz jobban illő versalakjaink, illetőleg ritmusfajaink is legyenek. Hogy pedig a közönség is versül fogadja őket, abban közrehat az, hogy strófa- és sorszabásuk aránytalanul közelebb áll a magyar formákéhoz, mint a klasszikus formáké ; legtöbbször rímjök is van s így az egyszerű olvasó is könnyebben versnek érzi őket. De fennmaradásukban része van annak is, hogy e formák technikájának mesterkéltsége időjárástól enyhült, technikájuk a magyar hangsúlyrendszerrel némileg kompromisszumra lépett.

Ennek a magyarosodási folyamatnak a lehetőségeit, módjait, fokozatait világítja meg a Horváth könyve, elsősorban fonetikai oldalról.

Mivel azonban ez az én beállításom, megszólaltatom magát szerzőnket is, hogy célkitűzését az ő saját fogalmazásában is mérlegel-

hessük, s valamiképp olyan szándékot ne tulajdonítsunk neki, amit nem vállalhat.

Ő abból indul ki, hogy a jövevény-versidomoknak «különös és roppant horderejű tulajdonságuk az, hogy pusztán a szótagok időmértékével törődnek, a *hangsúlyra nézve ellenben semmi követelményük nincs*», míg a mi hagyományos nemzeti versidomunk mindenestül egy bizonyos *hangsúlyrendszeren* alapszik. Ezt elgondolva «legott megértjük, mily újszerű feladatok elé állítottatott a magyar naiv ritmusérzék, mikor először kellett ily idegen elvű magyar verset versül felfognia; megértjük, mi itt a probléma s mily nagyérdékű vizsgálódásokra nyílik itt alkalom». «A jövevény versek *prozódiaja*: készítési módja ismeretes ugyan, de nem vizsgáltatott meg tüzetesen, minő maga a *ritmus*, mely az ekként készített magyarnyelvű versek felmondásában létesül. Mi átvettünk egy idegen prozodiát, a latint, s annak a szabályai szerint írjuk német szabású verseinket is: hűségesen váltogatunk hosszú szótagot röviddel . . . : azt ellenben senki sem igen kérdi, vajjon észrevehetőleg kitünteti-e a felmondás ezt a szótaghossz-váltakozásban adva lévő szabályosságot s vajjon a magyar ritmusérzék ritmusul fogja-e föl azt? Megvalósítja-e a prozódia szándékát a felmondás ritmusa? Viszont nem érvényesülnek-e a felmondásban oly ritmikai ösztönök, melyeknek föltételei nincsenek beleoltva a vers alkatába?»

«Kétségtelen igazság, hogy a jövevény-versidomok felmondásbeli, tehát valódi ritmusa részint kevesebbet, részint egyebet is létesít, mint mit prozodiájuk előír. Készítésük módjával nincs egyszersmind ritmusuk is jellemezve, meghatározva.»

«Minő tehát a jövevényversek ritmusa? Miben különbözik nemzeti versidomunktól? Mit fogad el ritmusérzékünk a jövevénytől s mit kényszerít reá a magáéból? Általában: miként bánunk el az anyanyelvünkre erőltetett idegen versidomokkal? — e kérdések megoldását célozza tanulmányom . . . főképp a minden tekintetben legfontosabb és érdekesebb jámbusi lejtést illetőleg.»

«Többen írtak már e tárgyról, de . . . csak mellékesen, vagy ha egyenest erről, csak egy részletjelenség kiragadásával. Adtak hasznos megállapításokat, sejtető ösztönzést; de (Négyesy kivételével) hibákat is követtek el, miktől, ha tisztán óhajtunk látni, nem lehet eléggé óvakodnunk.»

Alapvetésül a hagyományos magyar versidom ritmusfajával kell — úgymond — tisztába jönnünk; ez azért szükséges, mert verselméletünk e tárgyra nézve nincs minden zavar híján. Ha aztán ősi versrendszerünket s a ritmusérzésünkétől szintén örökbefogadott

és magához idomított jövevény-versidom ritmusát egymásra utaltságukban fogjuk fel és vizsgáljuk, akkor az egész magyar ritmus-kincs számbavételével kecsgettethetjük magunkat.

«Nem holmi verstani kuriózum, hanem műköltészetünk kifejezésbeli lehetőségeinek a kérdése forog itt szóban. Egy ősi, a magyar nyelv bölcsőjével egyidős ösztönt látunk itt munkában, amint idegen műveltségi formát magához idomít. A magyar költői stíl s általa lelki fogékonyságunk kimondhatatlan gazdagulását jelenti a jövevény-versidomok mult századi nosztrifikálása.»

E szép fordulattal hathatósan tünteti fel a szerző tárgya jelentőségét s méltán teszi hozzá: «Ily tárgyról való fejtegetésekhez bizvást kérhetem a művelt magyar olvasó figyelmét.»

Azonban meg kell jegyezmem, hogy a célkitűzés fogalmazásával engem több pontnál is zavarba ejtett. Horváth kitűnően otthonos a verselméleti terminológiában, melyet egyéni magvas fordulatokkal is gazdagít, mégis itt egy-két kifejezésén nehezen tudtam eligazodni. Így alig értem meg, miért írja, hogy a jövevény-versidomoknak tulajdonságuk az, hogy pusztán a szótagok időmértékével törődnek. Hiszen például a német versidomnak nem sajátosága, nem veleszületett tulajdonsága ez, a német versidom saját hazájában, a saját alanyául szolgáló nyelvtől elsősorban is hangsúlyokat kap lüktetőül. (*Der rechte Ritter springt heran | Und warnt den Grafen sanft und gut.* — Bürger.) Mi vagyunk azok, akik e versformák ritmusát úgy tudjuk nyelvünkön úgy ahogy realizálni, amint a klasszikus formákat realizáltuk, vagyis hogy a hosszú és rövid időrészek igényeit elégítjük ki megfelelő szótagokkal. Lehet azt mondani, hogy mégis e formák ütemszerkezete az, tehát a versidom tulajdonsága az, aminél fogva nyelvünk hanganyagát így lehet benne legcélszerűbben elhelyezni, de hogy e versidomnak eredetileg az volna a természete, hogy a hangsúllyal ne törődjék, csak a szótagok időmértékével, azt nem tudom elfogadni. Igaz, hogy Horváth nem *idegen* versformákról beszél s eredeti technikájukról, hanem *jövevény* versidomról, vagyis a nálunk már betelepült idegen versformákról, de azoknak is csak a technikája, a verselése olyan, amilyennek ő mondja, nem a versidoma. Később jöttem rá, hogy nála a versidom nem a ritmikai szerkezetek rendszerét jelenti, hanem inkább a versalkotást.

Épúgy félreérthető az az egyeztetés, mikor Horváth «a jövevény-versidomok felmondásbeli, tehát valódi ritmusáról» beszél. Ha *valódi* ritmust mondok, akkor elsősorban azt a ritmust érthetem, amelyet átvettünk s amelyet magyar nyelven követni akarunk, pl. a blank-verse ritmusát a verses színművek jambusaiban, az angol-skót

balladákét stb. Mondhatjuk valódinak azt a ritmust is, mely talán nem egészen az idegen többé, csak hasonló hozzá, annak a magyar nyelv lehetőségeihez idomított változata, egyszóval a jövevényritmus, úgy, amint a költő lelkében, magyar nyelven elgondolva, zeng és azután magyar szavakba öntve testet ölt. Ez is valódi ritmus azzal szemben, ahogy azt a verset ez a szavaló vagy az a színész felmondja. A valódi ritmus az, amit a költő meg akart valósítani, amint neki a megvalósítás sikerült. Horváth a felmondásbeli ritmust mondja valódinak, nyilván abból a felfogásból indulva ki, hogy a vers akkor él, illetőleg kel mindenkor új meg új életre, ha felmondják, s az így tényleg megvalósuló ritmus lesz a valódi. De jó nyomon járunk-e, ha a felmondásbeli ritmust vesszük valódinak? Hiszen a 'felmondás' sokszor ellene dolgozik a ritmusnak, sorról-sorra változik is. Lehet-e a felmondást venni alapul a ritmus elemzéséhez? Aztán miféle felmondást értsünk? A szavaló vagy a ritmizáló felmondást-e? A kettő még a magyar versidomban sem mindig azonos, annál kevésbé természetesen a jövevény-versidomokban. Aztán kinek a felmondását értsük: azét-e, aki már megtanulta az idegen versidomok ritmusát, vagy aki szűznaiv érzéketlenséggel áll velük szemben? Vagy van-e nálunk olyan szavalati hagyomány, mint Franciaországban? És ha még a Théâtre Françaisban is megzavarodott a hagyomány, pl.: a néma *e* színpadi hangoztatása a színésznek egyéni és pillanatnyi ösztönére, gyakran önkényére van hagyva: mit mondjunk mi, ahol erős hagyományok nincsenek? Nemzeti Színházunkban gyönyörű magyar kiejtések és nyelvmuzsikát hallhatunk istenáldotta művészek ajkáról, de nem mondhatni, hogy a magyar nyelv zenéje tudatos és rendszeres kultusz tárgya volna, a ritmikái finomságok iránt pedig elsőrendű művészeinknél sem találunk elég érzéket. Mit tartsak én a «Szeptember végén» valódi ritmusának: azt-e, amit Petőfi beleértett, vagy amit Jászai Mari beleszaval, mikor az *s*-eket és-ekkel fölcseréli egyébként megkapó interpretációjában? Ha pedig Horváth nem a szavaló, hanem a ritmizáló felmondást érti, akkor arról lehet szó, hogy amint mi a nyelvünkön írt formát ritmizáljuk, mennyiben hasonlít vagy nem hasonlít a hangkép ahhoz a mintához, melyet követtünk, pl. a mi nibelungi versünk ritmusa mennyiben hasonlít a modern német nibelungi-vers ritmusához, s ha eltér tőle, a magyar nyelvnek és ritmusnak micsoda belejátszása idézte elő a különbséget? A sapphói verset mi hajlandók vagyunk úgy ritmizálni, hogy hasonlít az ú. n. lengyel-ritmushoz, pl. Arany Egri leánya III. részének a ritmusához; nekünk is jobban esik így ütemezni a verset, de így ütemezi már a régi nemzetközi iskolai dallam

is. Kitünőnek találok Horváthnak azt a mondatát: «nem érvényesülnek-e a felmondásban oly ritmikai ösztönök is, melyeknek föltételei nincsenek beleoltva a vers alkatába?» Nem vegyítjük-e bele az idegen szabásba a magyar ritmus szabását? Ez megtörténik pl. a trochæussal, amely nagyon közel áll a magyar formához, s ha a párosszámú lüktetők erejét letompítjuk, meglehetősen össze is esik vele, azzal a különbséggel természetesen, hogy az igazi magyar versformában az ütemnek se fő-, se melléklüktetője nincs kötve a hosszúsághoz, s hogy a hosszú szótagokat nem váltogatjuk rövidekkel. És megtörténik máskor is, mint Horváth munkája kimutatja.

Másképp értem első hallásra Horváthnak ezeket a kérdéseit is, mint ő érti: «Minő tehát a jövevény-versek ritmusa? Miben különbözik nemzeti versidomunktól?» Azt várnám, hogy Horváth össze fogja vetni az idegen versritmus sajátosságait a magyaréival. Pl. hogy az idegen versformában emelkedő ritmusok is vannak, a magyar ritmus ereszkedő, s már most hogy üt ki az emelkedő ritmusfaj magyar nyelven? Hogy az idegen ritmusban a lüktető hosszú mozzanathoz van kötve, a magyarban nincs; a magyar — mint Thewrewk Emil mondotta — szereti az ütem élén a pattanó rövid hangot, illetőleg szótagot. Hogy az idegen ritmusban a lüktetős és a gyenge mozzanatok páronként is váltakoznak, míg a magyarban ez a váltakozás szinte észrevétlenné enyhül, és csak alkalmilag elevenül fel; hogy a német 'ritmisi rend' és a periodus (Jánc') így és így alakul, a magyar így és emígy. És a többi. Azonban Horváth ezeket a kérdéseket nem vizsgálja. Ő ezt a mintegy zenei oldalát a ritmikának nem nézi, hanem csak a nyelvi oldalát, ritmusnak azt a lüktető-sorozatot tekintvén, amely a költői beszéd (fiziológiai) hangsúlyaiból adódik. S amily kiválóan szabatos a következő két kérdés: «Mit fogad el ritmusérzékünk a jövevénytől s mit kényszerít reá a magáéból? Általában: miként bánunk el az anyanyelvünkre erőltetett idegen versidomokkal?» — époly egyszempontú marad e két kérdés vizsgálata is. Nem kutatja pl. a szerző azt, hogy ritmusérzékünket e munkájában mennyiben támogatja a magyar, nóta emléke, csupán azt: mennyiben támogatja a magyar nyelv hangsúlyozó rendszere. Ezt nem hibáztatáskép mondom, csak megállapításkép. Mindenesetre azonban a szerinte is nagy problémát én még nagyobbkörűnek tartom. A probléma kettős: egyik az idegen ritmus és a magyar ritmusérzék viszonya, másik a mesterséges prozódia és a természetes hangsúlyozás viszonya.

Érdekes rám nézve, hogy noha Horváth és én a verstani tényekről rendszerint egyformán gondolkodunk, most mégis, épen e szép

munkája bevezetésével szemben minduntalan jelezniem kell álláspontomat. Mindjárt a munka első lapján azt a kijelentést találom, hogy «latin- és német-rendszerű verseink csak külsőségekben különböznek egymástól (más sor- és versszak-kombinációkat hozott magával a német, mint a latin ; a német többnyire rímes, a latin rímtelen) : de a lényegét illetőleg joggal . . . állítjuk együttesen szembe a hagyományos magyar versidommal. A lüktetést ugyanis mindkettő a szótaghosszra bizza» . . . Én nem abban látom a versidom lényegét, hogy a lüktetés a hosszú szótaghoz van-e kötve, vagy más forrásból ered. Ez nem a versidom, hanem a prozódika kérdése. Én ezt a szótaghosszban jelentkező egyezést a verselő technika egyezésének mondanám. Latin- és német-eredetű versidomaink különbségét nem csupán külsőségekben látom. Az antik hexameter, az ódastrófiák, a jambikus trimeter nem külsőségekben, hanem szerkezetükben és általán egész jellemükben különböznek a német versalakoktól. A klasszikus formák a német költészetben is idegenek, jövevény-versidomok. Nálunk pedig nem azért jövevény mind a kettő, mert prozodiájuk, alkotás módjuk más, mint nemzeti versünké, hanem mert idegen nyelveken, idegen zenékkal kapcsolatban alakultak ki, és idegen irodalmakból telepítettük át őket ; hatásuk idegenszerűségét természetesen növeli mesterséges technikájuk is. Van csakugyan lényeges egyezés is köztük a magyar versidommal szemben : a ritmusfajok közt vannak ereszkedők és emelkedők, páros és páratlan részűek : jambus- és trochæus-, anapæstus- és daktylus-félék (a görögben még többféle is). Másfelől a magyar és német versidomnak is vannak lényegbeli egyezései a görög eredetű versrendszerrel szemben. Horváth, úgy látszik, a versalkotás szempontjából veszi a dolgot, s ezért nevezi lényegnek azt, ami a ritmus szempontjából inkább külsőség.

II.

A magyar versidom ritmusával foglalkozó, alapvető fejezet adja az első nagyjelentőségű újítást. A ritmust hajtó lüktetőnek nyelvi forrását eddig minden kutató valamiféle hangsúlyban találta ; Horváth is hangsúlyból származtatja. De abban éles ellentétek voltak, hogy milyen hangsúlyban? Torkos László a szóhangsúly elvét vallotta, előtte Arany a mondatbeli hangsúlyt, nem a szók, hanem a beszédizületek hangsúlyát. Torkos szerint abból lesz ritmus, hogy a jelentős szókat (első tagjukon) hangsúlyozzuk : *Király-asszony kertje kivirult hajnalra*. Arany szerint a mondatnak összetartozó szavai egy-egy hangsúlyos góc körül csoportosulnak, s ilyen

csoportok sora adja a ritmust : *Fehér rózsá, piros rózsá, szőke leány, barna.* Torkos hevesen támadta a mondatbeli (,logikai') hangsúly elméletét, mert akárhány ütembe csak egy szó kerül. Viszont Gyulai és mások azt vetették Torkos ellen, hogy ő a német verselés elvei nyomán indul, pedig a magyarban a szónak mint szónak csak igen gyöngye hangsúlya van, nem úgy, mint a németben ; a magyar szó a beszédben csak alkalmilag jut erősebb hangsúlyhoz, vagyis ha a mondatnak akár több társával együtt, akár magában is egy-egy ízületét alkotja. A szakemberek többsége Arany nézetét fogadta el ; én is e mellé álltam, de Brassai szólámelmélete nyomán szóláhangsúlynak neveztem el, egy ízben, Balassa József fonétikai vizsgálódásaival kapcsolatban a ,fonétikai szó' nevet használtam a beszédnek arra az ízületére, amely egy-egy ütembe kerül, de ezt a tisztán fonétikai térre való átlépést hamarosan feladtam, s a fonétikai szó és a szólá lényegbeli azonosságát vélelmezve megint a szóláhangsúlyt emlegettem. Horváth most azt mondja, hogy se szóhangsúly, se mondatbeli hangsúly, hanem tisztán a fonétikai hangsúly lesz a vers lüktetőjévé, az a hangsúly, amelynek semmi köze a jelentésbeli (,logikai') elemhez, hanem fiziológiai okokból, a beszéléssel járó erőfeszítésnek kis időközönként (néhány szótag után) ismétlődő nekilendüléseivel jár együtt. Engem hibáztat, hogy mikor a ,fonétikai szóval' épen a helyes nyomra tértem, a szólámmal való téves azonosítással megint visszaestem a fogalmi zavarba.

Ennek a jelentéstani elemtől elvonatkoztatott, fiziológiai természetű hangsúlynak a létezését egyes nyelvészek már régen észrevették, így Fogarasi János 1860-ban. Verstani értékesítését pedig Arany László kezdte meg egy posthumus, töredékül maradt értekezésében, melyet 1898-ban írt s amely halála után jelent meg. Horváth melegen méltatja ez értekezést és csodálkozását fejezi ki, hogy a szakemberek nem vettek róla tudomást. A magam igazolására legyen szabad felhoznom (ha ugyan igazolás lehet), hogy nekem volt tudomásom az értekezésről, Gyulai Pál szívességéből már kefelevonatban hozzájutottam, meg is örültem megállapításainak, de azóta verstani dolgozatot nem írtam, mert felfogásom továbbfejlődését összefoglalólag akartam egyszer kifejteni s erre nem volt érkezésem.

Arany László új vizsgálat alá veti azt a kérdést, hogyan alakulnak a beszéd ízületei, minő szavak, mi okból és minő körülmények közt olvadnak össze egy-egy ízületbe? Azt mondja, hogy az ízületek alakulását szótani és mondatnyi úton megfejteni nem lehet. Arany János tanulmánya szerint Himfy e sorának : «Szívünkben *szent* | tűz lángolt», azért bágyadtabb a ritmusa jórészt, mert a hangsúlyos *szent*

szó elvágatott a vele szorosan összetartozóktól. Arany László azt kérdi : valóban mondattani összetartozásuk miatt nem tűri a két szó : *szent* és *tűz*, az elválasztást? Nem azért, hiszen Himfy eme soraiban :

Két *fiatal* | magyar szívnek || *Szerencsétlen* | sorsáról ;
És a híres | nemzetségnek || *legutolsó* | magzatja . . .

a dőltbetűs jelzők épen úgy a jelzett szavuktól vannak elmetszve, mint előbb a *szent* jelző a maga főnevétől, mégis ezekben erős és éles a sormetszet, a ritmus tiszta és ritmusérzékünk nem panaszkodik. Mi tehát a különbség a kétrendbeli eset közt? «Nem gondolom, mondja Arany László, hogy egyebet lehetne találni, mint azt, hogy ezek a mellékevek négytagú szavak, amaz pedig csak egytagú.» Így van a kötetlen beszédben is. Négytagú melléknév ott sem kapcsolódik össze oly szoros hangtani egységbe a főnévvel, mint az egytagú ; *nagy* asztal ép olyan *egy* szónak hangzik, mint magasztal, de «*megbízható barátság*» érezhetőleg két szónak hangzik. Egytagú szó akkor sem tűri az elszakítást, ha utána következik annak a szónak, mellyel értelmi kapcsolatban áll : «Mivelhogy *ruhákat* | *mos* a friss patakban» (*János vitéz*), a sormetszetről döccen ; ha ellenben háromtagú szóval cseréljük fel a *mos* szót : Mivelhogy *ruhákat* | *mosogat* a vízben, mindjárt símábban folyik. Viszont azonban a hosszabb szó hangteste mintegy két ízületre válik szét : A juhászbojtárnak || *gyönyörűsége* | *gére*. Sőt előfordulhat, hogy a szó eleje más előző szóval egyesül ízületté, vége pedig külön ízületet alkot : Nagy az én szívemnek || *ő gyönyörűsége* ; Este van, este van, || *kiki nyuga-* | *lomba*. Ez a tagolás nem lelheti magyarozatát a versmérték szokásos hangmenetében, se zenei reminiscenciában, hanem csak a közönséges szokásban, amely kötetlen beszédben is szeret új ízületet kezdeni az ötödik szótagon. (A tanulmány tartalmát jórészt Horváth János szövegezésében kivonatolom.) A dolgozat végeredményei ezek :

«1. Hangsúlyos szótagokat egymás mellé rakni nem szoktunk : jól esik, ha a hangsúlyos tag után legalább két súlytalan tag következik. 2. Hangsúlytalan szótagokból sem szeretünk háromnál többet egy huzamban ; ahol több tolna össze, ott a negyediket egy könnyű hangsúllyal kiemeljük, még ha szó közepére esik is. Eszerint : 3. Nemcsak szó elején használunk hangsúlyt, hanem néha szó közepén is.» Ezeket az észleleteket a közbeszédre nézve megállapítván, hozzáfog ahhoz, hogy a magyar vers ütem- és soralkotását ezen az alapon megmagyarázza. Sajnos, ennek a résznek mindjárt a kezdetén félbeszakad a tanulmány, de megvan az «alapköve», mint Horváth nevezi, s a következőkben idézi is :

«Ha a hangsúly egyenletes közökben ismétlődik, ritmussá lesz. A magyarban a nyelvnek az imént kimutatott tulajdonságánál fogva ez könnyen megvan. Mert a mondat vagy vers-sor első szótagja, ha nem articulus vagy nem kötőszó, föltétlenül hangsúlyos. Az utána következő három szótagnak pedig, akárminő syntactikai kapcsolatban álljanak az elsővel, természetes hajlandósága van arra, hogy hangsúlytalan maradjon. Azután az ötödik szótagnak, még ha nem szókezdetre esik is, megint természetes hajlandósága van, hogy hangsúlyt kapjon. Így tehát könnyen megalakul a négytagos vers-izület, a legszokottabb kezdő tagja *minden* magyar versnek. Ebben áll az egyszerű magyarázata annak, hogy efféle, magokban értelmetlen szócsoportok, mint: *Ülj mellém a* (. . . kandallóhoz); *Im halljad egy* (. . . agg rege); *Volt nekem egy* (. . . daruszőrű paripám); *Leesett a* (Rigó lovam patkója) . . . egészen szabatos izületet adnak.»

Horváth magáévá teszi Arany László megállapításait, némi módosítással, t. i. ő nem szótagszámban fejezi ki a hangsúlyközöket, hanem idővel; azt mondja, hogy ezek a nyomatékok törekszenek egyenlő időközökben következni egymásra (a folyó beszédben is) és némi szótagszám-beli eltérést az átlagtól kiegyenlít a beszéd szaporább, illetőleg lassúbb ejtéssel. Látszik ez pl. felsorolásoknál: *Berlin, Bécs, Budapest*, ahol a különféle szótagszámú egységeket nagyjában egyenlő ideig mondjuk ki. Versben is a kisebb számú szótagcsoportot lassítva, a nagyobb számút szaporázva ejtjük. Tehát átlagos *időegység*ről kell, Horváth szerint, beszélni.

Horváth ezután megokolja fonétikai, illetőleg fiziológiai (és lélektani) okokkal a hangidom időszakaszokra való taglalásának ösztönét. Azt mondja, ez ösztön csupán hangfiziológiai okokban leli magyarázatát. Utal Sieversre, aki Fonétikájában «a fenti értelemben vett hang-, illetőleg időszakaszt Expirationsgruppe vagy Sprechtakt néven emlegeti, s azt mondja, hogy miennél erősebb az ilyen «beszéd-ütem» főhangsúlyos szótagja, annál több súlytalan bír magához tapasztani.» «A hangerő mértéke határozza meg hát időbeli horderejét, — folytatja Horváth, — átlagos hangerő átlagos időtartammal jár, s a magyar hangszakaszok átlagos időtartama, az egyenletes hangerejű, normális tempójú beszédben, úgy látszik, három-négy szótag átlagos kimondási idejének felel meg.» Hozzáteszi még, hogy ez időszabály azonban csak eszményi törekvését mutatja a hangidomnak; e törekvés kétségtelenül felismerhető ugyan a kötetlen beszédben, de csak kedvező körülmények közt valósul meg háborítatlanul. Minél naivabb és öntudatlanabb a beszéd, annál zavartalanabban érvényesül a hangidom efféle taglalása; minél nagyobb igényű, tudatosabb és

logikaiabb szándékú, annál kevésbbé. A hangidom iránt kellő érzékel biró jó magyar írók prózájában (Gyulainál, Jókainál) nem nehéz rá példákat találnunk. Igen szép elemzéssel mutatja ki Horváth vagy másfél lapon Gyulai prózájának ezt a diszkrét magyar ritmusát. Utal arra, hogy írás közben rokonértelmű szók között sokszor tisztán a terjedelem szempontjából teszünk választást, t. i. hogy az illető helyre a rövidebb vagy a hosszabb szó illik-e a beszéd ritmusában. A fizioiógiai ok tehát Horváth szerint abban áll, hogy «az átlagos hangerő három-négy szótagnyi kihangzás után elernyed s új hangerőre van szükség a beszéd továbbfolytatásához». Ennek a beszélőnél működő fizioiógiai szükségletnek lélektani megfelelője van a felfogónál, az apperceptióban. Szeretjük a folyamatot tagoltságban, csoportokban felfogni. Hivatkozik Wundt kísérleteire, aki ütemező készülékkel egyenlő erejű és időközű ütésekét végeztetett s a felfogó hallás ezeket mégis csoportoknak érezte, egyet-egyét erősebbnek a következő egynél vagy kettőnél, a csoport után nagyobb szünetet a többinél. Magunk is tapasztalhattuk vonaton utazva, hogy a kerekéknek voltaképp egyenlő döccenéseit hol hármanként, hol négyenként összefoglaltuk, olykor daktilusszerű, olykor dijambusnak megfelelő hangcsoportokat éreztünk, egy-egy alkalommal következetesen ugyanazt, más alkalommal esetleg mást.

Ezt a megokolást adja Horváth Arany László megállapításaihoz. A verstani értékesítésre nézve a következőket fűzi hozzá. Ha már a prózában megvan a törekvés a hangidom időbeli arányos taglalására, ha már ott sem korlátlan úr a logikai szempont: «kétségtelen, hogy a versbeli ritmus még kevésbbé alapulhat logikai szempontú taglaláson, hanem a két, egymással küzdő elv közül azt juttatja korlátlan uralomra, amelyik mindennemű ritmus létfeltételével: az időbeliség kritériumával rendelkezik». «A gondolatszerinti taglalásnak nincs időszabálya, a hangidoména van: csak ez utóbbi indokolhatja tehát az ütemegyenlőség tényét s törvényét. A hangidom, ha jelentésétől eltekintünk, voltaképp zenei anyag. Ennélfogva méltán nevezhetjük zenei jellegűnek a beszédnek azt a taglalását, mely a logikai elvet keresztezi s melynek törvényeit Arany László tanulmánya igyekezett megállapítani.»

Horváth szerint a kötetlen beszéd taglalását két elv: «a logikai és zenei elv antagonizmusa határozza meg; hol egyik, hol másik jut, alkalmi okokból, túlsúlyra». Esetenként korlátlan uralomra is jut (pl. a tudományos prózában) a logikai elv, más esetben a zenei elem kerekedik felül. «Ez utóbbi lehetőség valósul meg a magyar versben s ezáltal a logikai taglalás függő, alárendelt helyzetbe jut a zeneivel

szemben.» Érvényesülhet a versben a logikai hangsúly is, de csak úgy, ha a kiszabott tartamú hangszakasznak (ütemnek) az élére hajlandó áthelyezkedni; ha a logikai hangsúly beljebb, súlytalan helyre húzódik, el kell némulnia. Egybevághat ütem és szólam is, de csak azáltal, ha az utóbbi hozzáigazítja terjedelmét az ütem időkövetelményeihez.

Az időszakaszok terjedelme egymással egyenlő. Az időszakaszok hanganyagának belső megoszlása pedig úgy történik, hogy minden szótag valamelyes hányadát tölti ki az időszakasz egész tartamának, aszerint, hogy hanyadmagával foglal benne helyet. Legegyszerűbb és legkönnyebb hányadolás a felezés s ennek közvetítésével a négyelés, ami maga is csak kétízbeli felezést jelent. Innen a négyszótagú időszakasz (ütem) kedvelése, mely az időosztás játékát könnyűszerrel teszi lehetővé és felfoghatóvá s elég anyagot köt össze ahhoz, hogy túlságosan szét ne tördelődjék a beszéd. A felezés mellett a harmadolás a legkönnyebb hányadoló játék, s így érthető, hogy a négyszótagú mellett, a páratlan tagszámú szakaszok közt, a három szótagú vált mintegy tempóigazgató normává.

Logikailag a beszéd így oszlik szakaszokra :

Nem tudom, | de azt hiszem, | hogy eljön ;

fonétikailag pedig így :

Nemtudomde | azhishzemhogy | eljön.

A kiejtésben így csukódnak össze a szók csoportonként egy-egy hangsúly egysége alá, egy-egy «fonétikai szóvá», ahogy Balassa nevezte, vagy egy-egy hangszakasszá, ahogy Horváth nevezi. Az első tagolás egységeit Brassai szólamoknak, Arany ízületeknek, Horváth gondolatszakszakaszoknak mondja. A különbséget egyrészt 'gondolatszakszakasz', másrészt, hangszakasz' (egyrészt szólam, másrészt fonétikai szó) közt a fenti kétféle tagolás példázza. A versben már nem a gondolatszakszakaszok, hanem a hangszakaszok szerepelnek, az ütemeket azok alkotják. A hangszakasz az érzéki valóság — mondja Horváth —, a ritmus pedig az érzéki felfogás körébe tartozik. És a vers lüktetőivé a minden hangszakasz élet jelző fiziológiai («zenei») nyomatékok lesznek. «A magyar versbeli iktus — mondja szerzőnk — nem egyéb, mint a hangidom zenei nyomatéka, mely törvényszerű időközökben igyekszik érvényesülni már a kötetlen beszédben is; míg azonban ott, a beszéd tudatosságának mértéke szerint, az értelmi nyomatékozással több-kevesebb ellenkezésben áll, a versben korlátlan érvényre jut s az értelmi nyomatékozást is arra kényszeríti, hogy az ő zenei követelményeinek a rendszerébe illeszkedjék bele. A zenei nyomaté-

kozás ösztöne kész, eszményi ritmusmintákkal várja a beszédet s a logikai nyomatékot csak abban az esetben engedi érvényesülni, ha az az ő általa kijelölt helyre hajlandó beleilleszkedni, mely egyszerűsmind időbeli kihatását is eleve kiszabja, vagyis ha maga is zenei nyomatékká válik; minden ellenkező esetben elnémítja. Hasonlóképp szívesen egész szólammal tölti ki a maga erőhuzamát (ütemét), maga azonban a szólam terjedelméhez nem igazodik; letöri belőle, ami túlterjedne s más szólamból csíp hozzá egy darabot, ha erőhuzamait ki nem töltené.

Ezekben, azt hiszem, bőven kimerítettem Horváth nézeteinek lényegét a magyar nemzeti versidomról. Igyekeztem lehetőleg az ő fogalmazásában adni mindent, még Arany László tanulmányának ismertetését is, hogy valami félreértést ne csempésszek bele felfogásába. Ami az eddigi elméletekhez való viszonyt illeti, azt Horváth a következőkben összegezi: «Arany László tanítása az atyjáét kiegészíti s részben helyesbíti; igen csekély módosítást tesz szükségessé a Négyesyén. Teljesen megrendíti azonban bizalmunkat Gábor Ignác egész tanításában, ki egy tarthatlan alapelve építette fel egész elméletét, nem törődve a tapasztalat ellenkezésével». (Ő t. i. versiktust csak ott ismer el, ahol logikai hangsúlyt talál, s minden logikai hangsúlyt egyúttal lüktetőnek tekint a versben.)

Hát nekem mi a véleményem az Arany László—Horváth János-féle elméletről — erre nézve sürgeti tőlem bizonytalanság nyilatkozást azok közvéleménye, akik verstani dolgozataimat figyelmükre méltatták. Tehát megmondom.

Horváth csak az igazságnak tett eleget, mikor Arany László előtt meghajtotta a magyar verselmélet zászlaját, eszméit és megállapításait forgalomba hozta, kiképezte, értékesítette. A hangszakasz, a fiziológiai vagy 'zenei' hangsúly elve igen termékeny elv s a magyar verstan nagy hasznát fogja venni; eddig erre a tagolásra és hangsúlyra nem volt a vizsgálódás tekintettel, pedig megdönthetetlen tények követelik tekintetbevételét.

Módszertanilag is kiváló érdeme Arany Lászlónak és Horváth Jánosnak, hogy elkülönítik a vizsgálódásban a területeket s mikor a beszéd és a vers fonétikai oldalát vizsgálják, nem kevernek az elemzésbe másnemű adatokat vagy szempontokat. Horváth is egy nyomon indul el és azon a nyomon halad következetesen. A beszédbeli expiratorius hangsúlyt fogja s annak a kihatásait nyomozza. Ez a szabatos eljárás igen értékes pozitív eredményeket ad. Ilyen eredmények a magyar hangszakaszoknak és hangsúlyozásnak időbeli egyenleteségre törekvéséről, a próza ritmusáról, a dolgozat későbbi részeiben

is a magyar hangsúlyozásnak a jövevény-versidombban való érvényesüléséről, a magyar hangsúly és a nyugateurópai versformák iktusának viszonyáról szóló megállapítások.

De vigyázni kell, hogy egy összetett természetű feladatot csak egyik szálán való kielemezéssel ne tekintsünk megoldottnak, az így nyert eredményeket, melyek csak részeredmények lehetnek, ne vegyük összeredményeknek. És nem minden vonakodás nélkül mondom, kivált olyan fegyelmezett észjárású tudósról, mint Horváth, mégis nekem úgy tetszik, hogy ő igen szabatosan elkülönöz, de viszont nincs elég tekintettel az összefüggésekre. A jelentésbeli és a fonetikai tagolódást, a gondolatszakszot és a hangszakszot élesen szembeállítja, a logikai és a ‚zenei‘ hangsúlyozás közt a folyóbeszédben csak az antagonizmust emeli ki. De hogy ezek közt összefüggés is lehet, hogy a különbség talán nem is épen tetszésszerű, hogy az eltérésnek nincsenek-e bizonyos határai, azt a kérdést nem nyomozza.

Pedig felmerülhet a kérdés, hogy azt a fonetikai, vagy fiziológiai, vagy ha tetszik : zenei hangsúlyt is csak fiziológiai okok irányozzák-e? Ha azt mondom : Az ég alatt senkim sincs — az *Az* szótagon lesz-e az első fonetikai hangsúly, vagy az *ég* szón? Mert ha az *ég* szón van, akkor már jelentésbeli ok játszott közre. Fiziológiailag az volna várható, hogy amint megkezdjük a nyilatkozást, az első erőlkés az első szótagot fogja érni, azután két-három gyengébben ejtett szótag fog jönni s akkor megint egy újabb erő kifejtéssel egy újabb hangerős szótag következni, tehát így : *Az* ég alatt *senkim* sincs. Azt felelhetni erre, hogy így is volna, de közbejön az antagonista, a logikai hangsúly, az elvonja az erő kifejtést az első szótagtól a másodikra, s így lesz az *az* helyett az *ég* erőssé ; mind a kétféle hangsúly nem maradhat meg a két egymásmelletti szótagon, az egyik győz, s vagy elnémítja a másikat, vagy magába olvasztja, annak a funkcióját is elvállalja. Elfogadom. Mégpedig elfogadom az utóbbi értelemben, hogy t. i. itt a logikai hangsúly győzött, de a fiziológiai hangsúly nem elnémult, hanem fuzionált a logikaival, az ő funkcióját is az a hangsúly végzi, amely a jelentésbeli nyomatókat érezteti. A hangszaksz fiziológiai energiája ebbe a szótagba költözött, a ‚logikai‘ hangsúly pedig egyszersmind ‚zenei‘ hangsúlyvá is lett. De az eredmény az, hogy a fiziológiai hangsúly helyét itt jelentésbeli közrehatás jelölte ki. — Igen, van rá elég eset, mikor nem az első tartalmas szó első tagja, hanem a névelője, vagy egy előtte levő egytagú kötőszó viseli a megnyitó hangsúlyt : ‚*A* kis nyúl sé rest ám...‘, ‚*Ha* szép, *ha* rút...‘ Ilyenkor a fonetikai hangsúly jut

uralomra s mintegy a logikai hangsúly némul el, vagy olvad belé amabba ; de könnyű észrevenni, hogy a fiziológiai hangsúly mögött is valami lelki, illetőleg hangulati jelenség van, hogy ez a hangsúlyozás emphatikus, hogy bizonyos indulatot, bizonyos kedv hullámot éreztet, mely a logikai elemet maga alá gyűri. («Ethikai nyomaték».) Ez segíti uralomra a fonétikai hangsúlyt. Az utóbbi példában különben egy — másnemű — logikai elem is közbejátszik, t. i. az ellentétek egy szempont alá sorozásának szimbolizálása az egyező két kötőszó (nem az ellentett fogalmakat jelentő szók) egyenlő kiemelésével.

A hangsúly különben a maga érzéki megjelenése szerint mindig egyféle, mindig fonétikai, rendszerint a hangerő fokozásában áll, mindenkor fiziológiai úton jön létre, közvetlen hatása mindig akusztikai, tehát fizikai természetű. Csak okai szerint más és más. De okai szerint más és más. Lehet logikai, lehet érzelmi, lehet igazán zenei, s mint ilyen is, hol ritmikai, hol melodikai, és lehet tisztán fiziológiai. Ezek közt lehet küzdelem, lehet kiegyenlítődé, gazdaságos meg egyezés. A fiziológiai hangsúly szívesen társul másokkal, néha enged nekik, néha szövetségre lép valamelyikkel a másik ellen, s uralomra juttatja magát, néha magától is győz, kivált beszédszakaszok vége felé. A versben a ritmushi nyomatékok igen erősen támogatják a fiziológiai hangsúly érvényesülését a logikaival szemben. E viszonyok azonban tüzetesebb vizsgálatra szorulnak. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a fiziológiai hangsúly a maga tisztaságában ritkán vonul végig a mondaton, elegyül másnemű hangsúlyokkal, és külön csak helyenként érvényesül.

Vagy vegyük a hangszakaszok terjedelmét. Tisztán csak a szótagok energiafogyasztása szabja-e azt meg? Alig ; hiszen maga Horváth mondja, hogy 'nem mindig négy, hanem olykor három, olykor öt szótag, esetleg még kevesebb vagy több alkot egy hangszakaszt, s ezek a szótagok lehetnek talán mind hosszúk is, amelyek mégis több energiát fogyasztanak. Mi innerváltatja hát úgy a beszélőszerveket, hogy egyszer négy, másszor öt, megint másszor három szótagot vegyenek egy beszédütembe s egyszer szaporábban, másszor lassabban működjenek? Nem valami lelki ok szabhatja-e ki hol kisebb, hol nagyobb szótagszámra a «hangszakasz»-okat. Horváth példájában : Berlin, Bécs, Budapest, nem a logikai mellérendelés érzetetésének ösztöne adat-e e szóknak egyenlő hangsúlyt és nagyjában egyenlő időhuzamot? Ha az nem volna, nem kellene-e pusztán fiziológiai okból két hangszakasszá (fonétikai szóvá) gyűrnünk az egészet : Berlinbécs l | Budapest?

Horváth se a fonétikai és a többiféle (logikai, érzelmi stb.)

hangsúly viszonyát nem vizsgálja adott példákon, magyar ritmusban írt verssorokon, se a hangszakaszok és a szólamok viszonyát. Pedig a módszer tökéletessége megkívánta volna az ellenpróbát. Különbségeket talált köztük, legalább a határaik közt; de meg kellett volna nézni: nincsen-e egyezés is? És az egyezésben nincsen-e valami törvényszerűség? Hátha a hangszakaszok, amellet, hogy határaikban el-eltérnek a gondolatszakszaktól, fészük szerint, a zömükben, összeesnek velök? Hátha ami külsőleg egy hangszakasz, az jelentésileg többször egy-egy szólam, mint nem? Nem kell-e természetesnek venni azt a vélelmet, hogy a beszéd folyásának izületeit, hangplasztikáját nemcsak a mechanikai lehetőségek szabják meg, hanem annak a lelki folyamatnak a tagozódása, energiahullámzása is, mely a beszélőt nyilatkozásra készíti? Nem kell-e arra gondolni, hogy e lelki folyamat izületei is tükröződni kívánnak a beszéd hangfolyamának izületeiben? Nem kell-e a kettő közt valami egységre gondolni? Nem kell-e próbakép föltenni eredeti congruentiát a nyilatkozó ösztön képzsorsortagolása és a beszéd mechanizmusának egyes erő kifejtései közt? Avagy olyan köztük a viszony, mint pl. testi szervezetünkben az érverés és a lélekezés közt; mindegyik egyetlen életteni mozgás, de tempójuk nem esik össze?

Horváth egészen elejti a gondolatritmus elvét, illetőleg nem juttat neki részt a versalkotásban. Kirekesztőleg a hangritmus elvét érvényesíti. Valamikor én emeltem ki hiányul Arany elméletében azt, hogy ő nem konstruálja meg a hangritmus fogalmát, s én hirdetem, hogy a hangritmus a legfőbb versalkotó tényező. Horváth most túlmegey rajtam s az egyetlen versalkotó tényezőnek veszi. Megvallom, én újabban inkább jobb-, mint balfelé tértem el, inkább közeledtem Arany János álláspontjához.

Igen, én hiszek a gondolatritmusban, vagy jobban mondva a magyar vers keretei közt az egész beszéd ritmusában. Hiszek a «hangsúlyos góc» elméletében, a Chladni-féle analógiában. Én úgy érzem, hogy ezekben: Talpra magyar, | hí a haza || Itt az idő, | most vagy soha! || Rabok legyünk | vagy szabadok? || Ez a kérdés | válaszatok! — a hangszakaszokkal együtt egy-egy pszichikai hullám is érkezik hozzánk, egy-egy eszme, egy-egy képzetkapcsolat, az affektus egy-egy lökése. A jelentéstartalom együtt huzog elő a hangszakaszokkal s résztvesz a ritmosos mozgásban. Úgy érzem, hogy akkor legelevenebb a ritmus, ha a külső és belső izület összevág.

És Arany János verstani felfogásának genialitását abban látom, hogy a tartalmi, a jelentésbeli, a gondolati elem e ritmusszerű lüktetését felismerte és egységben levőnek találta a hangbeli ütemeződéssel,

a belső ritmust a külsővel. «Nem elég a verssort, úgynevezett lábak és metszetek szerint külsőleg feltagolni: . . . hanem szükséges, hogy e külső fölosztásnak megfelelően a benső, hogy a mondatnak (s így a gondolatnak is) azon részei csoportuljanak egy ütembe, egy sormetszet által elkülönített ízbe, melyek egymással legszorosb kapcsolatban vannak, mert csak így lesz tökélyes a ritmus.» «A folyóbeszédet ritmus váltja fel, mely benső és külső egyszersmind: szabályozza, kiméri, párhuzamos tagokra osztja fel úgy a gondolatot, mint a beszéd külső alakját, s e kettőt egymással legszorosb összhangzatba teszi, csaknem azonítja.» Ezt egy nagy költő és virtuóz verselő mondja, akinek finom aisthesise behatolt a költői beszéd külső és belső valójának egész szövedékébe, s akinek szelleme nemcsak reflektált a költői beszédről, hanem magából szülte azt, s magában érezte lüktetését, mint az anyai organizmus érzi a magzat életjelenségeit. Ennek az elvnek kimondása egyik legfőbb vívmánya Arany János verselméletének. Ebben különbözik az ő tanítása a metrikusokétól, sőt haladja meg a ritmikusokét is, még a Thewrewk Emilét is. Azokéban több a filológiai iskolázottság, de Aranyéban több az intuíció. A kapcsolat felismerése belső és külső ritmus közt módot nyújt arra, hogy a versformáknak a költemény hatásában, a tartalom színezésében, a hangulat fokozásában való részvételét megérteni próbáljuk. Én ennek a problémának a fontosságát felismertem s próbáltam is fölöle véleményt kockáztatni. Még a *Mértékes magyar verselés történetében* a versidom hangritmusát zenei kíséret-félének fogtam fel a szöveg jelentéséhez, de mivel a beszéd verses elemének direkt akusztikai hatása, minden asszociatív tényező nélkül véve, még oly szép versben is, zenei értelemben elég csekély (pl. a görög hexameter zenei hatása arra, aki nem ért görögül, Vörösmarty vagy Arany legszebb verseinek akusztikai hatása arra, aki nem ért magyarul), az esztetikai közrehatás Fechner-féle törvényével próbáltam magyarázni a szépségi benyomás hatványozódását, anélkül, hogy bensőleg ez a magyarázat egészen kielégített volna.¹ Csakhamar úgy kezdtem látni, hogy a kapcsolat több, mint pusztá kíséretszerű. Sőt ebben a munkámban is hivatkoztam a versforma másnemű szerepére is: a költői beszéd kristályosító eszközének, a költői idealizálás elszigetelő közegének is magyaráztam, választó vonalnak az illúziók világa és a valóság közt, és szerves összefüggést is jeleztem a versforma és a költemény hangulata között. Verstanom második kiadásában itt-ott érvényesítettem is abbeli felfogásomat, hogy az

¹ Beöthy az «esztetikai alap törvényé»-ben kereste a magyarázatot.

egész beszéd a maga szerves egységében mozog a verses beszédben ritmusosan, nemcsak az akusztikus rész, hanem a jelentésbeli rész is. (V. ö. a 11—12. lapot.) A gondolat, amint a képzetek láncolatában előfejlík, a kifejező hanganyag felbugyogásával együttesen ömlik ki a költő agyából, s az új meg új periódusokban, ritmushi szakaszokban, ütemekben nemcsak új meg új hanghullámok és hullámsorozatok, hanem egyúttal új meg új képzetek és képzetkapcsolatok érkeznek a hallgató vagy olvasó tudatába, még pedig bizonyos congruenciával. Jólesik, ha amint az akusztikus kép a periódus befejeztével kiegészül, ugyanakkor a jelentésbeli egységet is befejezettnek érezhetjük s az egész mondat érzéki és szellemi szintheticus egészét egyben fel-fogjuk és egyben zeneszerűnek érezzük. Nemzeti versidomunkban szembetűnő összefüggés van a kettő közt, a hangbeli és a jelentésbeli tagolódás közt. Legalább az ütemnél nagyobb egységekre nézve ez elég nyilvánvaló. A strófában egy gondolatkör, a periódusban egy kifejtettebb, vagy összetett mondat, a sorban egy egyszerű mondat elhelyezkedése mintegy tipikus jelenség; s bizony a szólam se érzi rosszul magát az ütemben.

Sőt a versidomnak tisztán hangbeli része is érezteti a megfelelő beszédbeli szakasz szerkezeti képét. A sor hangképe mintegy egyszerű ritmikai mondat; a rend két üteme: mintegy alany és állítmány. A mi versütemeink (látható a négytagúakon) összetett jellegűek, frázisszerűek, erős és gyöngé részükkel olyan nyelvbéli kapcsolatra emlékeztetnek, melyben egy képzet egy tagoló jeggyel együtt van kifejezve (pl. jelzős főnév), tehát egy tipikus szólamra; a tagolt (azaz két tagra osztott) félütemekben, melyek mintegy elemi ütemeknek tekinthetők, egy-egy szó hangképe és hangdinamikája van stilizálva. A magyar szó ősi tipikus szabása átlag véve kéttagú; ilyen az elemi ütemünk is. (V. ö. Verstanom 2. kiadásának 45. lapját.) A magyar frázis legegyszerűbb szerkezeti egysége a jelzős főnév, vagy a határozós ige, ami szavanként 2—2 tagjával véve négyszótagú egység, aminő a magyar (összetett) versütem. Hogy sokszor nemcsak egy frázis, hanem egész mondat (persze rövid mondat) helyezkedik el egy ütembe (‘hí a haza’), sokszor csak egy szó, sőt gyakran még a szó is tovább nyújtózik az ütem korlátainál, az a típuson nem változtat.

Igaza van Arany Lászlónak és Horváthnak, hogy az egytagú jelző nem szívesen válik el főnevétől s ha külön ütembe szorítják, az rosszul esik: Volt annak két | fiacskája, ellenben ha a jelző három-négytagú, könnyedén más ütembe kerekedik: *Meqvidító* | orcácskádát; a még hosszabb szó pedig két hangszakaszra, két ütemre oszlik: *Boldogtalan-* | *sága*. De fordítsuk meg a dolgot. Ha ilyen

szavakból készítenénk egy egész 8 sorú Toldi-strófát : nem lenne igen lassú a képzetmozgás, igen lomha a gondolatfejlés, s végeredményben igen vánszorgó a ritmus, noha a hangszakaszokban semmi hiba? Nem úgy hatna-e az, mintha egy épületen az igazi ablakok sorában ugyanannyi vakablak volna? Mikor azt mondjuk : Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, — öt (az összetettet kétfelé véve hat) képzetet kaptunk ; ha meg ezt mondjuk : „Szomorúságodban | vigasztalhatnának” — mindössze két képzetet, pedig ugyanannyi hanganyagot fektettünk be s ugyanannyi időt fogyasztottunk, mint amott öt-hat képzet közlésénél. Prózában is cammogó haladás volna az ilyen, de a versben sem érzem magát a ritmust sem elég lüktetőnek. Itt hang-infláció van. A ritmusnak „érzéki” részében semmi hiány, a hanghatás teljes ; de a lelki benyomás az, hogy csak névértéket kaptunk, a ritmus reális értékét csekélyelljük.

A német verselésben is megvan a hangritmus mellett a jelentésbeli, a belső ritmus is, ott is párhuzamos a belső és külső ritmus, a belső és külső szakasz. De a német versben a szólások ritmusán belül erősebben érvényesül a szavak ritmusa ; ott nem szólamszerű, hanem szószerű ütemek vannak. Ott úgyszólván minden képzetnek külön „láb” felel meg, a szavak hangsúlya lesz ritmusa lüktetővé. A magyarban a külön kimondott szónak a hangsúlya, ha a szó szólamba lép, a szólam hangsúlya mellett annyira letompul, hogy szinte eltűnik (*csillag*, de : *fényes csillag*) ; a német szó hangsúlya a szólam keretében is megmarad, a német folyóbeszédben az egyes szók önállóbb jelentőséggel lépnek fel, mint nálunk, mi azt mondjuk : *piros rózs*a, a német azt : *rote Rose*, (különben a „*piros rózs*a”-formájú hangsúlyozás Budapesten nagyban terjed). Nálunk rendszerint csak a szólamnak van fülbeötlőbb hangsúlya.

Nálunk a négytagú hangszakaszba a költői nyelvben nagyjában két szó fér. A magyar versekben átlag $1\frac{1}{2}$ —2 szótag esik egy-egy szóra, s mivel a szavak közt névelők meg kötőszók is vannak, a tartalmas szókra az egész szövegből körülbelül két-két tag jut. A Boldog Szerelem 41. dalában, melynek ritmusát Kazinczy oly gyönyörködéssel hasonlította a menüett lépéseihöz, a külső és belső ritmus összhangja okozza a tetszést, s az, hogy a sorok egy jó részében nagy tisztasággal érvényesül a szóknak és elemi ütemeknek tipikus congruentiája :

Tőle jönnek, hozzá térnek
Gondolati fejmenek ;
Néki adnak, tőle kérnek
Érzeményi szívemnek ;
Minden eset, minden dolog
Csak annyiban érdekel... stb.

Itt a periódusokat megnyitó rendekben (a páratlan számú sorokban) egész szólamok töltenek ki egy-egy rendet, a belső és külső ritmus együttese oly mintaszerű, hogy még a félütemeket (elemi ütemeket, «láb»-akat) is éppen egy-egy kéttagú szó reprezentálja. Ez a rendkívüli szabatosság valamit enyhül a páros számú sorokban (tehát a periódusok végén), ahol egy-egy hosszabb szó egész szólamnak megfelelő hangszakaszt (ütemet) elfoglal, de a következő sorban, az új periódus bevezető rendjében megint annál nagyobb eréllyel dobban elő a külső és belső ritmus tökéletes akkordja. Meg kell valani, hogy e sorok hangzatosságát nemcsak érzéki elemük, direkt akusztikai hatásuk adja, hanem valami nem hangbeli elem is közbejátszik: a képzetek ellentéte, párhuzamossága, egyensúlyozódása, a hangképletekkel együtt hintázása is. Sok dalt írt Himfy ugyanebben a versformában, sokban a «hangszakaszok» szabása is kifogástalan, de a ritmus nála sem mindenütt ily eleven, ily táncoló, ily „zenei”. És íme, ez a „zeneiség” jelentékeny részben „logikai”, pontosabban: jelentésbeli tényezők közrehatásával jó létre.

Igaza van Horváthnak, hogy a «hangszakasz» a füllel fogható érzéki valóság s a ritmusban érzéki benyomással van dolgunk; de ne feledjük, hogy az érzéki benyomások is a tudatba jutnak el, annak a feldolgozó művelete alá kerülnek, ott rekonstruálódnak merő egymást követő fizikai ingerekből csoportokká, egységekké, képekké, idomokká, ritmussá, ott kombinálódnak a lelki folyamatok egyéb elemeivel, lépnek viszonyba képzetekkel és hangulatokkal, mindene-előtt azokkal a képzetekkel és hangulatokkal, melyeket ők „jelentenek”, melyeket alkotójuk, a költő, általuk más agyakban kelteni akar. Mért ne érezné a tudat a jelentésbeli ízületeket is ritmusszerűnek, amikor azok is időbeli egymásutánban, hullámszerű lökésekben érkeznek hozzá, főleg, ha csakugyan megállapítható, hogy ezek a jelentésbeli hullámok tipikusan a hangizületek hullámaival együtt lebegnek és a felfogó tudatba együtt érkeznek?

Lehet, hogy a fent odavetett felfogás-vázlat nem fog elég exakt-nak tetszeni, talán ködösnek, romantikusnak fog ez az elgondolás feltűnni, a kritika kikezdeheti, de hadd maradjon egyelőre embrionális feltevés, talán módszeres igazolása is elkövetkezik s legalább egy része megmarad. Mindenesetre nyomát akartam hagyni, hogyan lehet tovább gondolni Aranyt. Én ilyenformán fogom őt fel már vagy három évtized óta s nem szívesen mondanék le a magyar költő intuíciójának e nagy vívmányáról. Azok az okok, melyeket Horváth János eddig érvényesített, nézetem szerint korántsem elégségesek a gondolatritmus elvének megdöntésére. És ha a „belső ritmus” elvét,

illetőleg azt az elvet, hogy a ritmus ,belső és külső' egyszersmind, félretesszük, akkor Arany János verselméletének épületét nem kiegészítjük, mint Horváth mondja, hanem legfőbb pillérét emeljük ki, szinte az egészet rombadöntjük.

Talán igen erősen hangsúlyozom ezt. Nem akarnék igazságtalan lenni senki iránt, legkevésbé Horváth iránt. Lehet, hogy ő nem akarja tagadni azt, hogy a gondolat is periódikusan mozog a magyar költői beszédben, csak azt kívánta nagy éllel kiemelni, hogy nem a ,logikai', hanem a ,zenei' nyomatékok lesznek a magyar ütemek lüktetőivé; talán máskorra tartotta fenn a versidom és a beszéd belső formája közti kapcsolat megvilágítását; de annyira a negativumoknál maradt, hogy a legtöbb olvasójának az a benyomása támadhat, ami nekem is támadt, mintha Horváth a gondolati, a jelentésbeli, a belső ritmus Arany-féle elvét teljesen elvetné.

E mellett a legfőbb elvi kérdés mellett szinte eltörpülnek a többi észrevételek. Néhányat azonban érintek.

Horváth, úgy látszik, elejti az ütemfeleződés szabályát, vagyis azt a megállapítást, hogy a magyar ütem két része, az erős és gyenge, egyenlő időtartamú, úgy hogy a magyar versütemre táncolni lehet, egyik lábbal az erős részre lépni, a másikkal kíséretül a gyenge részre. (Szórványosan előfordul az ütemharmadolás is, de az erős és gyenge rész időviszonya mindig határozott.) Horváth olyanformán beszél a szótagok alkalmi ütemhányadáról, az ütemnek két szótag közt feleződéséről, három közt harmadolásáról, négy közt négyeléséről, mintha a szótagok közvetlenül az egész ütem időtartamán osztoznának s a háromtagú ütemben egy-egy tag egy harmadnyi részt kapna. Szerintem pedig az ütem előbb feleződik és csak a félütem oszthatik tovább megint két szótagra. Ha mindegyik félütemet csak egy szótag fejezi ki, akkor az ütem kéttagú, ha az egyik félütem oszlik két szótagra, az ütem háromtagú, ha mind a kettő, akkor négytagú. A három szótagú ütemekben (négytagúak mellett) egy-egy szótag nem harmadát kapja az egész ütem időtartamának, hanem egy szótag kapja a felét, a másik kettő együttesen a másik felét. Pl. Izabella | királyné

Budában — e példában az ütemek feleződése a jelzett helyen történik. Megingott-e Horváthnak e megállapítás iránt a bizalma? — nem mondja, de mellőzi. Elismerem, hogy a feleződés a gyakorlatban el-elhomályosul, de nem homályosul-e el az ütem is? pedig annak létét Horváth sem tagadja, sőt alapul veszi. A fél-alexandrin két üteme minduntalan egymásba foly, úgy hogy az egész hat szótagot egy nagy, összefoglalt ütemnek vehetjük; ez azonban már a versszerűségnek bizonyos csökkenése és a «beszélt vers»-hez való közeledés.

Azt is mondja Horváth, hogy a magyar ritmusérzékre nézve közömbös a szótagoknak velőkszületett hosszúsága és rövidsége. Ezzel talán több van mondva, mint kívánatos. Népdalokban is találkozunk olyan jelenségekkel, hogy gyors ritmusmozgás kifejezésére rövid szótagok vannak összegyűjtve, ha a zene ritmusa aprózott, a rövid hangjegyekhez rövid szótagokból álló szöveget keres vagy rövid tagokból álló nyelvényanyagot teremt a daloló, mint a «tili-taligát — Kiti-Katicát» refrainben, vagy az ilyenekben, mint: Ica_cica | kukorica | pala_cinta —; Rece_fice | haj— | Leveles a | gally — stb. Kis gyermekkori ritmusérzékemnek igen jól esett ez az akkor sokszor hallott, dallamával együtt perdülő szöveg (gyermekdal):

Érik a | szőlő || Hajlik a | vessző || Bodor_a le- | vele,

bár megelégedtem a második, már kevésbé alkalmazkodó sorral is:

Meg_kéne | szenni || Hordóba tenni || Hagy forrjon a | leve.

Tehát a népköltés is értékesíti sokszor ritmikailag a szótagok rövidségét és hosszúságát, mikor a ritmussal festeni akar. Igaz, hogy a legtöbb esetben közömbös a szótagok természeti mértéke, mert első a lüktetőre vonatkozó követelés, hogy az hangsúlyból kerüljön ki; de nem kivétel nélkül közömbös a szótagmérték. Arany maga sem alkalmazta ugyan következetesen a maga-elvonta ütemmértékeket, de sokszor előtte lebegtek azok. A Török Bálintban, Mátyás anyjában és alexandrinjaiban figyelt a szótagok mértékére is, és megmutatta, hogy a műköltő kiképezheti a szótagok kvantitásának értékesítésére irányuló s a népköltésben sem egészen hiányzó hajlamot.

III.

A honosított versformák megbeszélését *A jövevény-versidomok ritmusa* című fejezet kezdi meg. Összeveti e fejezetben a szerző a jövevény-versformák 'ritmusát' a nemzeti versidoméval. Azt mondja, hogy a magyar versidom jellemzése után könnyű lesz már a jövevény-versidomok ritmusát meghatározni és kijelölni nagy ujdonságát a nemzetihez képest.

Csalódnánk azonban itten is, ha a ritmus szót ritmikailag értelmében vennők és azt várni, hogy Horváth az idegen sorfajok ritmikailag természetét fogja jellemezni és a magyaréval összevetni, pl. hogy elmondja: minő ujdonság volt az ereszkedő magyar ritmusra nézve az emelkedő sorfajok behozatala, a lüktető és a gyenge mozzanatok páronkénti váltakoztatása a trochæusban és jambusban, a mindig

széles alapú (hosszú időrészben székelő) lüktető, a sorszerkezetek, periodusalkatok sajátosságai stb., hogy ezek mennyiben voltak ujdonságok, hogyan támogatta megszokásukat a társaságainkban, a mulatóhelyeken, az utcákon is folyton hallott német dal és német zene, a németül olvasó közönségnél a német költészet ritmusa stb. A ritmusról ily értelemben nem esik szó, hanem arról, hogy a magyar nyelv hogyan törik bele ez idegen mintákba, mi történik hangszakszaival, 'zenei' és 'logikai' hangsúlyaival stb. Mi fönt, a bevezető fejezetben már beállítottuk azt a kérdést, mit jelent nyelvünkön az, hogy az átvett versformának nem a lüktető-igényeit elégítjük ki a beszéd hangsúlyaival, hanem hosszú és rövid időrészeit megfelelő szótagokkal; hogyan némulnak el a versben a beszéd természetes hangsúlyai s hogy kapnak nyomatékot a szó belsejében vagy végén levő, máskor soha nem nyomatékozott szótagok s hogy ez minő mesterkéltséget tesz a ritmusban mondott szöveget. Horváth is beállítja a problémát, a maga gondolatmenete szerint.

A párhuzamot Horváth így állítja fel. A magyar versritmus a beszéd *hangsúlyát* csak mint zenei nyomatékot tűri meg és eleve kiköti, hogy a beszéd hangsúlyai egymástól egyenlő időközökben helyezkedjenek el; a jövevény versidom a hangsúllyal szemben semmimű követelményt sem állít fel, neki ritmusképző szerepet nem jelöl ki, egyáltalán nem törődik vele. Ezért a jövevény-versidomban a hangsúly époly gátolatlanul érvényesülhet, akár a prózában.

A jövevény-versidom a szótagoknak a hanghuzamával törődik, vagyis az időmértékével. Ott a szótagok megtartják a versben a velők születtett mértéküket. A magyar versidomban a szótagnak annyi az időértéke, amennyi az ütemből ráesik, az eleve meglevő mértéke nem számít a versben; a magyar versidomban az ütem az egység, az időmérés alapja; a szótag időértéke a ráeső ütemhányadtól függ és mintegy alkalmilag adódik. A jövevény-versidomban a szótag mértéke az alapegység; hosszú vagy rövid volta szerint kerül a szótag az ütemben erre vagy arra a helyre. A magyar versidom *ütemmérő*, a jövevény *szótagmérő*. Minthogy a magyarban a szótagok csak ütembe gyűjtve, s az ütem közvetítésével nyernek időbeli minősítést, míg a jövevényben már az ütemméverődés előtt is időmérték szerint osztályoztatnak: Horváth úgy jelöli meg a különbséget, hogy a magyar ritmus *közvetve szótagoló* vagy *szótaggyűjtő*, a jövevény pedig *közvetlen szótagoló* vagy *szótagosztályozó*. Ezeket a terminusokat később is használja.

Egy bizonyos sajátos szempontból lehet ilyenformán nézni a dolgot, de azt hiszem, nem igen könnyítjük meg vele a felfogást.

Ebben a beállításban úgy fest a dolog, mintha a hangsúly a magyar versidomban élvezne kevesebb jogot, mint a jövevény-versidomban. Pedig a magyar versidomban van a hangsúlynak hivatásos, szerkezeti szerepe, ott van módja összeesni a vers lüktetőjével és érvényesülni a vers ritmusával együtt, míg a jövevény-versidomban nem képvisel szerkezeti elemet, ott a vers lüktetése mellett el kell hallgatnia és csak alkalmilag, elvértve jut levegőhöz, ha összetalálkozik a vers iktusával. Igaz, hogy éppen ezért lehet a soroknak akár ezen, akár azon a pontján, de ez olyan szabadság, mint a társaságban az észre nem vett egyéneké, akik állhatnak itt vagy ott, sehol sem számítanak semmit. S aztán nem is a jövevény-versidom nem állít fel semmi követelményt a hangsúllyal szemben, ő bizony követelné a hangsúlyt is lüktetőjéül, mint időrészeibe a hosszú és rövid szótagokat, de a nyelv nem bírja mind a kétféle követelést kielégíteni; hanem a mi tőlünk önként választott lehetőség, a görög és római verstechnika követése, az időrészek igényeinek megfelelő szótagokkal való kifejezése hozta magával azt, hogy e tekintetben vagyunk egyoldalúak s a hangsúllyal nem törődünk. Ezeket én nem Horváth Jánosnak magyarázom, aki ép oly jól tudja, mint én, hanem magyarázom az ő olvasóinak azért, hogy fogalomzavar ne támadjon.

«Magyar és jövevény-versidomban tehát zenei és értelmi nyomaték s közvetve és közvetlenül szótagoló időmérés áll szemben egymással. Kétrendbeli újdonság ritmusérzékünknek!» — összegezi Horváth a párhuzamot. Én is azt mondom, két új dolog is van az idegen versidomban. De nem tehetek róla, megint ellent kell mondanom. A magyar versidomban van tehát zenei, a jövevényben értelmi nyomaték? Ám mondjuk a magyar versidom lüktetőjét ‚zenei‘ nyomatéknak, melyhez a logikai nyomatéknak semmi köze, csak ha a logikai nyomaték az ütem élére kerül és így zenei nyomatékká lesz; de a jövevény-versidomban a logikai hangsúly sem emmetrikus elem, mint a mi hangszakaszaink fonétikai (‚zenei‘) hangsúlya nem az. Ott ritmikailag és metrikailag a mi logikai hangsúlyunk egyáltalán nem számít, ott csak üres levegő az. Nem áll az szemben a magyar versidombeli fonétikai, vagy fiziológiai vagy ‚zenei‘ hangsúllyal. Agyonhallgatott, észre nem vett, elbujtatott jelenség az. Sőt nem lehet szembeállítani a jövevény-versek szövegében természetesen meglévő, de a versidomra nézve teljesen idegen logikai hangsúlyt a magyar versidombeli logikai hangsúllyal sem, hiszen a logikai hangsúly éppen Horváth legsajátosabb felfogása szerint a magyar versidomban sem constitutív elem, csak akkor érvényesül, ha a hang-

szakasz az ütem zenei hangsúlyával összeesik; ha pedig a jövevény versidomban összeesik a lüktetővel, akkor ott is érvényesül. E tekintetben nem volna különbség. Viszont van lüktető a jövevény-versidomban is, a hexameterben épúgy mint a jambusban, de ezeket a lüktetőket nem kapja készen a vers a beszéd-től, ez se a hangszakaszok 'zenei' hangsúlyából, se a gondolatszakszakaszok 'logikai' nyomatókából nem lesz. Ezeket az idegen eredetű versekben az idegen hangminta után annak a hangmintának az ismerői öntjük bele azokba a hosszú szótagokba, melyek szabályos közökben következve az idegen versek ütemeinek, lábainak az erős részét vannak hivatva alkotni. Ez ám még az igazán tisztán 'zenei' nyomatók, melyet semmiféle grammatikai képlet készen nem szállít a versnek, még a «hangszakasz» sem, hanem csak a versben, csak ritmikail, csak zenei szükségből e célra teremődik! Hol van hát az az ellentét, melyet Horváth felállít a magyar és a jövevény-versidom nyomatóka közt, hogy amaz zenei, emez értelmi? Holott a jövevény versidom ictusának még kevesebb vonatkozása van minden értelmi tagolódással, mint a magyarnak s még annál is szigorúbban zenei jellegű.

Ime a terminusok elsietett lefoglalásának a következménye. Horváth zenei hangsúlynak nevezi a fonétikai hangsúlyt, a tisztán expiratorius, a fiziológiai okból eredő, a hangszakaszokat kezdő nyomatókát, még pedig azon az alapon, mert «a hangidom, ha jelentés-től eltekintünk, voltaképp zenei anyag, ennél fogva méltán nevezhetjük zenei jellegűnek a beszédnek azt a taglálását, mely a logikai elvet keresztezi». Így mintegy a logikai elemtől való sterilizáltság avatná a hangszakasz expiratorius hangsúlyát zenei hangsúlyá. Hát akkor a folyóbeszédben is meglevő melodikus hangsúlyokat, amelyek pozitív okoknál fogva is zenei természetűek, nem csupán valami hiánynál fogva, minek fogjuk elnevezni? Zenei jellege ennek a mechanikai hangsúlynak annyiban lesz, hogy egyenlő időközökben szeret következni, tehát mintegy ritmusos ismétlődésre törekszik, mint ilyen, részt vehet a beszéd melodikájában. Ez a zenei szerep azonban nem eredeti, hanem másodlagos jegye ennek a hangsúlynak. És mert a zenei jelzőt lefoglalta Horváth erre a hangsúlyra, nem fogadja el zeneinek azt a nyomatókát a jövevény-versidomban, amelyet ki-rekesztőleg zenei ok teremt.

Horváth most azzal folytatja, hogy «olyan vers, mely a két ritmusképző tényező közül az egyiket: a hangerőt, szabadjára ereszti, helyhez s időhöz nem köti (azaz a beszédbeli hangsúlyokat nem használja fel): csak korlátolt értelemben nevezhető versnek. Minthogy

nyomatékul csak oly tényezőt használ, mely (hosszúság!) a magyar ritmusérzék szempontjából közömbös, verssszerűsége ab ovo kevesebb lesz nálunk, mint a maga hazájában volt s kevesebb, mint az eredeti magyar versé». (A következtetés találó, de a megokolás nem elég pontos. A hosszúságot nem használja fel nyomatékul, hanem csak alkalmul arra, hogy oda nyomatékot is tegyen; egyébként a hosszúságot a hosszú időrészt kielégítésére használja fel; a nyomatékot hozzáadja.) «A másik ritmusképző tényező, az időmérés, eszerint magára maradt a jövevény-versidomban; rá tudja-e majd kényszeríteni a maga szótagosztályozó elvét a szótaggyűjtő magyar ritmusérzékre? egyáltalán észre tudja-e vétetni magát vele? lehetséges-e, hogy a magyar ritmusérzék, mely időmértékül csak zenei erőhuzamot ismer, tudomásul vegye a szótagoknak pusztán egymáshoz viszonyuló, hangerő által egységbe nem foglalt időmértékét? Ha a jövevény-versidomok kérdésében egyáltalán lehet valami probléma, csak ezen a ponton lehet.»

Ha ez a főprobléma, akkor kötelességem magam előtt számat adni még egyszer ennek a fogalmazásnak az értelméről. Egyszerűbb nyelven körülírva a dolgot, úgy látom, ezt mondja Horváth: ami a mi itthoni ritmusunkat mozgatni szokta, a beszédben adva levő hangsúly, az nem számít a jövevény-versidomban; amit pedig a jövevény-versidom előállításához alapul veszünk: a másik ritmuskifejező tényezőt, az időmértéket, azt a szótagok velökszületett időértékének alakjában kapjuk, ami a magyar versidomban közömbös, tehát ahhoz szokott ritmusérzékünk előtt is keveset számít: lehet-e, hogy az így készült vers a magyar ritmusérzék előtt versül tűnjék fel, rá vers hatását tegye?

Ha nem csalódom, ezt mondja Horváth. De vajjon ez-e a probléma? És probléma-e ez? A másfélszázados gyakorlat eldöntötte azt a kérdést, hogy a magyar költők megszokták az ilyen technikájú versekben költeni és közönség is van hozzá, mely az ilyen technikájú verseket verseknek érzi. Nem mindenki érzi egyaránt versekül, mint a hazai ritmusú, hangsúllyal készült verseket, csak akik megtanulták ritmizálásukat és technikájukat. Eleve is bizonyos volt, hogy a distichont, vagy pláne a lírai antik strófákat nem fogja versül élvezni az iskolázatlan ember, az ma sem lát bennök egyebet prózánál, s ha azt mondják neki, hogy ez vers ám, értetlenül áll előtte. De hiszen nem is szánták ezeket a verseket mindenkinek, csak tanultaknak. «Félre, félre tudatlanok! Félre ti is félszeg magyarkák! Gyömbért viszek, nem nektek való!» — kiáltották a klasszikai iskola úttörői. A nyugateurópai verseket jóval többen érzik verseknek,

részint rímjök miatt, részint mert sorszabásuk terjedelemben gyakran közel áll a hazai formákéhoz, olykor apróbb tagozataik is, főleg a trochæusoké. De a nyugateurópai verseket sem azért hozták be, hogy a magyar ritmusérzékot kielégítsék velök, hanem hogy a nyugateurópai verseléshez szokott ízlést kielégítsék. S még ma sem az a cél, hogy a magyar ritmusérzéknek adjanak velök táplálékot. Az a szükséglet tartja fenn őket, hogy költészetünk formanyelvét a nemzetközi ízléshez közelítsük, a nyugati nagy modern költészetek muzsikáját kövessük. Ezeknek a ritmizálását meg kellett tanulni, előbb a költőknek, azután közönségüknek. Hogy a magyar ember meg tudja-e tanulni? — ez olyan kérdés, mint az, hogy meg tudja-e tanulni a csárdáshoz szokott magyar legény a valcert vagy a mazúrt? Meg tudja, ha táncratermett, csak meg kell neki mutatni s egy keveset próbálni. Egyik hamarabb és könnyebben, másik tovább és nehezebben tanulja meg. Így van az idegen versritmussal is. Sylvester, mihelyt próbálta, jó magyar distichonokat tudott írni, Vilmáni Libecz Mihály, később, gyarlókat. A fiatal Kazinczy a nyugatias dalritmusra német verset elég simán írt, de a magyart sokáig hiába próbálta; ellenben Földi, Verseghy a nehéz formákat is csakhamar könnyedén írták. Az olvasók körében is mind többen és többen eltanulták előbb a klasszikai, azután (s még könnyebben) a nyugateurópai formájú versek ritmizálásának a módját. Ezeknek a verseknek költéséhez és élvezéséhez nem a magyar ritmusérzékre volt szükség, e versek költéséhez és élvezéséhez a ritmusérzékot hozzá kellett idomítani, rájuk kellett nevelni. Idegen ritmus érzésére szoktak a költők és szoktatták a közönséget, idegen költészetek és zenék hatása alatt. Az első kísérletezőkre nézve az volt a probléma: hogyan realizálják magyar nyelven az idegen (a római) versritmusokat? hogyan találják el pl. a distichon ütemmozgását? Nem fontolgatással, hanem a latin verselés mód követésével oldották meg ezt a feladatot. Megpróbálták: lehet-e úgy verselni magyar nyelven, mint latinul lehet (ők maguk is írtak latin verseket, a szótagok mértékére ügyelve). És sikerült a dolog. Nyelvünkben hosszú és rövid hangzó, hosszú és rövid szótag közt sokkal határozottabb és tisztább a különbség, mint a nyugati élő nyelvek legtöbbjében; nyelvérzékünkre nézve nem olyan közömbös a hangzó hosszúsága és rövidege, mint amily közömbös Horváth szerint ritmusérzékünkre nézve; s már Sylvester bizton kiérezte és alkalmazta a szótagok mértékkülönbségét. A nyugateurópai versek meghonosítói azt a problémát képzelték maguk elé: hogyan mértékeljék meg és mintegy nemésítsék meg a mi hazai, műveletlen rímes verseinket, de gyakorlatilag azt a problémát dön-

tötték el, hogy milyen technikával szólaltassák meg nyelvünkön a német versidomot, melyet maguk a németek hangsúllyal (és egyzersmind azzal járó szótagmértékkel is) írnak, — mint a bevezetésben láttuk. Torkos László kísérletéből kiderült, hogy a másik út jóformán járhatatlan s hogy a történetileg választott út csakugyan célszerűbb volt arra, hogy az idegen lejtést éreztessük. Megmaradt tehát a helyzet úgy, hogy német versformákat írunk magyarul olyan technikával, amilyennel sem a németek nem írják ezeket a verseket, sem mi a magunkéit. A német anapæstus így szól: *Die Kinder, sie hören es gerne*, ahol a három képzethullám energiájának szimbolikus kifejezője, a hangsúly, összeesik a három hanghullám energiájának gózával, a verstaktusok lüktetésével; ugyanennek magyarja szintén anapæstusban (Aranynál) így hangzik: *Gyerek ezt hallgatja örömmel*, ahol megvan a három képzet, van három teljes taktus is, de congruentia nincs, mint a németben volt, se mint a magyar nemzeti formákban szokott lenni, s egészen fontos szó nem kap nyomatékot (gyerek), két más fontos szó a közepén kap, de nem jelentésbeli, hanem tisztán ritmusa (zenei) nyomatékot.

Az így gyakorolt technika mindenesetre idegenszerű, vagy inkább mesterséges, de nem ritmusérzékünkre nézve, arra nézve maga a ritmus idegenszerű, hanem a technika idegenszerű, nyelvérzékünkre nézve. Az az idegenszerű, illetőleg mesterséges, csinált-jellegű, hogy a versben elfojsuk a beszéd valóságos hangsúlyait, soha nem hallott helyekre tegyünk nyomatékokat, s mintegy a levegőből szedjük ezeket a súlyokat. Nyelvérzékünkkel áll ez ellentétben, nem ritmusérzékünkkel. Ritmusérzékünkre nézve a sajátos ütemfajok, a páratlanrésű szabás, az emelkedő menet stb. az idegenszerűek, ezeket kellett megszoknia. De a nyelvérzéknek nehéz megbarátkozni a beszédétől teljesen eltérő nyomatékozással. Az egyénre nézve, aki efféle verseket először tanul ritmizálni, az a probléma, hogyan tudja anyanyelve természetes hangsúlyait guzsbakötni, vagy egy más dimenzióba vetíteni, s a ritmus lüktetőit a kiszabott helyekre mintegy a semmiből előállítani. Ezt az egyes aztán többé-kevésbé megtanulja, mint elődei megtanulták.

Horváth ezzel zárja a fejezetet: «A mondottakból azonban összefoglalólag egy nagysúlyú tétel következik: az t. i., hogy amit a jövevény-versidomban *láb*nak nevezünk, azt a magyar ritmusérzék... nem foghatja fel *ütem* gyanánt. Ütem, kezdő hangsúly nélkül; ütem, hangsúlytól függő időhuzam nélkül: a magyar ritmusérzék számára non-sens... A jövevény-versidom az ütemezetlen vers abszurdumaként látszik szemben állni a zenei ütemezésű

magyarral; s e képtelen ellentét csak fokozhatja a kérdés érdekét : hogyan bánik el tehát a magyar ritmusérzék a magyar nyelven gyakorolt jövevény-versidomokkal?»

De kérdem ismét : tétel-e az a tétel egyáltalán? Ha azt jelenti, amint sokan fogják érteni, hogy a jövevény-versidomban nincs ütem, csak láb, akkor megint veszendőbe megy az a ritmikai vívmány, amit oly nehéz volt kiküzdeni, s ami még ma sincs eléggé a köztudatban, hogy minden vers hangritmusa ütemekben mozog, a magyar versé is épúgy, mint a többi népek verseié. A hexameternek olyan erős ütemei vannak, hogy még ha görögül pattogtatják is, marsolhat rá a kunsági gyerek ; van ott hangnyomaték az ütem elején, mely egységbe foglalja a többi mozzanatot, vannak időrészek. S mért ne volna a hexameter akár görög, akár magyar nyelven szól, zenei ütemezésű? De Horváth nem úgy mondja, hogy a görög versidomban vagy a németben nincs ütem, csak azt mondja, hogy a «magyar ritmusérzék számára» nincs ütem a mi jövevény-versidomunkban, annál a verselő módszernél fogva, ahogy mi alkotjuk e versek ütemeit. De hiszen ez nem kíván megállapítást : nem is a magyar ritmusérzék számára készültek az ilyen formájú magyar versek. Előbb meg kell tanulni az ütemezésüket s akkor van ütem, a magyar ember számára is, nem épen magyar ritmusérzéke számára, hanem a szélesebb regiszterűvé nevelt ritmusérzéke számára. Ha arról volna szó, hogy keresztény-e a protestáns ember, furcsa volna azzal a tétellel felelni rá, hogy aki az átlényegülést nem hiszi és keresztet nem vet, az katolikus értelemben nem mondható kereszténynek. Az a protestáns nem is akar katolikus értelemben lenni keresztény. Az igaz, hogy a magyar gyerek a magyar ritmusú szöveget azonnal ritmusban tudja olvasni, tudja, mennyi szótagot fogjon egy csoportba, hova tegyen nyomatékokat, mert csak a beszéd természetes nyomatékait és hangszakaszait kell neki eltalálnia, amit el nem találnia majdnem lehetetlen, s már kész a verses lüktetés ; de a jövevény-versidom ritmizálását nem találhatja el, mert kettőt nem ismer : egyrészt az idegen ritmus menetét, másrészt a mesterseges technika nyitját ; ha úgy olvassa, mint a magyaros verset, hangsúlyok és hangszakaszok szerint, nem megy vele semmire. Ez természetes és ehhez nem kell tétel. Helyesen akkor kezdi olvasni, ha előbb fülébe veszi az idegen vers ritmusát ; ha annak a lüktetését érzi, rendszerint elég hamar megtanulja a szöveget ütemezni, a lüktetőt váró szótagokat megtalálni és rájuk nyomatékokat tenni, az időrészek hosszát megtartani. A ritmizálás megtanulásában első mindig az illető versalak ritmusának képzete, a második a szöveg beleillesz-

tése, nem a szöveg szótagjai hosszúságának és rövidegének fáradságos kikeresése és a hosszúk közül a nyomatékozandók kikövetkeztetése az első lépés ebben a tanulásban ; így nagyon sokára lenne meg az eredmény.

A probléma az, hogy a hosszú gyakorlat során nem tudott-e az a mesterséges technika úgy módosulni, illetőleg tökéletesülni, hogy nyelvérzékünkkel kevésbé surlódjék, hogy nyomatékai némi közeledést mutassanak a beszéd hangsúlyához, szakaszai többször találkozzanak a beszéd szakaszaival, nem vált-e ezáltal lejtésük természetesebbé, otthoniasabbá, «magyarabbá»? A ritmusérzékre nézve is van probléma, mégpedig az, hogy a hosszú együttelés folytán nem történt-e nemzeti és jövevény-versidomunk ritmusa közt elegyülés, vagy egyik irányban, vagy másik irányban, vagy kölcsönösen is, nem történt e valami afféle, amit ritmus-diffúzióknak lehetne nevezni? Az idegen versidomok ritmusa nálunk nem hungarizálódott-e? nemzeti ritmusunkba nem vegyült-e némi xenologizáló elem?

Ezekre a kérdésekre, e kérdések nagy részére ad kitűnő feleleteket Horváth könyve a következő fejezetekben. Mert ha nem tudtam egyetérteni problémája fogalmazásával, annál inkább egyetértek vizsgálódásaival és eredményeivel.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA.

Magányos bús sas ül elhagyatottan
Kőszáli fészken, mozdulatlanul.

Alatta cseng-bong a száztitku erdő,
Túl titkokon már, rá csak egy felejtő,
Egy megbocsátó könyje hogyha hull.

Oh erdő, erdő : dal, virág tanyája,
Remény, boldogság napsütötte tája!
Oh erdő, erdő : éjsötét vadon,
Tragédiákkal annyi útagon!

Néz, néz merőn az égi tűzgolyóba,
Aztán szemet húny s önlelkébe lát.
A tűzparázsnek ott is látja mását,
Szemrebbenés sem jelzi látomását,
Belé álmodja multjába magát.

Oh álmom, álmom : égi zengzetekkel,
Piros rózsás paradicsomi reggel,
S egy szélroham és izgult szive ver :
Kilép belőle élő — Lucifer.

És ez az ember ős tragédiája,
Hogy nem lehet meg Lucifer nekül.
Sorsul öröklé, magvát hordja méhe,
Együtt születnek a bölcső ölébe
E szellemmel lázongó ikrekül.

Oh szellem, szellem : ellenállhatatlan,
Balsorsunk annyi döntő pillanatban!
S reményünk, álmunk mégis te maradsz ;
Kell, kell nekünk e tagadás, e dac!

Távolba szegzett lezárult szemeddel,
 Sztregova sassa, miről álmodol?
 Talán Éváddal vagy újból a kertben,
 Patak zugásán csüggsz te önfeledten,
 S ő a madárkán, mely verset dalol?
 S egy verse van pataknak és madárnak,
 Párrimét hallják, akármerre járnak...
 Oh álljatok meg, szent melódiák
 S oh, meg ne mozdulj, szép álmvilág!

S néz, néz merőn. És a végetlen ürben
 Sasszárnyu álom száguld szabadon.
 «Egy millióért» — «milliók az egyért,»
 Omló gúlák közt Fáraó a megtért
 S Athén vérpadján hősöd, Marathon.
 Oh örök Ádám, hős apánk e harcban,
 Van egy dalod, ma is szívünkbe harsan :
 «Mit ér a lét, ha nincsen küzdelem,
 S miért a küzdés? érted, szerelem.»

Mert hívott légyen harcra bármi torna,
 Az asszony-szív volt pajzsod ékszere ;
 Látott — Tankrédul — Bizanc zárdatornya,
 Hallott — Sergjolt — a római tivornya,
 London piarca, Páris Grève-tere.
 Oh asszony, asszony : minden álmok álma,
 Tépett sásfészek szétomló világa...
 Oh álom, álom, hagyd őt itt nekem
 S hogy álmodom csak, hagyd felejtennem...

Tünődő sas, szárnyaltál oly világért,
 Mely sziklaként lovagerényen áll ;
 Költészetének szent töve az oltár
 S istensége — hiszen Tankrédja voltál —
 «A felmagasztalt női ideál.»
 Oh költő, oh bölcs ; szende, méla gyermek,
 Népek, világok áldnak, irigyelnek,
 Csak egy a szív, mely hozzád mostoha,
 Az épen, melynek fészke — Sztregova.

Mert Sztregovától a falanszterig te
 Mindig csak ennek vergődtél nyomán.
 Míg szomjazón botorkáltál utánok,
 Köddé omoltak a regés titánok
 S egy társ volt már csak: a vén Tudomány.
 Oh Sztregova, szivét te megkinoztad,
 Míg gyöngyeit mind, mind napfényre hoztad.
 S oh tudomány, mit adtál te neki?
 Tört lombikot, mely álmát temeti.

Magasba törsz s bénán lehullsz az Ūr-be,
 De hallod, hallod a jövő dalát.
 Hited megújul: nagyot vinni véghez,
 Fordulsz a néphez és fordulsz az éghez,
 S az örök Éva arca int reád.
 S nép helyt — tömegre lelsz mindég iszonnyal,
 Ég papja — serkent homoiuzionnal,
 Jégkunyhóból rád néz egy Éva-arc:
 Kifáradtál és pihenni akarsz . . .

Rebbent szemed néz, néz az ég szemébe,
 A tűzgolyóba s mindent rendre lát,
 Még egy tekintet az álmvilágba
 S egy tépett sastoll szívbe mártott ága
 Megirja az örök tragédiát.
 Szűz erdők csendje foglalja zenébe,
 Égi karok viszik az Ur elébe,
 S besugározza ott fent s idelent
 Az égi és a földi végtelent.

★

A végtelenséget ki befutottad
 Boldogtalanság bolygó tüzeként,
 S tragédiádat szerepekre szedve
 Ráöltöztetted emberi nemedre,
 Hozsánna, költő, vedd ma ezt a fényt.
 Ki a végetlen ūrt bölcsen kimérte,
 Jutalmazását im kiadja érte:
 «Be van fejezve a nagy mű, igen,
 A gép forog, az alkotó pihen.»

SZÁVAY GYULA.

ÉRTESÍTŐ.

Hazánk s a külföld.

A háború okai és tanuságai.

Loves Dickinson: *Cause of International War*. London. The Swarthmore Presse Ltd.

Szaporodnak azok a tanulmányok, amelyek az angol lelkiismeret felébredéséről adnak számot, amelyek szerzői utalnak arra, hogy a trianoni és egyéb békék nem alkalmasak arra, hogy állandó nyugalmat teremtsenek, sőt minden jel arra mutat, hogy új háborúkat készítenek elő. A jelen füzet szerzője is szakít azzal a megszokott eljárással, amely mélyebbre nem tekintve, a felszínen mutatkozó okokat, a nemzeteknek egymással való, múlt érdekekből eredő versengését igyekszik a háború egyedüli okául feltüntetni és amely arra a kérdésre, ki felelős a háborúért? befejezettnak tartja feleletét, ha kronológikus egymásutánban hivatkozik az eléggé ismert eseményekre, amelyek közvetlenül a háborúhoz vezettek. Szerinte az okok mélyebben fekszenek. Az igazi ok az államokban uralkodó közvélemény, amely a folytonos terjeszkedést és az illető állam hatalmának erősítését állandó célnak tartja, s ennek elérésére jóformán minden eszközt jogosultnak vél. Ez alapvető oka a folytonos surlódásoknak. Az állam szerinte fegyveres egoizmus és ez egoizmus hatalomra jutva, gyorsan feledi azokat az elveket, amelyeket különben hirdet, ha azoknak megvalósítása kezét megkötné. Utal az újonnan teremtett államok példájára, amelyek szabadságot követeltek és ma habozás nélkül kötik gúzsba a hatalmukba került idegen fajokat. Venizelos szerint az új Hellas nagy, gazdag és hatalmas, tehát hozzátartozni öröm és élvezet; mások szerint az ellenfelek le vannak győzve, viseljék e tény következményeit. Bizonyára hasonló az ítéletük reánk nézve is. A lefegyverzés fontosságát hangoztatva mindez államok nem arra gondolnak, hogy a háború pusztításait eltüntessék és szabadabb, boldogabb életet biztosítsanak polgáraiknak, hanem arra, miként terjesszék ki határaikat. Szerzőnk nyíltan és tisztelettel érdemlő komolysággal utal reá, hogy Róma és Karthágó küzdelme csodálatosan hasonlít Anglia és Németország 1914-ben kitört harcához. Eszelősség, mondja, komolyan kutatni: Róma vagy Karthágó

volt-e a támadó fél. Az összeütközés nem volt kikerülhető az érdekek ellentéténel fogva. A békében is az erőszak igyekszik érvényesülni, az államok harcában nagyobb szemérmertlenséggel talán soha, mint ma. A győzők elfeledik multjuk legszebb vívmányait, a franciák nem tudnak pirulni azon, hogy a házat, amelyben valaha Goethe született, fekete csapatokkal becsstelénítik meg. A győzelmes államok osztoznak a zsákmányban és nem is nagyon igyekeznek titkolni, hogy a területi terjeszkedés a cél, a gazdasági segélyforrások monopolizálása végett. E sorok írója ugyanazt vallja, amit Dickinson. A háború valódi oka gazdasági volt, s ezt a terjeszkedő gyáripár és mindent átka-rolni óhajtó kereskedelem rovására kell írni. A diplomatákat, a hivatásos katonákat, akik természetüknél fogva szeretik a háborút, bizonyos fokig felelőssé lehet azért tenni; mégis a végső mozgó erők gazdasági téren keresendők. A tőke nyereséges beruházást keres, a gyáripárosok olcsó nyersanyagot és jutalmazó piacokat, a vállalkozók olcsó munkát. Ez rájuk nézve életkérdés és úgy gondolják, hogy e réven a nemzetre nézve is az. Dickinson bevallja, hogy a piac és az olcsó nyersanyagokra való törekvés, az angol háborúknak régóta főindítéka volt. Hogy ez hova vezet, arra nézve a nemzetek oly leckét kaptak, mint előbb soha. Vajjon fognak-e okulni belőle és a diadalmas erőszak hajlandó lesz-e átengedni a jognak és igazságérzetnek a kormány rúdját? Krisztus híveinek valljuk magunkat, de nem követjük közel kétezer év előtt adott tanácsát.

B. I.

Magyarország helye Európában.

Gróf Teleki Pál előadásai: *The Evolution of Hungary and its Place in European History.*

Alig pár hónappal azután, mikor sikerült a magyar miniszterelnökség tövises koszorúját Bethlen István grófnak átengedni, Teleki Pál gróf 1921-ben útrakelt hazájából azzal a céllal, hogy viszonyainkat Amerikában a Williamstown Institute of Politics által rendezett, igen előkelő közönségtől látogatott előadások keretében ismeresse. A hallgatóság között akkor ott szerepelt honunknak, sajnos, immár elhunyt befolyásos barátja Lord Bryce is, aki *American Commonwealth* című művében, amelyet az amerikai viszonyok tekintetében elsőrangú forrásmunkának ismernek el, megteszi azt a reánk nézve hízegő kijelentést, hogy a magyar nemességet jellemző lekötelező udvariasságra is hivatkozik, amit Európában máshol ily tökéletes formában nem igen lehet feltalálni. Úgy tudjuk, hogy Teleki

Pál gróf ennek a jóakarató felfogásnak nem egy ízben, talán éppen a döntő pillanatokban, jelentékeny hasznát vette, mert nem egyszer volt szükség Lord Bryce tekintélyére, a kijelentéseinek nyomában kelő politikai szempontok által sugallt támadásokkal szemben. Kötelesség ezt az elhúnyt tudóssal szemben kiemelni. Az előadások 1923-ban a Mac Millan newyorki cégnél jelentek meg. A nyolc közül a hét első magának a szerzőnek a kijelentése szerint is csak olyan dolgokat tartalmaz, amelyek nálunk ismeretesek. Nevezetesen a geográfiai alakulással, nemzetünk régibb és legújabb történetével foglalkoznak, vázolják a nemzetiségi kérdést és Kelet-Európának gazdasági helyzetét. Az utolsó előadás a nemzetiségi probléma megoldásával foglalkozik a geográfusok szempontjából. A szerző azt igyekszik kimutatni, hogy kevert nemzetiségű országokban az egyes községek és megyék jellegét nem a népesség többségének számszerű kifejezése mutatja, hanem a lakosság keveredése, amely mindenütt más típust mutat. Ha az entente Teleki Pál gróf szerint saját elveinek megfelelő megoldást keresett volna, ezt a különböző helyi önkormányzatokban találhatta volna meg. A könyv előszavát Martin, a washingtoni külügyminisztériumnak egyik kiváló hivatalnok, meleg rokonérzéssel és kifogástalan részletességgel írta meg. Előadja benne Teleki Pál gróf eddigi tudományos törekvéseinek eredményét. Említi a japán szigetek geográfiájának történetéhez készített atlaszát, amely Martin szerint úgy Japánban, valamint az egész tudományos világban a legkiválóbb azok között, amelyek e tárgyra vonatkozólag megjelentek. Ezért nyerte el Párisban a Jomard-díjat. 1912-ben az Egyesült-Államokban tett tudományos utazásának eredménye Amerikai Gazdasági Földrajza, amely új oldalról mutatja be az Egyesült-Államok gazdasági geográfiáját. Következik aztán Teleki gróf politikai szereplésének méltatása. Ide tartozik az 1919-ben hozzánk küldött amerikai bizottságnak tudományos adatokkal való ellátása, amelyet Martin szerint Teleki gróf oly jól oldott meg, mint egyik más országnak megbízottja sem. A későbbi események, a bolsevik uralom utáni szereplése, nem tartozik ez ismertetés keretébe, azt azonban ki kell emelnünk, hogy az Edvi-Illés Aladár és Halász Albert közreműködésével szerkesztett gazdasági atlasz, amely igen világos módon mutatja be, mit vesztett Magyarország a trianoni béke révén, egyike a legjobb idevágó dolgozatoknak. Ami a grafikus térképeket és atlaszokat illeti, Teleki Pál gróf — mondja Martin — is a positive Genius. A távolból jövő elismerésnek e meleg kifejezését szükségesnek találjuk ismételni azért, mert hiszen Teleki Pál gróf sikerei a magyarság sikerei is. Művében, amely tele van élénkítő és szemléltető

grafikonokkal, a tudós férfiú higgadtságával, de egyszersmind a hazáját szerető magyar fájdalmával vázolja azt a helyzetet, amelybe jutottunk, gondolván természetszerűleg arra, hogy a magyar jövőt úgy állítsa be, amelynek kedvező irányban való fejlődése nemcsak nemzetünknek érdeke, hanem Európáé is, e révén a művelt világé is. Nem kis jelentőségű az a szinte csodálatosan részletes bibliográfia, amely a műhöz van csatolva és amely felkarolja majdnem összességükben azokat a műveket, amelyek Magyarországra vonatkozólag századok folyamán hazánkról idegen nyelveken megjelentek.

B. I.

Uj regények.

Szikra: *A nagy-nagy kerék*. Bpest, 1923, Athenæum. 212 l. — Bónyi Adorján: *Élet a halálban*. Bpest, 1923, Légrády. 167 l. — U. az: *Szomjúság*. Bpest, 1923, Singer és Wolfner. 160 l. — Tersánszky J. Jenő: *A repülő család*. Bpest, 1923, Athenæum, 123 l. — Kosáryné Réz Lola: *Pityu*. Bpest, 1923, Athenæum, 148 l.

Érdekes és örvendetes jelenség, hogy a mai nehéz viszonyokat, a gazdasági válságot és a lelki depressziót, szépirodalmunk aránylag kevésbé sýnyli meg. Különösen a regény az, amely meg tud küzdeni az árral. Az évi termés mennyisége alig csökkent a multhoz képest, s ha jelentős, nagysúlyú regény talán kisebb számmal terem is, magának a műfajnak átlag-színvonala nem sokkal szállt lejjebb. Némi hiányt inkább abban érzünk, hogy a hagyományos regényforma, a tiszta elbeszélés, mindjobbán visszafejlődik, s vele együtt a regénynek az a faja, mely a mesét a társadalom viszonyaiból fejlesztve egyszersmind megrajzolja korunk képét is, és embereiben visszatükrözi a mai idők fölfogását, eszméit, törekvéseit.

A társadalmi regényeknek e háttérbe szorult fajából való Szikra legújabb műve, *A nagy-nagy kerék*. Ez a nagy kerék, mely bár állni látszik, szünet nélkül forog, a különböző társadalmi rétegeket keveri össze: embereket és családokat emel föl az alsóbbakból vagy ejt le a magasabból. A kis Spitz Rezsín most kapaszkodott föl rajta: grófné lett a falusi zsidó szeszifőző leányából; de már a fia, Kárászy gróf, túlrendült a tetőpontra, mert maga, ahelyett, hogy a neki szánt hercegnőt venné nőül, megint egy kis zsidóleányt emel magához. A regény tehát mai társadalmi életünk legnehezebb problémáját ragadja meg, a zsidó-kérdést, s társadalmunk két élesen elhatárolt osztályát, az arisztokráciát és a zsidóságot rajzolja. *A nagy-nagy kerék* súlypontja azonban nem a nagyon is rikítóan dolgozott társadalmi rajzon van, s a problémát is átjátssza a társadalm térről lélektani térre. Valójá-

ban nem a zsidóság küzdelmét festi a társadalmi emelkedésért, hanem pusztán a kis Spitz Rezsinét, azokat a jobbára meg nem engedett, sőt az erkölcsbe ütköző fogásokat és eszközöket, melyeket ez az eszes, ravasz, hihetetlen akaraterejű szép zsidóleány használ, hogy célt érjen. Egy második Sharp Becky, de még a *Hiúság vásárának* zöldszemű bájos szörnyetegénél is ellenszenvesebb. Ez csak önző, rideg és kegyetlen, Rezsin gonosz és lelketlen is, de — különösen a regény első felében — igen jól van megmintázva. Igen jó a regény megoldása: az asszony lelkében, mikor célt ért, egyéni ambíciója családi ambícióvá lett, s épen itt kapja a halálos döfést.

Bónyi Adorján is a társadalom rajzába ágyazza bele meséjét az *Élet a halálban* című regényében, s szintén egy igen súlyos társadalmi kérdést érint benne, a munkásviszonyokat. De ez a rajz itt pusztán keret, melynek a cselekvényhez nincs köze, csak arra szolgál, hogy érdekesebbé tegye a belefot szerelmi történetet. Mégis az előbbi érdekesebb, mint a utóbbi. A két fázisú szerelmi história csinált és nem eléggé újszerű. A nagyhatalmú gyáros első szerelme egy fényre, gazdagságra vágyó rosszlelkű leány, aki csak szenvedést és fájdalmat zúdít fejére, míg aztán a másik, egy külvárosi ártatlanság, kárpótolja tiszta szerelmével. A gyarak világának rajza azonban megkapó. A vonásokat és színeket ugyan képzeletéből veszi hozzá az író s nem a valóságból, de olyan eleven képzelettel dolgozik, a nagyszabású gyári munkát, az ott folyó életet s a tömegek mozgását olyan szemléletesen, annyi erővel jeleníti meg, hogy leírásai, festései ebben a nemből irodalmunk java alkotásaihoz tartoznak.

Bónyi másik regényében, a *Szomjúszágban*, komolyabb föladatra vállalkozik, lélekrajzot akar adni. Hőse, visszatérve a háborúból, egy elegáns úri hölgyben fölismeri azt az asszonyt, akit évekkor azelőtt látott s akinek a képét azóta is szívében hordta, anélkül, hogy csak a nevét is tudná, sőt anélkül, hogy beszélt volna vele. Az asszony afféle meg nem értett nő; rideg, csak üzletének élő férje mellett melegségre, szeretetre vágyik, s noha a férfi rongyos, ágrólszakadt, tetszik neki a gondolat, hogy elvállalja az eszménykép szerepét. Ez az expozíció, így beállítva, újszerű, érdekes és eredeti. A második mozzanat, hogy nemcsak a férfi álmodozó szerelme fejlődik mély, egész szívét betöltő szerelemmé, hanem az asszony is megszereti a komoly, egészember férfit. Ez a rész, sajnos, nincs a kellő gondal dolgozva; az alapjában véve épen nem hihetetlen folyamat nincs a lelki mozgalmak rajzával elfogadhatóvá téve. A harmadik rész, a nagy fordulat, lélektanilag egészen elhibázott. A férfi rájön, hogy az asszony megcsalta: nem ő az, aki egykor olyan mély hatást tett reá,

és ezért faképnél hagyja. Ez regényes, de nem igaz. Bűn az, hogy az asszony nem tért ki a fölkinált szerep elől? Vétett ellene, megsértette érzelmeit, játszott vele? Dehogy, hiszen szereti s ő is ezt az asszonyt szereti! S mit szeretett a másikon? Semmit mást, mint az arcát, a természetét, egyéniségének varázsát — a lelkébe nem is volt módja pillantani. S ezt mind a fölismerhetetlenségig híven megtalálta az új ideálban — van értelme az ádáz haragnak, a nagy kétségbeesésnek? A befejezés, a két szerető szív megbékülése, megint természetes, ami közbeesik azonban, az asszony meddő kísérletei kedvese visszaszerzésére, az mesterkélt, s a regény egész milieu-rajza csinált. A regény azonban mint egész figyelemreméltó igyekezet, s Bónyi regényírói pályájának, eddig legalább, delelő pontja.

Tersánszky J. Jenő műve, *A repülő család*, nem igazi regény. Terjedelme is kisebb, cselekvénye sem egységes; olyanfajta viszonyban áll az igazi regénnyel, mint a nagyméretű freskóval a rajzokkal tele album. Nincs is hőse; egy cirkusz-trupp áll a középpontban, sikereik és nélkülözésük egy féleven keresztül, ez volna a mese, melyben az élet szomorú és a képzelet derűs képei váltják egymást. Az író nem is igen törődik a mesével, inkább az a törekvése, hogy megszerettesse ezeket a derék artistákat, s olyan kedves vonásokkal, a szívjóságnak annyi fényével veszi őket körül, hogy célját el is éri. Az egésznél egyébként értékesebbek azok az elemek, amelyekből össze van rakva: csupa genrekép-szerű jelenet. Különösen a gyermekek életéből vett képek kedvesek, s kitűnő illusztrálásai a fejledező lélek eszejárásának és érzésvilágának.

Kosáryné Réz Lola *Pityuját* sem merném regénynek nevezni — de ez persze épen nem akadálya annak, hogy ne legyen kedves és mulatságos. Afféle furfangos história: az író bombát vet regénye hősei közé s csak az utolsó lapokon robbantja föl, közben állandó izgalomban tartja érdeklődésünket. A bomba Pityu úr. Csinos, fiatal és művelt úriember, 1000 holdja van s családi boldogságra vágyik. még pedig — s ez nagy szó — semmi más követelése nincs, minthogy a felesége igazi asszony legyen, jó és szerető lélek, egyébként lehet szegény vagy gazdag, úrinő vagy cselédleány. A véletlen folytán csak egy család vesz tudomást az ajánlkozásról, s érthető, hogy mind a három nőtag, a mama leánya számára, az özvegy unokahug s a minden megakarják fogni a nemes lovagot. Csakhogy van egy szörnyű baj: sejtelmük sincs, «hol van ő és merre van hazája!» A regény cselekvénye az a szenvedélyes hajsza, amelyet a három nő a rejtlemes Pityu után indít, s azok a ravasz fogások, melyekkel az újukba került Pityukat hálójukba akarják keríteni — míg rá nem jönnek,

hogy megint csalódtak. Szerves, gerinces mese ezekből a kalandokból nem szövődik, a regény puszta jelenetek halmaza — de nem baj, mert a jelenetek kedvesek, mulatságosak, s igen találó képet adnak a fővárosi és vidéki életről, s egész sorát vezetik elénk az eredeti figuráknak. A megoldás persze jóízű komikumba fullad: a szerencsésen megtalált Pityu valóban csinos, fiatal úr — volt, sok-sok évvel azelőtt, amikor magáról azt a fatális jelentést kiröppentette, de mire az kézbe jutott, félszeg, hajlott hátú, kopasz agglegénnyé lett. De azért a nemes verseny résztvevői sem jártak rosszul, mindegyik megtalálta, már Pityu előtt, a maga méltó párját. S nem járt rosszul az olvasó sem, aki regény helyett jóízű, humoros históriákat kapott.

r. r.

Az irodalmi kritika elmélete.

Császár Elemér: *Az irodalmi kritika*. Budapest, Pallas. 1923. 8-r.
112. l.

A kritika elmélete irodalmunkban egészen új tárgy. Kazinczy, Kölcsey és Kisfaludy Sándor pusztán egyéni, de nem összefoglaló véleményeket hangoztattak; a jobbára Lessing elveire támaszkodó Bajza csak részletkérdésekkel foglalkozott. Ötletes és sokatmondó Arany Jánosunknak «nyájas, szelid, de igazságos» kritikát hangoztató módszere a bírálat célját is elsőnek jelölte meg nálunk a *Szépirodalmi Figyelő* előrajzában: «az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzdítás, a lelketlen kontárságnak visszariasztás kell». — Újabban Pauler Ákos filozófiai szempontból foglalkozott a kritikával.¹ Szerinte a műalkotások megértéséhez ismeretek kellene; hiányukat a kritikus magyarázata pótolja vagy egészíti ki a mű esztétikai becsének megállapításában, amihez az esztétikai normákat veszi mértékül; ezeknek ingatagsága miatt azonban egyéni ízlésére is támaszkodnia kell. — Részletesebben foglalkozik a kritika elméletével Tolnai Vilmos az irodalomtudományba bevezető munkájában.² A bírálatot secundær jelenségnek tartja, amely az irodalmi gyakorlattól függ. Ez persze csak időrendi függelem: találóbbnak látszik Pauler megállapítása, amely jobban kiélezi a bírálat jelentőségét, amikor azt tanítja, hogy «művész és kritikus... egyenrangú tényezői a műalkotás elismeretetésének és a műélvezet létrejövésének». A kritika hivatását Tolnai nem kimerítően, de helyesen jelöli meg, foglalkozik a bírálat fajaival és végül kellékeivel is. Egészében azonban céljához képest csak rövid

¹ Bevezetés a filozófiába. 133. §. 168—169.

² Bevezetés az irodalomtudományba. 28—32. §. 25—29. l.

normákat ad a kritikáról ; legszebb megállapítása, hogy «legmagasabb fokán a bírálat irodalombölcseletté válik, mely az irodalomban az egységes szellemi élet egyik megnyilatkozását vizsgálja». Ha Pauler elvét elfogadja, még ezen a fokon is túlmehetett volna : az erkölcsi bátorsággal föllépő és szilárd elveken épülő kritika a művészi alkotással együttesen, de azoknál tudatosabban a szellemi életet egységesen irányítja is.

Ezt a végső következtetést kifejezetten nem mondja ki Császár Elemér könyve ; de szemelláthatóan ez az alapeszméje, amely szemléletesen domborodik ki könyvének mind anyaggyűjtéséből, mind szerkezetéből, mind pedig találó gondolatmenetéből. Anyaga teljes : «a legrosszabb hírű műfaj» megvilágításánál minden tárgyi szempontra és minden egyéni mozzanatra kiterjed a figyelme, tárgyat elemző és összetevő rendszerrel egyként kimeríti és ami a lényeg, a kritikának nem sebezhető elméletét adja. Megállapításai — amelyekhez többnyire kirekesztő módszerrel jut el — biztosak, okfejtései világosak ; fölosztása következetes és helyes. (Kritika ; szellemi termékek kritikája ; *a*) tudományos, *b*) irodalmi kritika. — Ítélet ; megokolás ; *a*) leírás, *b*) elemzés stb.) Elhatárolja az irodalmi kritikát a rokon tudományoktól : az esztétikától, az irodalomtörténettől és a tanulmánytól ; ezekkel jut el voltaképen a kritika meghatározásához : «az irodalmi kritika olyan tudományos jellegű, a nyilvánosságnak szánt írásmű, amely költői alkotásról vagy egész költői pályáról esztétikai szempontból megokolt véleményt vagy ítéletet mond». A további fejezetekben a kritika jogosultságáról polemizál. Meggyőző érveléssel és szellemes ötletekkel ; majd a kritika jelentőségét és célját fejtegeti. A kritikus a közönséget tájékoztatja az irodalmi életéről, fokozza műélvezetét, kiműveli a közönség ízlését, megismerteti és elfogadtatja vele azokat az esztétikai elveket, amelyeket ő maga vall és ezáltal az olvasók tetszését határozott törvények irányába igazítja. De közvetve az írókra is hat (ez az, amit Tolnai pozitív kritikának, e sorok szerény írója valamikor produktív kritikának nevezett), «értékes hatása még a költészetre is kiterjed». A két hatás összeműködése kétségtelen : kissé burkoltan, de ezekkel a megállapításokkal kijelöli Császár a kritika legvégső és legnemesebb hivatását. Hogy a szintézis ehhez az ítélethez teljes legyen, a kritika irányainak és fajainak taglalása után a jó kritikának föltételeit állapítja meg és onnan kapja hozzá az utolsó, de legszilárdabb téglákat.

A lassan kidomborodó alapgondolatot élezi a kritika fajokra osztásának fejtegetése is. Elemző módszerrel, eredményesen vitatkozva állapítja meg, hogy beszélhetünk ugyan leíró, tételes, objektív,

szubjektív, naturalista vagy épen impresszionista kritikáról: végső fokon egyik fölosztás sem állja meg a helyét, egyik sem alternatív vagy kirekesztő — egyszerűen azért nem, mert a helyes, céltudatos és jogos kritika egységes műfaj, az egyes kritikák között csak értékelési különbségek vannak, ebben pedig — tegyük hozzá — a műfaj tisztaságát az a kritikus éri el legjobban, aki a kritika legeszményibb célját leginkább megközelítette. És csakugyan, irodalmunk példái is igazolják, hogy csak relative és korukhoz mérten legnagyobb kritikusaink is, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, még inkább pedig Bajza, Arany és Gyulai költői alkotásaikon túl, tudatosan és egységesen irányították kritikai munkásságukkal koruknak szellemi életét. És annál eredményesebben, minél inkább megvoltak bennük a jó kritika föltételei.

Ezekről szól Császár az utolsó fejezetben. Két csoportba tartoznak: egy objektív és egy szubjektív csoportba. Az előbbieket a biztos ítélet, a jó ízlés és a megfelelő, minél szélesebbkörű és minél mélyebb műveltség; az utóbbiak: az emberileg elfogulatlan igazságérzet, a következetes és szilárd elvszerűség és az erkölcsi bátorság. Ezekkel adja meg Császár az utolsó kellekeket egy tervszerűen végig vezetett folyamat kikristályosodó alap gondolatához, amely ekként a kritika elméletében alapvető, mert 1. megmondja a kritika hivatását, tetőpontján a legmagasabb céllal, 2. szabatosan megjelöli az odavezető utat.

Ezen a nagy belső értékén kívül van Császár könyvének egy tetszetős, külső jelensége is: a száraznak látszó témát majdnem csevegésszerű könnyedséggel vezeti, ötletes polémiával, szellemes fordulataival és találó példáival vonzó olvasmányt ad, a szürke elméletet csakugyan az élet zöldellő aranyfájáról ízeleteti.

(gr.)

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.